

VASI HONISMERETI ÉS HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

A VAS MEGYEI HONISMERETI MOZGALOM FOLYÓIRATA

ALAPÍTÁSI ÉV: 1974

2009/1

Kiadja:
A VAS MEGYEI LEVÉLTÁR

Szerkesztő:
MAYER LÁSZLÓ

A borítót tervezte:
KAMPER LAJOS

Szerkesztőbizottság:

FEISZT GYÖRGY

HORVÁTH GYÖRGY

KISS GÁBOR

KÖBÖLKUTI KATALIN

M. KOZÁR MÁRIA

PETHŐ GYULA

TILCSIK GYÖRGY

ZSÁMBOKI ÁRPÁD

Felelős kiadó: TILCSIK GYÖRGY

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Szombathely, Hefele M. u. 1. Pf.: 78.

Tel.: (94) 313-265 Fax: (94) 509-267

Szövegszerkesztés: Vas Megyei Levéltár

Nyomdai munkák:

SZIGNATÚRA Nyomda és Kiadó Kft., Szombathely

Felelős vezető: Balla Tibor

A folyóirat az Interneten a Vas Megyei Levéltár honlapján olvasható:

www.vaml.hu

HU – ISSN 1219-2783

TARTALOM

<i>Merényi-Metzger Gábor</i> : Mecséry Dániel báró, altábornagy születésének, házasságainak és halálának anyakönyvi forrásai.....	5
---	---

ADATTÁR

<i>Sill Ferenc</i> : Batthyány József kánoni vizitációja Körmend mezővárosban, 1756. október 21-én. 4. rész	11
<i>Illés Péter</i> : Vas megye népeességének táji tagolódása a hagyományos házasságkötési kapcsolatban. – Különös tekintettel a Vasi-Hegyhátra, a 19–20. században –.	18
<i>Mórotz Eszter</i> : A Vas megyei Nemzeti Színház építésének története, 1863–1881. 1. rész.....	33
<i>Kelbert Krisztina</i> : Női szereplehetőségek a két világháború közötti Szombathelyen. – Párczer Gézáné Galló (Schwartz) Gabriella (1914–1944) életútja –	48
<i>Salamon Nándor</i> : A szombathelyi Szent Márton-szobor története. 2. rész	68

IN MEMORIAM

<i>M. Kozár Mária</i> : Pivar Tomšič Ella (1948–2008)	85
---	----

KÖNYVESPOLC

<i>M. Kozár Mária</i> : Mohos Mária: A Rábától a Muráig.....	87
<i>Kosztolánczy Tibor</i> : Czirók Zoltán: „Végigdübörögtek felettünk a halál fuvarosai”....	88

ESEMÉNYEK, HÍREK

<i>Tóth Kálmán</i> : Krónika, 2008. október–december.....	90
---	----

INHALT

<i>Gábor Merényi-Metzger: Geburts-, Heiratsregister- und Sterbematrikel des Geralleutnants Baron Dániel Mecséry</i>	5
---	---

DATENSAMMLUNG

<i>Ferenc Sill: Kanonische Visitation von József Batthyány im Marktflecken Körmend am 21. Oktober 1756. 4. Teil</i>	11
<i>Péter Illés: Landschaftsliederung der Bevölkerung im Komitat Vas – Mit besonderer Rücksicht auf den Eisenburger Gebirgsrücken im 19–20. Jahrhundert</i>	18
<i>Eszter Mórotz: Baugeschichte des Nationaltheaters im Komitat Vas, 1863–1881. 1. Teil</i>	33
<i>Krisztina Kelbert: Weibliche Rollen Chancen in der Zwischenkriegszeit in Szombathely. – Lebensweg von Frau Gabriella Párczer, geb. Schwartz (1914–1944) – ....</i>	48
<i>Nándor Salamon: Geschichte der Sankt Martinistatute zu Szombathely. 2. Teil</i>	68

IN MEMORIAM

<i>Mária M. Kozár: Ella Pivar Tomšič (1948–2008)</i>	85
--	----

BÜCHERBRETT

<i>Mária M. Kozár: Mária Mohos: Von der Raab bis an die Mur</i>	87
<i>Tibor Kosztolánczy: Zoltán Czirók: „Es durchrollten die Fuhrmänner des Todes über uns”</i>	88

TAGEBUCH, NACHRICHTEN

<i>Kálmán Tóth: Kronik, Oktober–December 2008</i>	90
---	----

VSEBINA

<i>Gábor Merényi-Metzger</i> : Viri o rojstvu, porokah in smrti generalpodpolkovnika barona Dániela Mecséryja v matičnih knjigah	5
--	---

GRADIVO

<i>Ferenc Sill</i> : Kanonska vizitacija Józsefa Batthyányja v trgu Körmend, 21. oktobra 1756. 4. del	11
<i>Péter Illés</i> : Pokrajinska členitev prebivalstva Železne županije glede tradicionalnih zakonskih zvez. – S posebnim ozirom na pokrajino Vasi-Hegyhát, v 19.-20. stoletju.....	18
<i>Eszter Mórotz</i> : Zgodovina izgradnje Narodnega gledališča Železne županije, 1863–1881. 1. del	33
<i>Krisztina Kelbert</i> : Možnosti ženskih vlog v Szombathelyu med dvema vojnama. – Življenjska pot Gabrielle Galló (Schwartz) poročene z Gézo Párczer (1914–1944)	48
<i>Nándor Salamon</i> : Zgodba kipa Svetega Martina v Szombathelyu. 2. del.	68

IN MEMORIAM

<i>Mária M. Kozár</i> : Ella Pivar Tomšič (1948–2008)	85
---	----

KNJIŽNA POLICA

<i>Mária M. Kozár</i> : Mária Mohos: Od Rabe do Mure	87
<i>Tibor Kosztolánczy</i> : Zoltán Czírók: „Furmani smrti so prihrumeli nad nami”	88

DOGODKI, VESTI

<i>Kálmán Tóth</i> : Kronika, oktober–december 2008.....	90
--	----

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

MECSÉRY DÁNIEL BÁRÓ, ALTÁBORNAGY SZÜLETÉSÉNEK, HÁZASSÁGAINAK ÉS HALÁLÁNAK ANYAKÖNYVI FORRÁSAI

Az alábbiakban a Vas vármegyei Kőszegen, 1759-ben – azaz éppen 250 esztendeje – született és a szülővárosában, 1824-ben eltemetett Mecséry Dániel báró, altábornagy életének legfontosabb dokumentumaival ismerkedhetünk meg. Az eddig ismeretlen, és így publikálatlan források között megtalálhatjuk a „vasfejú” magyar huszár keresztelési, két házassági és három halotti anyakönyvi bejegyzését, amelyek eredeti példányai magyar és osztrák egyházi irattárak, illetve csehországi és szlovákiai levéltárak birtokában vannak.

SZÜLETÉSE

Mecséry Dániel a legfrissebb szakirodalmi források és lexikonok közlése szerint Kőszegen, 1759. szeptember 29-én, Mecséry István és Küttl – vagy másképpen írva Küttel – Zsuzsanna fiaként látta meg a napvilágot.¹ Ezen születési adat nagy valószínűséggel Mecséry önéletírásából származik, amelyet úgy kezd, hogy „Anno 1759. Den 29. September bin ich zu Güns in Ungarn, Eisenburger Comitat geboren. Der Vater war Stephan Mecséry Advocat und ... Mutter, einer geborenen Susanna Küttl.”²

A fenti közlés alapján – valamint azon tényből kiindulva, amely szerint Mecséry Dániel evangélikus vallású volt – megkerestem a kőszegi evangélikus egyház anyakönyveiben a kereszteléséről szóló bejegyzést, amely latin nyelvű dokumentum a következő adatokat tartalmazza:³

A keresztelés dátuma:	[1759.] szeptember 29.
A születési helye:	[Kőszeg]
Az édesapja:	Nemes Metsery István
Az édesanyja:	Küttl Zsuzsanna
Neve:	Dániel
Vallása:	[Evangélikus]
Neme:	[Fiú]
Törvényessége:	[Törvényes]
A keresztszülei:	Oerdős Mátyás, Füstné született Kartsai Julianna, Oerdős Zsuzsanna
A keresztelő:	[Fábry Gergely magyar lelkész]

ELSŐ HÁZASSÁGA

Mecséry Dániel főhadnagy első, Johanna von Fischerrel történt házasságkötésére a csehországi Reichstadtban (ma: Zákupy, Csehország), 1790-ben került sor. Az eseményről ő maga így emlékezik meg önéletírásában: „*Im Month Februar 1790 liess ich mich als dann mit den Fräulein Johanna von Fischer, Tochter des auf 10 Böhmischen Herrschaften des Herzog von Zweibrücken angestellten Ober-Forstmeisters Gregorius von Fischer zu Reichstadt in Böhmen, durch den Stadt Dechant von Schönfeld, im Hause der beiden lebenden Eltern copuliren, wobei der Rittmeister Auditor Bernáth und Rittmeister Szabó die Zeugen gewessen.*”⁴

Ezen közlés alapján felkutattam a területileg illetékes csehországi levéltárat, a Litoměřicei Állami Területi Levéltárat (Státní oblastní archiv v Litoměřicích), ahol meg is találták a reichstadti római katolikus plébániatemplomban kötött házasság anyakönyvi bejegyzését. Ebben, a német nyelvű forrásban a következő adatok szerepelnek:⁵

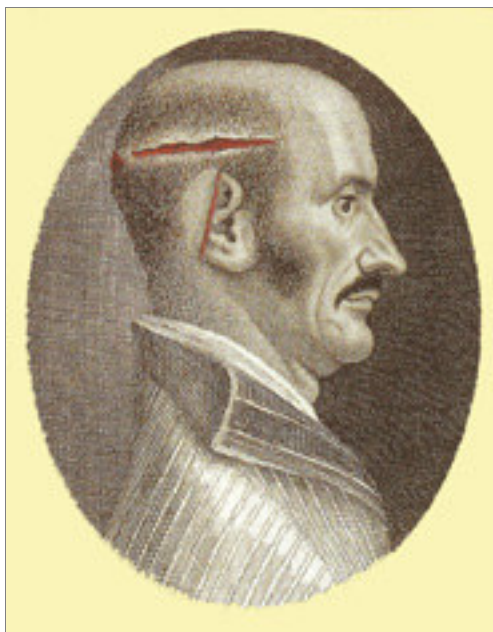
Az esketés ideje:	1790. április 14.
Az esketés helye:	[Reichstadt]
A vőlegény:	Nemes Mecsery Dániel, főhadnagy a császári királyi Eszterházy Imre huszárezredben, protestáns vallású, 30 éves, nőtlen
A menyasszony:	Johanna Fischerin, [római] katolikus vallású, 25 éves, hajadon
A tanúk:	Nemes Szabó F[erenc] kapitány és nemes Zichy M[ihály] főhadnagy
Az eskető:	[Franz Expedit] von Schönfeld esperes

Említésre méltó adalék, hogy néhány genealógiai forrás szerint Mecsery első feleségét báró Fischer Johannának hívták.⁶ Ezt az adatot nyilván a Mecsery Dániel részére, 1806. október 29-én kiállított magyar bárói diplomából merítették, amelyben annak feleségét „Joanna nata Baronissa Fischer”-ként említik meg.⁷ A Fischer családnak azonban nem volt bárói címe. Bizonyíték erre, hogy az önéletírásában maga Mecsery is „csak” „Johanna von Fischer”-ként és nem Johanna Freiin von Fischerként említi meg a menyasszonyát. A fentebb közölt dokumentumban pedig még a nemességet jelző „von” szócska sem szerepel.

Johanna von Fischer azonban Pozsonyban, 1811. február 25-én váratlanul elhunyt.⁸ Ezen tragikus esemény miatt kerülhetett arra sor, hogy az akkor már altábornagyi rangban szolgáló Mecsery báró ismét megnősüljön.

MÁSODIK HÁZASSÁGA

Mecsery Dániel altábornagy második, nemes Szirmay Teréziával történt házasságkötésére a Zemplén vármegyei Alsó-Körtvélyesen (ma: Nižný Hrušov, Szlovákia), a Szirmay-kastélyban, 1812. október 18-án került sor, amely szertartást Szontágh Sámuel eprejesi (ma: Prešov, Szlovákia) evangélikus püspök végezte.

Cristoph Wilhelm Bock: Báró Mecséry Dániel, 1805.
(Österreirichische Nationalbibliothek Bildarchiv)

Erről az eseményről a következőket írja önéletírásában: „am 18 October mich mit dem Fräulein Therese von Szirmay zum zweitenmal verehelichet habe. Die Copulation geschach im Schlosse zu Körtvélyes durch den Herrn Superintendenten von Szontag, im Beyseyen der Frau von Szirmay, Schwester meiner Gattin, Ihres Bruders Stephan von Szirmay, ihres Vaters Paul und Ádám von Szirmay, ihrer Muhme verwittweten Ladislaus Szirmay geborenen Baronin Révay, ihres Sohnes Michael und ihrer Tochter, dann des Herrn Generalen Baron Vay und seiner Gemahlin.”⁹

Alsó-Körtvélyesen azonban nincs és nem is volt evangélikus egyházközség. A helyi római katolikus, illetve a pósai (ma: Poša, Szlovákia) görög katolikus anyakönyvekben – amelyek az Eperjesi Állami Levéltár (Štátny archív v Prešove) őrizetében vannak – pedig nem található meg a bejegyzés. Így arra gondoltam, hogy talán az eskető személye miatt Eperjes város valamelyik evangélikus egyházának matrikuláiba vezették be a házasságkötés tényét. Ezen megérzésem azonban helytelennek bizonyult, mivel az eperjesi magyarnémet, illetve szlovák evangélikus házassági anyakönyvekben – amelyek szintén az Eperjesi Állami Levéltárban találhatóak – nem szerepel az esemény.

Végül a keresett házassági bejegyzést az Alsó-Körtvélyeshez legközelebb fekvő evangélikus egyházközséggel bíró helység, a Zemplén vármegyei Klazány (ma: Kladzany, Szlovákia) anyakönyveiben találtam meg. Az Eperjesi Állami Levéltár őrizetében lévő, latin nyelvű dokumentumban a következő adatok olvashatóak:¹⁰

Az esketés ideje:	[1812.] október 18.
Az esketés helye:	Körtvélyes
A vőlegény:	Báró Mecséry Dániel, altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztese, a 2. számú huszárezred másodtulajdonosa, a Bánát főhadparancsnoka
A menyasszony:	Nemes Szirmay Terézia kisasszony
A tanúk:	Báró Vay [Miklós], nemes Szirmay Pál
Az eskető:	Sontagh Sámuel püspök

HALÁLA

Báró Mecséry Dániel altábornagnak, az Udvari Haditanács tagjának, valóságos belső titkos tanácsosnak, a Katonai Mária Terézia Rend tiszti keresztésének, az Arany Polgári Érdemkereszt tulajdonosának és a császári királyi 2. számú huszárezred másodtulajdonosának Bécsben, 1823. december 30-án bekövetkezett haláláról több korabeli napilap is beszámolt. A bécsi Wiener Zeitung 1824. január 5-ei száma arról tudósított, hogy „*Daniel Freyherr v[on] Mecsery, k[aiserlich] k[öniglich] Feldmarschall-Lieutenant, wirkl[ich] geheimer und Hofkriegsrath, Commandeur des militärischen Marien-Theresien-Ordens, (Inhaber des G[oldenen] C[ivil] E[hren] K[reuz] und) des Husaren-Regiments Erzherzog Joseph zweyter Inhaber, alt 64 J[ahre] auf der Seilerstatt Nr. 987, an der Bauchwassersucht.*”¹¹

A pozsonyi Pressburger Zeitung 1824. január 12-ei száma pedig azt közli, hogy „*Am 30. v. M., Vormittags 9 ½ Uhr, ist zu Wien Se[ine] Excellenz Daniel Freiherr v[on] Mecsery, k[aiserlich] k[öniglich] geheimer und Hof-Kriegs-Rath, F[eld] M[arschall] L[iutenant], des milit. Marien Theresien Ordens Commandeur, des goldenen Civil-Ehrenkreuzes Inhaber, und des Hussaren Rgts. Nro. 2. zweiter Inhaber, einer der ausgezeichnetsten Helden des kaiserl. Österr. Heeres Ungarischer Nation, bedeckt mit vielen und schweren, von dem Feind empfangenen, Munden, nachlangwierigem Krankenlager, an der Brustwassersucht verstorben. Sein Leichenbegängniß wurde am 2. d. M. Nachmittag um 1 ½ Uhr in Wien, mit allen seinem hohen Rang gebührenden militärischen Ehrenbezeugungen, abgehalten, und die entfeelte Hülle sodann nach Güns zur Bestattung abgeführt.*”¹²

A Wiener Zeitungban megjelent nekrológból kiderült, hogy az altábornagy a Seilerstattban, azaz Bécs belvárosában hunyt el, ezért felvettem a kapcsolatot a Bécs-Belvárosi Evangélikus Lelkészi Hivatallal (Evangelische Pfarrgemeinde A. B. Wien-Innere Stadt), amelynek az anyakönyveiben benne is volt Mecséry halotti bejegyzése. Ez a német nyelvű forrás a következő adatokat tartalmazza:¹³

A halálozás ideje:	1823. december 30.
A lakhelye:	[Wien], 987. szám
Az elhunyt:	Báró Mecséri Dániel, császári királyi valóságos titkos- és udvari hadi tanácsos császári királyi altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztese, az Arany Polgári Érdemkereszt tulajdonosa, és a 2. számú József főherceg huszárezred másodtulajdonosa, kőszegi, magyarországi születésű, nős.

Neme:	<i>Férfi</i>
Vallása:	<i>Protestáns</i>
Életkora:	<i>64 [éves]</i>
A halál oka:	<i>Közönséges betegség</i>
A temetés helye és ideje:	<i>Kőszegi családi sírbolt, 1824. január 2.</i>

Érdekes módon – annak ellenére, hogy evangélikus vallású volt – Mecséry Dániel báró haláláról a bécsi Stephansdom anyakönyveiben is megemlékeztek. Ebben, a Szent István Főszékesegyház Levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) található német nyelvű dokumentumban a következő adatok szerepelnek:¹⁴

A halálozás ideje:	<i>[1823. december] 30.</i>
A lakhelye:	<i>[Wien], 987. [szám]</i>
Az elhunyt:	<i>Báró Mecsery [Dániel], valóságos belső titkos tanácsos és altábornagy, udvari hadi tanácsos, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztese, az Arany Polgári Érdemkereszt tulajdonosa és a 2. számú József főherceg huszárezred másodtulajdonosa, kőszegi, magyarországi születésű.</i>
Neme:	<i>Férfi</i>
Vallása:	<i>Protestáns</i>
Életkora:	<i>64 [éves]</i>
A halál oka:	<i>Közönséges betegség</i>
A temetés helye és ideje:	<i>[1824. január] 2.</i>
Megjegyzés:	<i>Evangélikus vallású. Temetve Kőszeg, Magyarország</i>

Mivel mindkét fentebb említett dokumentumban az szerepelt, hogy Mecséry Dániel báró földi maradványait Kőszegre szállították el, ezért átnéztem a kőszegi evangélikus egyház 1824. évi halotti anyakönyvét is. Ebben pedig szintén megtalálható volt az altábornagy – immár harmadik (!) – halálozási bejegyzése, amely német nyelvű forrásban a következő adatok olvashatóak:¹⁵

A halálozás ideje:	<i>[1823.] december 30.</i>
A halálozás helye:	<i>Wien</i>
A temetés ideje:	<i>[1824.] január 4.</i>
Az elhunyt:	<i>Báró Mecséry Dániel, császári királyi valóságos titkos- és udvari hadi tanácsos, altábornagy és a 2. számú huszárezred másodtulajdonosa, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztese és az Arany Polgári Érdemkereszt tulajdonosa, nős.</i>
Életkora:	<i>64 éves</i>
A halál oka:	<i>Hasvízkor</i>
A temetést végző pap:	<i>Michaelis [Frigyes lelkész]</i>

A fenti forrásból kiderül, hogy a tábornagy temetésére 1824. január 4-én került sor, azaz a bécsi anyakönyvekben szereplő január 2-a – mint ahogy azt a Pressburger Zeitung is helyesen írta – csak a Kőszegre való elszállítás időpontja volt. Ugyancsak a kőszegi matrikula bejegyzéséből tudhatjuk meg, hogy a bécsi forrásokban szereplő „közönséges betegség” az a „Bauchwassersucht”, azaz a hasvízkór (fehérjetartalmú folyadék kóros felgyülemzése a hasüregben) volt. Érdekes adalék még, hogy Mecsey Dániel báró halálának okaként a Wiener Zeitung is ezt a betegséget említette meg, de a Pressburger Zeitung szerint „Brustwassersucht”-ban, azaz mellvízkórban (fehérjetartalmú folyadék kóros felgyülemzése a mellhártyaüregben) hunyt el.

Mecsey Dániel báró sírját – a Vas Megyei Temetkezési Vállalat közlése szerint – ma már hiába keresnénk a kőszegi temetőben. Az az enyészeté lett, az évszázadok során megsemmisült. Az altábornagy összekaszabolt – 1805-ben, Nürnberg mellett kilenc sebet kapott – koponyája viszont napjainkban is megvan, mivel azt végrendeletében a bécsi Anatómiai Múzeumra hagyta.

JEGYZETEK

- ¹ *Bencze László*: Mecsey Dániel altábornagy. Bp., 1992. 6. p.; *Ódor Imre*: A legkeményebb fejű magyar huszár: Mecsey Dániel. = *Rubicon*, 2000. 4. sz. 34. p.; *Österreichische Biographische Lexikon, 1815–1950*. Bd. 6. Wien, 1975. 180. p.; *Új magyar életrajzi lexikon*. 4. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2002. 617. p.
- ² Báró Mecsey Dániel önéletrajza, 1759–1814. = *Hadtörténelmi Közlemények, 1924*. (továbbiakban: Mecsey, 1924.) 136-137. p.
- ³ Kőszegi Evangélikus Lelkeszi Hivatal (továbbiakban: KELH) Keresztelték anyakönyve. 1. köt. 138. p.
- ⁴ Mecsey, 1924. 147. p.
- ⁵ Státní oblastní archiv v Litoměřicích. Sbíрка matrik. Sign. L 185/5., fol. 6.
- ⁶ A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867. Összeáll. Illéssy János, Pettkó Béla. Bp., 1895. 139. p.; *Magyar nemzetségi zsebkönyv. Főrangú családok*. Szerk. Fejérpataky László. Bp., 1888. 373. p.
- ⁷ *Magyar Országos Levéltár. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii*. 61. köt., 1116-1124. p.
- ⁸ Mecsey, 1924. 319. p.
- ⁹ Mecsey, 1924. 321. p.
- ¹⁰ Štátný archiv v Prešove. Zbierka cirkevných matrik. Kat. č. 430., fol. 55.
- ¹¹ Wiener Zeitung, 1824. Heft 3. 13. p.
- ¹² Pressburger Zeitung, 1824. Heft 3. 25. p.
- ¹³ *Evangelische Pfarrgemeinde A. B. Wien-Innere Stadt. Sterbebuch*. Bd. 1824. 257-258. p.
- ¹⁴ *Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan*. Bd. 41/a. Fol. 184.
- ¹⁵ KELH Meghaltak anyakönyve. 2. köt. 195. p.

ADATTÁR

SILL FERENC

BATTHYÁNY JÓZSEF KÁNONI VIZITÁCIÓJA KÖRMEND MEZŐVÁROSBAN, 1756. OKTÓBER 21-ÉN. 4. RÉSZ

KÖRMENDI TEMPLOM FÖLDJEINEK ÖSSZEÍRÁSA

Varsics József plébános feljegyzései szerint, amelyet 1731-ben készített és amely a templomgondnok által eredetiben megtalált könyvben van leírva, a következő módon jelzi a használt földeket.

Feltünteti a holdak számát, a zálogot és a bért.

1. A Rába folyón túl van két hold, jobbról Bacsó Ádám, balról Balassa János földje a szomszéd. Ezt Herlinger András használja, és évente bért fizet utána. A templomgondnok könyvében a 10. szám alatt van. Ezt a két holdat 1696. év május 7-én Németh Zsuzsanna hagyta a templomra. Ő örökös nélkül halt meg, a föld a mostani birtokosra szállt. Fizetendő bére 2 márka 1 denár.
2. A Sárnál dülőben 2 hold, szomszédai keletről Czizmazia Mátyás, nyugatról Bognár András. Ez a két hold a templomgondnok könyve szerint a 11. Karics Mihály hagyatéka jogán 12 forintra meg van váltva. Ez a föld ősidők óta a Kalamár telekhez tartozott, és bizonyos Kalamár, másként Horváth István birtokolta, akit a mezőváros lakói Karics néven is neveztek. Ő a Kalamár telek jelenlegi használójának, Pap Ferencnek elzálogosította. Pap Ferenc 1742-ben, augusztus 12-én fizetett 2 márka 12 denárt.
3. A Nyírfáknál dülőben három hold, szomszédai keletről a Mikolics telek, délről pedig a Somogyi János, a templomgondnok könyvében 2. szám alatt van. Szabó Pál és Kátyás János hagyta a templomra, semmiféle pénzösszeg megjelölése nélkül. Az említett holdaknak örököseiről nincs semmiféle emlék, jelenleg Kobor Mátyás használja, bére 3 márka és 1,50 denár.
4. A Szombathelyi Országút felé, annak jobb oldalán 1 hold. Szomszédai északról Molnár János, az uradalom molnára, délről Poder János. A templomgondnok könyvéből megtudható, hogy ezt a földet 1719. évben Horváth Mihály hagyta a templomra. Nevezett hagyományozó fia, Horváth Mihály, másként Tity szomszédos, ezért őt, mint a telek zálogos birtokosát lehet tekinteni. Jelenleg Kadner János birtokolja 1 márka 50 denár bérért.

5. Kis Haraszt dűlőben van egy tagban hat hold, amelynek szomszédja nyugatról Csik Ferenc, keletről és délről uradalmi szántók vannak. Ennek a földnek helyzetét a templomgondnok könyvében a 24. szám alatt találjuk. 1696. évben néhai Gáspár Mihály hagyta a templomra. Folyamatosan a Gáspár-telek különböző tulajdonosai, így Torrodai Mihály, mint zálogos birtokolta, jelenleg Schmid József, uradalmi ispán birtokolja 49 forint bérért emlékezve arra és igazolvva, hogy az előbbi birtokos és örökhagyó Gáspár Mihály örökösök nélkül halt meg. Mivel az említett föld, mint gyomtalanított terület nem tartozott a telekhez, a zálog összeg lehelyezésével, mintegy tizedet megtartva, fizet 6 márká 49 denárt.
6. Szecsódi Útban dűlőben, vagyis a Nagymegyékben van egy hold, szomszédai keletről Gerencsér Ádám, nyugatról Rapossa Ferenc. Herlinger András birtokolja 1 márká 50 denárért. A templomgondnok könyvében az van, hogy 8 forintért Bokor Ferenc hagyta a templomra, jóllehet jelenleg senki nem mutatkozik, mint adományozó.
7. A templomkönyvből kitűnik 29. szám alatt, hogy a Hajas Kert dűlőben 2 holdja van a templomnak, amelyet csere módján az Uraságtól szerzett. Ez a két hold a vizitáció idején a Plébános szérűje részére lett átcsereelve. Helyette a plébániai földekből Suppány dűlőben ugyanannyi hold lett átírva a templom javára. Közben az előbbi helyett a Rábán túl, a Kapitánykert dűlőben adott földet az uraság visszavette és ugyancsak a Kapitánykert dűlőben a Kiskertnek nevezett kertek mellett adott a templomnak földet. Meg kell jegyezni, hogy ezt a telket Varsics József plébános a templom sérelmére magának lefoglalta és használta, ezért 17 évet számítva, a jövedelmet át kell adnia. Egyébként mivel bizonytalan ennek az adományozásnak az eredete, az uraság rendelkezése alá kell helyezni.
8. A Hosszúban dűlőben van 1 és fél hold, amelynek szomszédja keletről Treiber Márton, nyugatról Kedl Ferenc, amely tanúk által jogilag bizonyított, hogy Boda Mihály bizonyos Tóth Csizmaziának elzálogosította. Varsady Péter özvegye, az említett Boda lánya 1757. augusztus 20-án 10 forintért visszaváltotta. Fizet utána 1 márká 10 denárt.
9. Sár pástyán dűlőben egy hold, amelynek szomszédai keletről néhai Medvessy Ferenc, nyugatról Szeremlei György örökösei. A templomgondnok könyvében 28. szám alatt van jegyezve másik kettőnél, amelyek egybe tartoznak és amelyet Simoncsics Péter özvegye hagyományozott. Bradanics Mihály arról tanúskodik, hogy ez a telek az ő telkéhez tartozott. 1742. április 1-jén 6 forintért a zálogból kiváltotta. – 1 márká 6 denárt fizet.
10. Csepregh dűlőben $\frac{1}{2}$ hold, szomszédja Vörös Ferenc özvegye és Dobray Ferenc. Ezt Dobray András 1724. évben, a templomgondnok könyve szerint a templomra hagyományozta. A mezőváros lakóinak tájékoztatása szerint történt, hogy csere címén Tráloz uradalomhoz került, majd újabb cserével a templomnak adták, de jelenleg itt nem található. A következő cserélt telkek lajstromában helyette ugyancsak a Csepregh dűlőben egy másik telek van, amelyet a mezőváros lakói szerint az uradalmi ispán birtokol azzal a holddal, amelyről az 5. pontban volt szó.

11. Nyárfáknál dülőben egy tagban 4 hold, szomszédai László István és a Rába folyó. A templomgondnok könyve szerint a 4. és 5. pontban Vízy Mihály özvegye hagyta a templomra 27 forint fejében. Ezt azonban 1741. évben Schmid József, az uradalom ispánja vette át, miután a Vízy-telek zálogdíját, 22 forint 50 denárt kifizette, még tartozik 4 forint 50 denárral. Fizet utána 4 márká 27 denárt.
12. A Tilalmason kívül, délről az út van, északról Vald Márton kőműves a szomszéd, 2 hold, amelyet egykor Szűcs Ferenc hagyott a templomra, 14 szám alatt jegyezve. Az egyik hold már erdővé vált, a másik holdat Novák István birtokolja jelenleg. Fizet utána 2 márká 50 denárt.
13. Sárnál dülőben egy hold, szomszédai délről Horváth Pál, északról pedig Saly Ferenc. A templomgondnok könyvében 16. szám alatt van jegyezve. Jelenleg Bangó Ferenc birtokolja. Fizet utána 1 márká 50 denárt.
14. A Haraszton dülőben 4 hold, szomszédai egykor Bangó András, jelenleg Ágoston György. A templomgondnok könyve szerint 1730. évben Mihályfi özvegy hagyta a templomra. Folyamatosan erdővé vált. Mivel a hagyományozó örökös nélkül halt meg, az uradalomra szállt vissza. A templom semmi jövedelmet nem kap utána.
15. A Sárnál dülőben egy hold, szomszédai Kerecsényi István örökösei és Horváth Mihály. A könyv szerint, 15. szám alatt, Horváth János hagyta a templomra. Később bizonyos Joó 1718. évben 3 forintért szerezte meg. Jelenleg Horváth Pál ugyanannyi forintért 1742. évből zálog címen birtokolja. Mivel a hagyományozó, a mezőváros lakóinak hiteles tanúskodása szerint egyetlen örökösre sem hagyta, az uradalomnak kell a zálogot kiváltani. Fizet 1 márká 3 denárt.
16. A Temetésen alul dülőben van két hold, ennek szomszédai keletről egykor Dobray Ferenc, jelenleg Üstt Mihály, nyugatról Szeremley György, a templomgondnok könyvében 19. szám alatt egykor Gerencsér Máté 16 forintért hagyta a templomra. Jelenleg a templom Kalamár Ferencnek 10 forintért elzálogosította, most az ő fia birtokolja. A hagyományozónak van örököse, aki Lendván lakik – az ő feladata a zálog kiváltása. Fizet 2 márká 16 denárt.
17. A Rábán túl az alsó Réteken az ér mellett 2 hold, szomszédai nyugaton Jókics György, Keleten Béress Mihály, a templomgondnok könyve szerint 7. szám alatt jegyezve, hogy Gerencsér Lőrinc 18 forintért hagyta a templomra. Előbb Gerencsér örökös Hanczl Péter haszonélvezeti jogon 7 forintért megkapta. Később a jámboran meghalt Mikalics János, mint a Falusi család örököse lett zálogos birtokosa, majd a Vármegye intézkedésére és az uradalom által készített értékelés alapján, csere címén néhai Tallián Teréziához került. Ezt követően a templom lett a tulajdonosa. Javadalma 2 márká 18 denár.
18. A Pajtaszer végében levő hosszuban nevű dülőben 4 hold, amely a Lesseci telek tartozéka, 39 forint tartozással került a templomhoz, amint ez kitűnik a 20. számú bejegyzésből. Szomszédai keletről Horváth György örökösei, nyugatról Polányi Ferenc, aki Horváth György halála után a Lesseci telek birtokosa lett az uradalom átírása révén, miután az emlí-

tett zálogösszeget kifizette. Jelenleg az ő örökösei birtokolják a templom telkét. Fizetnek 4 márka 39 denárt.

19. A kép uttyán, vagyis a Sárnál dülőben egy hold, szomszédai Takács Máté örökösei és Klenászki György, a templomgondnok könyvében 31. szám alatt jegyezve. Takács Benedek hagyta a templomra, később, 1718. év április 20-án 5 forintért Takács Máténak elzálogosították, így az ő örökösei birtokolják. Mivel a nevezett hagyományozó örökösök nélkül halt meg, Takács Benedek telkére senki nem települt, az uradalom váltotta ki a zálogot. Fizet 1 márka 5 denárt.
20. Az Uyvári Uttban, másként a Berki mezzőn dülőben egy hold a nyilvános út mellett, szomszédai egyrészt Horváth Varga Mihály, másrészt Peitl György, a templom könyvében 18. szám szerint. Bizonyos Varga Péter, akit Gyurkocska néven is hívnak, 6 forintért a templomra hagyta. Mivel a hagyományozónak sem emléke, sem örököse nincs és azt sem tudni, hogy a telek kihez tartozik, az uradalom rendelkezik róla. Horváth Mihály birtokolja és fizet 1 márka 40 denárt.
21. A Berki temetésnél dülőben 2 hold, szomszédai Storics János és Csácsics János. Varga Lukács 1724. évben hagyta a templomra. Verebess Mihály szerezte meg 8 forint zálog címén. Mivel a birtoklását ezidáig nem tudta törvényesíteni, az uradalom döntése alatt van a terület. Fizet 2 márka 8 denárt.
22. A Haraszt között dülőben van 6 hold, szomszédai keletről Bancsó Ferenc, nyugatról a Haraszt bozótos. A templom könyvében 13. szám alatt. Bizonyos Kissfaludi Kovács Mihály 15 forint fejében hagyományozta. Mivel sem további emléke, sem örököse nincs, az uradalomra tartozik a zálogösszeg rendezése. Jelenleg Balassa Ferenc birtokolja. Fizet 6 márka 15 denárt.
23. A Barátok Kertyében nevű dülőben 1 és fél hold, szomszédai keletről egykor Prukker István, most Hodossy Mihály, nyugatról Ag Ferenc fia János. A 23. bejegyzés szerint néhai Tenk Jakab Kovács nevű hagyta a templomra. Később Prukker István magiszter szerezte meg 10 forintért zálogjogon, majd Prukker János is birtokolta, de a mezőváros lakóinak tanúskodása szerint a nevezett Tenk szintén zálogjogon volt tulajdonosa. Mivel örökösöket nem hagyott hátra, sem arra nem volt adat, hogy a telek valakire tartozna, a zálog megváltása az Uradalomra hárult. Fizet 1 és fél márka 10 denárt.
24. A Rábán túl a Horay Kert nevű dülőben 1 és fél hold, amelyet Horay János a templomra hagyott érték megjelölése nélkül, a zálog megváltása a Horai családra tartozik. Jelenleg idős Halász György és Puszka Franciska birtokolják. Fizet 1 és fél márka 75 denárt.
25. A Németh hosszúban nevű dülőben hat hold, amely a templomgondnok könyvében 21. szám alatt van jegyezve, és amelyet a Csanádi család 28 forint fejében a templomra hagyott. Ebből 3 és $\frac{1}{4}$ holdat az uradalom 1731. évben csere módján átvett és helyette Prukker Jánosnak, mint zálogbirtokosnak Goricza, másként Molnár kert nevű dülőben 3 és $\frac{1}{4}$ holdat adott, amelynek szomszédai Panchich György örökösei és Fantner György. Ugyanaz a Prukker János ezt megmászítva, helyette Lendvay Ferencnek azonos értékű telket adott a Rábán túl, Puszta Malom nevű dülőben, a híd-

hoz közel. Szomszédai keletről a Molnár-Kert, nyugatról a közút, e telken ugyanis egy pajta épült fel. A Csanády-féle területekből fennmaradt 2 és $\frac{3}{4}$ hold, a Csepreg dűlőben ezt pótolják, szomszédai nyugaton Gerebes György, keleten Ferenczy István. Az összes 6 hold, amely a Csanádiaké volt, azok halála után a földesurak használatába került, jelenleg ők birtokolják. Prukker János által szerzett telek az uradalomhoz került, 1727. évben készült záloglevélben jelzett pénzüsszeg megváltásával. Fizet 6 márka 28 denárt.

26. Rábán túl, a Nagy kövecsesen alul dűlőben 6 hold, amelynek szomszédja keletről indulva köröskörül a tanítómester, majd Varasdi János, továbbá Taliana – gyomtalanított terület, amelynek felső részén van a Rába folyó. Egyébként megfontolandó ennek a 18. szám alatt bejegyzett 6 holdnak a helyzete hagyatéki és kiváltási szempontból. A vármegeye ugyan végrehajtotta, az uradalom a zálogot rendezte, miután az elhalálozott Taliánnak csereként át lett adva. Fizet 6 márkát.
27. A Nagy Megyénél dűlőben két hold, szomszédai egykor Pataky István, jelenleg Perczlián Úrnő, nyugatról egykor Bognár János, jelenleg Ágoston György. Papp, másként Czifra Szabó János 1691. január 2-án zálog címén 19 forintért átadta Gerencsér Lőrincnek, és ahogy ez kitűnik a 17. számú bejegyzésből, ugyanennyi összegért a templomnak adományozta. Jóllehet a nevezett Gerencsér az említett holdakat 8 forintért visszavette a templomtól, de Gerencsér Lőrinc, másként Tanz örökösei az említett Czifra Szabó telkét a jelenlegi birtokosa, Üst Mihálytól nem 8, hanem a teljes 15 forintért, amennyiért a templomnak adták, kiváltották, ez az eset, mint a templom iránti jogtalanság és okozott kár, a Tanz család örökösei részéről 1749. évben május 15-én az uzsora-pénzzel és 7 forinttal jóvátétetett, jelenleg is rendezve a templom tulajdonában van. Fizet 2 márka 15 denárt.
28. A Rábán túl van egy hold a Nagy Kövecsesen dűlőben, szomszédai egykor Niczki Ádám, most Prukker János, nyugatról pedig Somogyi János. A templomgondnok könyvében 25. sz. alatt jegyezve, Gáspár Mihály Szabó hagyta a templomra minden pénzürték megjelölése nélkül, pedig az előbbi években Prukker János évi egy köből gabonáért használta. Nem lehet tudni, hogy a templom ellen elkövetett jogtalanság, az 1741. január 9-én elkészült irat milyen alapon juttatta Király Benedek birtokába 4 forint megváltási összeg fejében. Később nevezett Király ezt és más három holdat Verbáris Istvánnak és Krajcsics nevű feleségének 20 évre 50 forintért elzálogosította, vissza nem vonhatóan az 1742 november 11-én készült irat szerint. Ebből a szempontból megvizsgálták azt az iratot, amelyet Király Benedek záloglevélként 1744. augusztus 12-én hozott nyilvánosságra, amelyből kiderül, hogy a Vasspör Szigete előtt nevű dűlőben, ezt Hadászi Kertnek is nevezték, a templom telkét Szakály György 28 forintért elzálogosította Kelemen Györgynek, ennek következtében nevezett Király a Kelemen család után e telekre jogot formált, mert szorgosan kikutatták, hogy említett Kelemen György nem birtokosként, csupán időlegesen birtokolta. Egyébként a család régi, 1643-ban készült urbáriumában nincs említés arról, hogy Szakály György elzálogosította volna. Azt bizonyítják, hogy Gáspár Mihály örökösök nélkül halt meg, ezért a telek az uradalom rendelkezése alá tartozik.

- Prukker Jánost pedig, mert a templom telkét idegen kézre juttatta, kötelezik 4 forint, továbbá az 1741. január 9-től 1755 ugyanazon hónap 9-éig elzálogosított terület összegének, 2 forint 16 denárnak kifizetésére. A telek biztonságosan az uradalomnál marad. Fizet 1 márka 4 denárt.
29. Berki faluban a Sír uttyánál mellett 2 hold, szomszédai keletről Medvesy Ferenc özvegye, nyugatról Kövesdi Boldizsár. A templom könyvében 22. szám alatt jegyezve, Karaszny Anna 15 forintért a templomra hagyta. Egykor néhai Banics Boldizsár, mint a Csani család telkéhez tartozó telket a zálogból kiváltotta. Jelenleg az özvegye és fiai birtokolják. Fizet 2 márka 15 denárt.
30. A Táborhely dűlőben 1 és fél hold. Szomszédai egykor Nádasdy Katalin, jelenleg Punka György, nyugatról Halász Márton. Amint a 26. jegyzetből kitűnik, egykor néhai Kanics Péter hagyta a templomra 8 forintért. Idővel a templom Csácsics Miklósnak 7 forintért elzálogosította, jelenleg Horváth Pál birtokolja, bár nem igazoltan váltotta ki a zálogból. Ezért az uradalom rendelkezése alatt van. Fizet 1 és fél márka 8 denárt.
31. A Berki mezzőn dűlőben 1 hold, szomszédai egy részén Joós Lőrinc, más részén Rakás Mihály, a templomgondnok könyvében 27. számon jegyezve. Horváth Ilona hagyta a templomra megjelölt összeg nélkül. Később a templom 1742. évben Csácsics Jánosnak, aki Berkifaluban lakik, 9 forintért elzálogosította, ő most is birtokolja. Fizet 1 márka 9 denárt.
32. Berkifalu területén egy tagban 3 hold. Simoncsics Péter özvegye hagyta a templomra. Egy oldalról Vukovics telek van, amelyet Csácsics János birtokol, másoldalról Szakony Péter, Szenteleky Péter vője a szomszéd. A templom könyvében 28. szám alatt jelezve. A 3 hold felét, 1 és fél holdat a templom 1718. évben június 10-én 4 forint 50 denárért Szenteleky Péternek elzálogosította, a másik felét a vizitáció adata szerint 1731. évben ő minden pénzösszeg nélkül birtokolta, az ebből származó jövedelemből a templom javára nem adott, sőt a jelenlegi birtokos ugyancsak Szenteleky semmit nem ad. A zálog kiváltásával Simoncsics Péter örökösei, vagyis Bradarics Péter és Szájer József javára hagyták meg. Sankovics Pétert pedig kötelezik a tartozás rendezésére. Fizet 3 márka 4 denárt.
33. Berkifalu területén van egy hold, szomszédai keletről egykor Csapodi János bíró szántója, amely most bozótossá vált, nyugatról egykor Kéttelen Mihály, most Szakony Péter a zálogbirtokos. A templomgondnok könyvéből megtudható, hogy ezt a telket bizonyos Sántakoldus Mihály hagyta a templomra, amelynek javadalmát nem tudni milyen jogon Varsics József plébános vette fel évente. A plébános által 1741. augusztus 20-án Szakovics Péter számára kiállított bérbeadó irat szerint a bérlő az egy hold után évente 25 denár bért fizet. Ez a jövedelem 1741. évtől 1746. évig 1 forint 50 denár, a tartozás tehát fennáll. Mivel pedig a telek a templomhoz és nem a plébániához tartozik, Varsics József plébános kötelezve van az 1 forint 50 denár járadék megfizetésére. Ami pedig a telek másik felét illeti, hiteles tanúk bizonyítják, hogy Kéttelen Mihály az elhanyagolt állapotú telket felszántotta, kisajátította, ezzel a jogtalansággal a templomnak kárt okozott, bért nem fizetett, így használta és most is használja. Fizetne 1 márkát.

34. A Szőlő Dombon dülőben van 1 és fél hold, szomszédai keletről Jakics Mihály, Kovács Máté, nyugatról Sütő Miklós, Bradarics Ferenc, délről Salamon Mihály. Salamon György örökösei által kiadott irat szerint ezt a földet Kovács György Salamon Györgynek 1690. május 5-én 5 forintért elzálogosította. Az ő fia Máté a templomgondnok könyve 33. számú bejegyzése szerint 6 forintért a templomra hagyta. Alapos vizsgálat után, ahogy ez a Nádallai templomgondnok könyvéből, annak 3. lapjáról hitelesen megtudható, a Nádallyai templom az említett 6 forintot a körmendi templomnak átadta, az említett telek után a Salamon örökösök évente esedékes bér címén a templom által kifizetett 6 forintot, mint a zálogösszeg megváltását rendezték, így jelenleg ők a birtokosok. Mivel pedig az első zálogbirtokos, Kovács György az emberek emlékezete szerint, örökösök nélkül halt meg, a zálogörökösök telke az uradalomra szállt át. Fizet 1 és fél márka 6 denárt.
35. A Képp Uttya végében, a Hásosban nevű dülőben egy hold van, szomszédai keletről Malics Miklós, nyugatról egykor Szabó Benedek, jelenleg Halász János varga, a templomgondnok könyvének 16. bejegyzéséből kiderül, hogy a telket Török György 4,50 forint ellenében hagyta a templomra. A templom később Ag Ferenc szabónak elzálogosította. 1698. április 1-jén Horváth István varga által kiadott irat szerint a föld Odor Gergely telkéhez lett csatolva, ezért jelenleg az Odor-telek birtokosa váltotta ki a zálogból. Fizet 1 márka 4,50 denárt.
36. A Tilalmason kívül egy hold, szomszédai Szeremlei György örökösei és Hanczl György. Ahogy a 33. bejegyzésből nyilvánvaló, egykor Csegersics János takács a templomra hagyta. A templom Tanz Gerencsér Mihálynak 3 forintért elzálogosította. Balaskó János 1719. évi április 20-án kiadott irata szerint az a föld az ő saját telkéhez került, a zálogból ő váltotta ki: következőleg a templom birtoklása megszűnt. Fizet 1 márka 3 denárt.
37. A Haraszi Utuban a Tilalmasnál két hold van, szomszédai keletről Dósa János, nyugatról Pap Ferenc egykor, most azonban Bognár János tímár. Ezt a két holdat a jelenlegi birtokos, Pap Ferenc 1689. július 25-én kiadott levele szerint Kalmár István Balaskó Györgynek 12 forintért elzálogosította, majd ő Gerényi Lőrincnek ugyanannyi összegért tovább zálogba adta, ő pedig a 17. bejegyzés szerint a templomra hagyta. A Kalmár-telek birtokosa, Pap Ferenc iratával elegendő módon igazolta, hogy törvényesen járt el, amikor 1741. május 5-én 12 forintért a zálogból kiváltotta. Fizet 2 márka 12 denárt.
38. A Temetésen alul fél hold az uradalmi rét mellett, a Tilalmas alatt – egykor Gerencsér Lőrinc 4 forintért a templomra hagyta. Tekintettel arra, hogy a templom a birtokos, fizet ½ márkát.
39. A Németh Hosszuban nevű dülőben két hold van, amelyet Győrössy-nek neveznek, mindkét oldalról uradalmi földek határolják. A 9. és 10. bejegyzés szerint Gerencsér Lőrinc 19 forintért a templomra hagyta, ugyanakkor az uradalom ezt megváltoztatta és nem tudni, hogy mást adtak-e helyette. A további vizsgálatokig a templom birtoklása függőben van. Fizet 2 márkát.

VAS MEGYE NÉPESSÉGÉNEK TÁJI TAGOLÓDÁSA A HAGYOMÁNYOS HÁZASSÁGKÖTÉSI KAPCSOLATOKBAN

– KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VASI-HEGYHÁTRA, A 19–20.
SZÁZADBAN –

FORRÁSOK ÉS TANULSÁGOK A TÁJI-TÖRTÉNETI TAGOLÓDÁS 19– 20. SZÁZADI VIZSGÁLATÁHOZ

A történeti-néprajzi értelemben vett Vasi-Hegyhát¹ népességének a környező kistájak kapcsolódási rendszerében elfoglalt helye tisztázásához megkerülhetetlen a falvak közötti hagyományos házasodási kötődések vizsgálata.² A Dél-Dunántúlon Zentai János a Baranya megyei Ormánság néprajzi határainak megállapítására kísérte meg felhasználni az endogámikus jelenségeket, kizárólag egyházi anyakönyvi adatokra támaszkodva.³ Kutatási eredményei alapján úgy vélte, hogy a néprajzi csoportok elhatárolásának egyik kritériumaként elfogadható a házasságkötés elve.⁴ A csoport képző kapcsolatok közt az összeházasodás körzeteinek egyébként is nagy fontosságot tulajdonít a paraszti tudat is és a néprajzi szakirodalom is.⁵ A Vasi-Hegyhát és az azt övező vidékek házasságkötési kapcsolataira vonatkozóan lehetséges forrásként kínálkozik a Délnyugat-Dunántúl mikrotájji vizsgálata, pontosabban a második kérdéskörön belül az a konkrét kérdés (I/10), amely a történeti tudatban a más falvakból való házasodás szokását és azok gyakoriságát igyekezett felmérni.⁶ A kérdőív lekérdezésének idején, 1987 és 1993 között az egyes települések helyi emlékezetében a házasságkötések területi meghatározottságáról megőrzött sztereotip kapcsolatok számbavétele, azok topográfiai ábrázolása Vas megye vidéki népességének táji tagolódásához nyújt adatokat. Ugyanis a tágabb kapcsolatrendszerekbe illeszkedő néhány faluból álló mikrozonák⁷ a falvak hagyományos táji hálózatait tárják elénk, amely utóbbi megközelítést már Hofer Tamás is felvetette a néprajzi csoportok vizsgálati lehetőségeinek számbavétele kapcsán.⁸ Vagyis ebben a felfogásban nincs szükség a csoport határok megvonásának erőltetésére, és a sehozá nem beilleszthető „magányos” falvak besorolására, hiszen a falvak beilleszkedése tulajdonképpen hajlékony maradhat az egymással akár nem feltétlenül összeeső regionális rendszerekbe. Hofer Tamás szerint a háló-modell az egyes csomópontokat is vizsgálhatóvá tenné, ahol különösen sok kapcsolat függ össze. Természetesen az utóbbi megközelítésnek is lehet létjogosultsága, azonban a hálózatok vizsgálatát pontosan azért látjuk eredményesnek, mert éppen az olyan egyetlen központi, összekötő település nélküli kistájak társadalmi-kulturális mozgását segítheti feltárni, mint amilyen a Vas megyei Hegyhát is.

1. ábra

Vas megye falvainak hagyományos házassági kapcsolatai a Délnyugat-Dunántúl mikrotáji vizsgálata (I./10.) alapján: **I.** Kemeneshát – Cser; **II.** Kemenesalja; **III.** Vasi-Hegyhát (alsó); **IV.** Vasi-Hegyhát (felső); **V.** (Alsó-) Órség; **VI.** (Belső-) Órség; **VII.** Vendvidék; **VIII.** Rába-mente (felső); **IX.** Rába-mente (középső); **X.** Sorok-mente; **XI.** Gyöngyös-mellék (alsó); **XII.** Gyöngyös-mellék (felső); **XIII.** Kőszeg-Hegyalja (alsó); **XIV.** Kőszeg-Hegyalja (felső); **XV.** Pinka-völgy (felső); **XVI.** Pinka-völgy (alsó); **XVII.** Répce-mellék

1. Acsád; **2.** Alsóság (ma: Celldömölk része); **3.** Alsóújflak; **4.** Andrásfa; **5.** Apáti (ma: Gencsapáti); **6.** Apátistvánfalva; **7.** Bajánháza (ma: Bajánsenye); **8.** Bajánsenye; **9.** Balogunyom; **10.** Balozsameszgyes (ma: Meggyeskovácsi); **11.** Baltavár (ma: Béraltavár); **12.** Batyk (Veszprém m.); **13.** Bejczygyertyános; **14.** Beled; **15.** Béraltavár; **16.** Boba; **17.** Borgáta; **18.** Bozzai; **19.** Bozsok; **20.** Bó; **21.** Bölgöt; **22.** Bögöte; **23.** Bucsu; **24.** Bük; **25.** Cák; **26.** Celldömölk; **27.** Chernelháza (ma: Chernelháza-damonya); **28.** Csákánydoroszló; **29.** Csánig; **30.** Csehi; **31.** Csehimindszent; **32.** Csempeszkopács; **33.** Csénye; **34.** Csepreg; **35.** Csiplikerek; **36.** Csöde; **37.** Csögle (Veszprém m.); **38.** Csöngye; **39.** Csörötnék; **40.** Damonya (ma: Chernelháza-damonya); **41.** Daraboshegy; **42.** Dávidháza (ma: Bajánsenye); **43.** Dozmat; **44.** Döbörhegy; **45.** Dömötöri (ma: Sorikifalud); **46.** Döröske; **47.** Duka; **48.** Eger-völgy; **49.** Egyházashetye; **50.** Egyházashollós; **51.** Egyházaskesző (Veszprém m.); **52.** Egyházasrádóc; **53.** Farkasfa; **54.** Felsőberkifalu (ma: Körmen rész); **55.** Felsőcsatár; **56.** Felsőjánosfa; **57.** Felsőmarác; **58.** Felsőpaty (ma: Rábapaty); **59.** Galsa (ma: Veszprémgalsa, Veszprém m.); **60.** Gasz-

tony; **61.** Gencsapáti; **62.** Gércze; **63.** Gerse (ma: Gersekarát); **64.** Gersekarát; **65.** Gór; **66.** Gödörháza; **67.** Gósfá (Zala m.); **68.** Gutaháza (ma: Gutatöttös); **69.** Gutatöttös; **70.** Gyánó (ma: Gyánógeregye); **71.** Gyánógeregye; **72.** Gyertyán (ma: Bejgyertyános); **73.** Gyöngyösfalu; **74.** Gyöngyöshermán (ma: Szombathely része); **75.** Győrvár; **76.** Hagyárosbörönd (Zala m.); **77.** Halastó; **78.** Halogy; **79.** Harasztifalu; **80.** Háromház (ma: Magyarlak); **81.** Hegyfalú; **82.** Hegyháthodász; **83.** Hegyhátsál; **84.** Hegyhátszentjakab; **85.** Hegyhátszentmárton; **86.** Hegyhátszentpéter; **87.** Herény (ma: Szombathely része) **88.** Horvátlövő; **89.** Horvátánadalja (ma: Körmenđ része); **90.** Horvátzsidány; **91.** Hosszúpereszteg; **92.** Ikervár; **93.** Iklanberény; **94.** Ispánk; **95.** Iszkáz (Veszprém m.); **96.** Ivánc; **97.** Izsákfa (ma: Celldömölk része); **98.** Ják; **99.** Jakabháza; **100.** Jákfa; **101.** Jánosháza; **102.** Káld; **103.** Kám; **104.** Kámon (ma: Szombathely része); **105.** Karakó; **106.** Karátýföld (ma: Gersekarát); **107.** Katafa; **108.** Keléd; **109.** Kemend (ma: Kemendollár, Zala m.); **110.** Kemeneshőgyész; **111.** Kemeneskápolna; **112.** Kemenesmagasi; **113.** Kemenesmihályfa; **114.** Kemenespálfa; **115.** Kemenessömjén; **116.** Kemenesszentmárton; **117.** Kemenesszentpéter; **118.** Kemestaródfa; **119.** Kenéz; **120.** Kenyeri; **121.** Kercaszomor; **122.** Kerkafalva (Zala m.); **123.** Kerkáskápolna; **124.** Kétvölgy; **125.** Kisfalud (ma: Sorkifalud); **126.** Kiskölked (ma: Rádóckölked); **127.** Kismákfa; **128.** Kísrákos; **129.** Kíssomlyó; **130.** Kisunyom; **131.** Kiszidány; **132.** Kondorfa; **133.** Kovácsi (ma: Meggyeskovácsi); **134.** Köcsk; **135.** Körmenđ; **136.** Kőszeg; **137.** Kőszegdoroszló; **138.** Kőszegfalva; **139.** Kőszegpaty; **140.** Kőszegszerdahely; **141.** Külsóvat (Veszprém m.); **142.** Lakhegy (Zala m.); **143.** Lipárt (ma: Vasszécsény); **144.** Lócs; **145.** Ludad (ma: Gyöngyösfalu); **146.** Lukácsháza; **147.** Magyarencs; **148.** Magyarlak; **149.** Magyaránadalja; **150.** Magyarszécsőd; **151.** Magyarszombatfa; **152.** Marcalgergelyi (Veszprém m.); **153.** Máriaútfalu; **154.** Megyehíd; **155.** Meggyeskovácsi; **156.** Mersevát; **157.** Mesterháza; **158.** Mesteri; **159.** Meszlen; **160.** Mikosszéplak; **161.** Molnaszécsőd; **162.** Nádasd; **163.** Naggyencs (ma: Gencsapáti); **164.** Naggyeresd; **165.** Nagykamond (Veszprém m.); **166.** Nagykölked; **167.** Nagykutas (Zala m.); **168.** Nagymákfa; **169.** Nagymizdó; **170.** Nagyrákos; **171.** Nagysimonyi; **172.** Nagytílaj; **173.** Nára; **174.** Narda; **175.** Nemesböd; **176.** Nemescső; **177.** Nemeskeresztúr; **178.** Nemeskocs; **179.** Nemeskolta; **180.** Nemesládony; **181.** Nemesmedves; **182.** Nemesrempelhollós; **183.** Nemeszalók (ma: Pórszalók, Veszprém m.); **184.** Nick; **185.** Nyőgér; **186.** Olaszfa; **187.** Ólmod; **188.** Orfalu; **189.** Ostffyasszonyfa; **190.** Oszkó; **191.** Ozmánbük; **192.** Ölbő; **193.** Órimagyarósd; **194.** Óriszentpéter; **195.** Pácsony; **196.** Pakod (Zala m.); **197.** Pálfa (ma: Kemenespálfa); **198.** Pankasz; **199.** Pápoc; **200.** Pecöl; **201.** Perénye; **202.** Peresznye; **203.** Petőmihályfa; **204.** Pinkaminszent; **205.** Pókaszetek (Zala m.); **206.** Pornóapáti; **207.** Porpác; **208.** Pósfá; **209.** Pusztacsó; **210.** Pusztarádóc (ma: Rádóckölked); **211.** Püspökmolnári; **212.** Rábabogyoszló (ma: Rábapaty); **213.** Rábafüzes; **214.** Rábagyarmat; **215.** Rábahídvég; **216.** Rábakecöl; **217.** Rábakethely (ma: Szentgotthárd része); **218.** Rábakovácsi; **219.** Rábapaty; **220.** Rábásömjén (ma: Sávár része); **221.** Rábatöttös; **222.** Rádóckölked; **223.** Ramocsa (Zala m.); **224.** Rátó; **225.** Répcelak; **226.** Répcszentgyörgy; **227.** Rönök; **228.** Rum; **229.** Sajtoskál; **230.** Salköveskút; **231.** Sárfigimzdó; **232.** Sároslak (ma: Égyházásrádóc); **233.** Sávár; **234.** Sé; **235.** Senyeháza (ma: Bajánsenye); **236.** Seregélyháza (ma: Gyöngyösfalu); **237.** Simaság; **238.** Sitke; **239.** Sobakfalva (ma: Kőszegfalva); **240.** Sorkifalud; **241.** Sorkikápolna; **242.** Sorkitótfalu (ma: Sorkikápolna); **243.** Sorokpolány; **244.** Sótóny; **245.** Söpte; **246.** Szaknyér; **247.** Szakony; **248.** Szalafő; **249.** Szarvaskend; **250.** Szatta; **251.** Szeleste; **252.** Szemenye; **253.** Szentgotthárd; **254.** Szentivánfa (ma: Urátútfalu); **255.** Szentkereszt (ma: Táplánszentkereszt); **256.** Szentkirály (ma: Szombathely része); **257.** Szentlérant (ma: Sorkifalud); **258.** Szentpéterfa; **259.** Szergény; **260.** Szombathely; **261.** Szőce; **262.** Tanakajd; **263.** Táplánfa (ma: Táplánszentkereszt); **264.** Táplánszentkereszt; **265.** Taródfa (ma: Kemestaródfa); **266.** Telekes; **267.** Terestyénfa (ma: Magyarszécsőd); **268.** Tokorcs; **269.** Tompaládony; **270.** Torony; **271.** Tömörd; **272.** Túrje (Veszprém m.); **273.** Újkér (Győr-Moson-Sopron m.); **274.** Und (Győr-Moson-Sopron m.); **275.** Urátútfalu; **276.** Vámoscsalád; **277.** Várkesző (Veszprém m.); **278.** Vasalja; **279.** Vásárosmiske; **280.** Vasasszonyfa; **281.** Vasboldogasszony (ma Zala m.); **282.** Vasegerszeg; **283.** Vashosszúfalva; **284.** Vaskeresztes; **285.** Vaspőr (Zala m.); **286.** Vassurány; **287.** Vassvár; **288.** Vasszécsény; **289.** Vasszentmihály; **290.** Vasszilvagy; **291.** Vát; **292.** Velem; **293.** Velemér; **294.** Vép; **295.** Vica (ma: Beled, Győr-Moson-Sopron m.); **296.** Viszák; **297.** Vönöck; **298.** Zalaháshágy (Zala m.); **299.** Zalamegyes (Veszprém m.); **300.** Zalaszevár (Veszprém m.); **301.** Zalaszentlőrinc (Zala m.); **302.** Zalaudvarnok (ma: Zalaszentgrót része, Zala m.); **303.** Zalavég (Veszprém m.); **304.** Zanat; **305.** Zsédény; **306.** Zsennyé; **307.** Zsid (ma: Várvölgy, Zala m.)

A 217 Vas megyei kutatóponton adott válaszok mentén felrajzolható kapcsolathálóban 17 kisebb-nagyobb olyan térsége tárulkozik fel, melyek az 1960 előtt a falusi közösségekben élt házassági tradíciókon alapultak (*I. ábra*). Az ezzel a módszerrel megismerhető házassági körzetek nagy körvonalakban megfeleltethetőek a Vas megye népművészetével kapcsolatosan Horváth Ernő alapterképe⁹ nyomán Gráfik Imre által felvázolt természeti-földrajzi kistájakkal,¹⁰ azonban a népesség házassági kapcsolathálóiban megmutatkozó területi egységek nem töltik ki maradéktalanul, minden belső további tagolódás nélkül azokat. Ez a Rábától keletre és nyugatra fekvő területekre egyaránt igaz. A házassági kapcsolatrendszerek szűkebb-kiterjedtebb hálóját alkotó településcsoportok ezért leginkább a néprajzi szakirodalomban a Kósa László által megadott táji csoport átmeneti kategóriájával ragadhatók meg: „*A táji csoportok olyan csoportok, amelyek alapját vagy keretét kisebb-nagyobb táj vagy vidék alkotja.*”¹¹ Hiszen a falvak egyes tájilag világosan elkülönülő kapcsolati hálói az adott terület népességének történeti társadalmi mozgására, azon keresztül a területi integrációra utalnak, anélkül, hogy éles határokat képeznének. Ezzel együtt is inkább munkahipotézisként értelmezhetőek további néprajzi, etnokulturális, vagy néptörténeti csoportvizsgálatokhoz, ahogy azt Kósa László eredetileg is felvetette.¹²

Ugyanitt fontos leszögezni: a hálózatok által meghatározható táji csoportokat nem szabad a néprajzi csoport vagy akár az etnikai csoport szinonimájaként kezelni. Már csak az úgynevezett „mi-tudat” tisztázatlansága miatt sem, még ha pont a rokoni kötelékek csábítanának az összetartozás vagy éppen a legalább ilyen lényeges „másság” tudat meglétének kijelentésére. Miként Paládi-Kovács Attila rámutatott, ez a megközelítés egyébként is kevés a néprajzi csoportok megállapításához, hiszen enélkül csoport nehezen képzelhető el akár a társadalmi struktúra vagy a foglalkozási tagozódás területén, hasonlóan a valóságosság esetében.¹³ Másrészt a táji csoportok a megye népességének területi csoportjaira utalnak és nem kulturális területekre. A történeti-néprajzi táj alapvetően többszínű jelenség, ahogy a kérdéskörre utóbb visszatérve Kósa László összefoglalóan megállapítja: (néprajzi) „*tájon olyan területegységet értek, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal elválík környezetétől.*”¹⁴ Régióinkban a népi kultúra – anyagi és szellemi – szférájába tartozó egyes jelenségcsoportok elterjedtségének meglehetősen tisztázatlansága, illetve a vegyes etnikumú térségekből ismert néprajzi sokféleség szintén óvatosságra int. Ami bizonyos: a nyelvi, etnikai, földrajzi, közigazgatási-politikai határok nem esnek egybe a kulturális jelenségek határaival¹⁵ – a Nyugat-Dunántúlon sem. Tóth János például az „*órségek*” népi építészetének monografikus feldolgozásakor a magyarországi Alsó- és az ausztriai Felső-Órség néprajzi kistájainak földrajzi kereteit jócskán túl lépve vont be Vas megye majd egészét elemzésébe, nem beszélve a zalai és szlovéniai területekről.¹⁶ Az utóbbi időkben két kutatási eredmény is alátámasztja mindezt. Részben Vas megye tárgyi néprajzi kutatási hiányosságait valamelyest pótlendő, Nagy Zoltán szintén a Délnyugat-Dunántúl mikrotáji vizsgálata alapján mutatta ki a kaszacsapók vas-zalai térbeni elterjedéséről, hogy az nem igazodik egyik ismert tájegység határához se.¹⁷ Meg-

jegyezve, hogy a Vas–Zala területének csak mintegy felét tudjuk tájegységekhez kötni (Kőszeg-Hegyalja, Rába-mente, Kemeneshát, Vendvidék, Őrség, Vasi-Hegyhát, Göcsej, Hetés, illetve a viseletükről híres Kis-Balaton térségi Sármelék és a Nagykanizsától keletre fekvő Pátró környéke).¹⁸ A vasi néprajzi tájak problematikájával összefüggésben Csapó Tamás és Horváth Sándor pedig a szombathelyi kistérség bemutatásakor arra hívják fel a figyelmet, hogy ebben a statisztikai kistérségben például önállóan körvonalazható „néprajzi tájegység” legalább három összetevő miatt sem alakulhatott ki. Ezek a közigazgatási és járási határok gyakori megváltozása, az uradalmi rendszerben történő gazdálkodás, illetve az ipari és technikai újdonságok korai és gyors elterjedése.¹⁹

HAGYOMÁNYOS HÁZASODÁSI KÖRZETEK ÉS TÁJI CSOPORTOK VAS MEGYÉBEN

A házassági kapcsolatokban kirajzolódó történeti-táji csoportok között a megye észak-keleti részén, a Rábától keletre lévő, földrajzi műszóval elnevezett Kemeneshát,²⁰ illetve a régi Cser, Cserhát²¹ népi tájnevet a köztudatban tartó természeti-földrajzi kistáj települései ugyan egy sajátos hálózatba rendeződve mutatkoznak, azonban legalább ennyire kötődtek a tőlük déli, délkeleti irányban elterülő térséghez. Ez a Rába és a Marcal között fekvő, a tájnévadásában a térség népi tájszemléletét őrző Kemenesalja területe,²² amelynek falvai igen határozottan kirajzolódó, egészen sűrű hálózatú táji csoportot képeztek házassági kapcsolataikban. Ugyanakkor jól kivehető intenzív kapcsolatháló jellemezte ennek a kistájnak a népességét a Rába túlsó partján lévő, a Répcéig terjedő falvakkal is, akárcsak egyes veszprémi településekkel. A Rábától délkeleti irányban elterülő Vasi-Hegyhát tájnév alatt ismert falvak a kimutatható települési exogámia szerint nem alkottak ilyen egységes tömböt, tulajdonképpen két, egymástól külön kapcsolatháló jellemezte a területét. Ez a kettősség jól mutatja a korábbiakban már megfogalmazott, történet-néprajzi értelemben vett „alsó”, tehát a Vasvár vonalától nagyjából a Körmend alatti részéig terjedő erdős fennsík megkülönböztethetőségét a tájnév évszázadok alatt kibővült jelentésköre által felölelt, „felső” táji csoporttól. Más megközelítésben, ez az „alsó” táji csoport lényegében a Nagy József által a 19. század végén leírt „Hegyhát-vidék”²³ és vele együtt a Sárvíz-patak völgyi falvak²⁴ területét fedi le, melynek kapcsolatai inkább a zalai peremterület irányába mutatnak. A Zala forrásvidéke mentén az Őrség,²⁵ vagy a néprajztudomány és a tájföldrajz által alkotott tájnévvel élve az Alsó-Őrség²⁶ falvainak csoportja jól láthatóan elváltak mind a Hegyháttól, mind az Őrség nyugati folytatásában fekvő Vendvidék szlovén falvaitól.²⁷ De jól érzékelhetően szintén megkülönböztethető hálózatuk volt a Kerkától délre fekvő, Belső-Őrségként²⁸ is ismert térségtől. Utóbbi házassági kapcsolatai inkább a mai szomszédos szlovéniai falvakat célozták.²⁹ A népi tájnévadásban ismeretlen, de földrajzi értelemben vett Rába mente települései öt külön táji csoportba rendeződve mutatnak sajátos kapcsolatrendszerüket. A Rába déli, Szentgotthárd és Körmend közé eső szakaszán megkülönböztethető a Rábavölgy mentének egy „felső” és egy Körmeden túli „középső” térsége, melyek közé ékelődik a magyarországi Pinka völgyét³⁰ környező táji csoport egy ki-

sebb, „alsó” hálózata. A Rába völgyének a Pinka torkolatától a Gyöngyös torkolatáig terjedő vasi „középső” szakaszán a Rába menti táji csoport jócskán benyúlt a Rábától nyugatra elterülő Vasi-Völgységként ismert természeti-földrajzi tájba. Ez utóbbi területén igazán karakteresnek mutatkozik a Sorok-mentén fekvő falvak házassági kapcsolathálója.³¹ A Gyöngyös-mellékének Szombathely és Sárvár között megmutatkozó, „alsó” táji csoportja, illetve a Szombathelytől megközelítőleg majd’ Kőszegig érő, „felső” szakasza újfent sajátos kapcsolatrendszerrel bíró falucsoportokként írható le.³² A megye nyugati peremvidékén elterülő Vasi-Dombság magába foglalja a Pinka-völgy magyarországi „felső” szakaszán lévő, többségi horvát és német nyelvű falvak táji csoportját, akár csak az ismét sajátos kettőzöttséggel bíró Kőszeg-Hegyalja térségét.³³ A Kőszegtől délre eső „alsó”, és a tőle északi irányba húzódó hegyvonulat mentén, már a Gyöngyös túlsó oldalán fekvő falvak „felső” táji csoportjai házassági kapcsolathálójukban egymástól jól láthatóan elkülönülnek. Utóbbi, főként horvát nyelvű községek lakossága azonban jellemzően a szomszédos Burgenland határ menti területei felé is orientálódott házassági kapcsolataiban, míg az „alsó” falvak inkább csak a Gyöngyös-mellék irányába. Végül szintén egy igen figyelemre méltó, igazán sűrű házassági kapcsolathálóval rendelkező, megyei viszonylatban egészen jelentős kiterjedésű táji csoportot alkotottak a Répce-mellék falvai.³⁴

ADATOK A VASI HÁZASODÁSI SZOKÁSOKRÓL

Az egyes falvak és azok táji csoportjaiban a hagyományos házassági kapcsolatokat a vagyon és a származástudat (jobbágy vagy nemes), a kistájak közötti életmódbeli és gazdasági különbségek, illetve a felekezeti hovatarozás szabályozta, melyek a földrajzi távolság és a közlekedési viszonyok, vagy éppen az egyébként meghatározó etnikai különbségek szempontjait is képesek lehettek felülmúlni. A mikortáji kutatás kérdőívére adott válaszok esetenként bizonyos betekintést engednek ezekbe a történeti érvényességű kulturális normákba, folyamatokba. A hegyháti nemesi faluból, Andrásfáról például jelentős mértékben a környékbeli szintén nemes falvakba Gersekarátra, Telekesre, illetve a zalai Kutasra házasodtak. A németajkú Egervölgybe a szomszédos Kámból azért nem házasodtak, mert a „*büszke kámiak lenízték a szegín németfalusit*”.³⁵ Horvátzsidányban nagyjából 1945-ig csak horvátokkal, katolikusokkal házasodtak, az 1960-as évekig azt is lenézték, aki más falubélivel szóba állt. A Sárvár környéki Nyógéren úgy tartották: „*Rábán túlra tehénért, meg menyecskéért ne menj, mert azok kisasszonyok, nem tudnak dolgozni!*”.³⁶ Bejgyertyánosra Ikerváról gazdag legények jöttek a „jódógos” szegény lányokért. Gödörházán viszont kizárólag vend lányokkal igyekeztek házasodni a legények, mert azok „gazdagok” voltak. Hegyhátsálon az őrségiek között is ismert cserházasság szerint egymás fiát-lányát kölcsönösen összeházasították, ezáltal biztosítva a rokonság birtokainak, javainak egyben tartását.³⁷ A Sorok-menti táji csoporthoz tartozó Sorokpolányban például megkötötték, hogy református csak reformátust vehetett el, a katolikus pedig csak katolikus. A hegyháti Szarvaskenden hasonlóan a felekezeti endogámia szokását jelzi, hogy a helyi emlékezet szerint igen kevesen házasodtak a szomszédos falvakból, ugyanis az itteni evangélikusok nem

szívesen keveredtek a környező római katolikusokkal. Hegyháthodász ugyan- csak jellemzően evangélikus falu volt, ezért a legközelebbi településekről ők sem házasodtak, inkább távolabbról hoztak maguknak feleséget, – vagyis a ka- tolikus falvakon túli, protestáns Nádásdról, Órimagyarósdra. A Kemenesalja vidékén, az ugyancsak főként evangélikusok lakta Kissomlyó lakossága sem szívesen választott párt magának a katolikus Hosszúperesztegről és Vas- hosszúfaluból. Utóbbi tiszta katolikus község volt, a helyi emlékezetben az evangélikus házasodni szándékozót még ki is gúnyolták: „*hosszasan nézeget- ték, kémllették, hogy van-e szarva*”.³⁸ Az Órség református népessége is inkább arra törekedett, hogy a fárából, a templomkörzethez tartozó falvakból házasod- jon, vagyis a magyar nyelvterületen hagyományos patrilokális letelepedési szo- kások értelmében, ezekben találjon és hozzon a férj magának feleséget. Nagy- rákoson a pap is úgy korlátozta a párválasztást, hogy azok velük egyvallású re- formátust válasszanak. Ispánkról pedig megint csak éppen a felekezeti külön- ségek miatt kevésbé házasodtak a közeli katolikus Kondorfáról.

A HEGYHÁTI ESPERESI KERÜLET AZ 1830–1860–1890. ÉVI EGYHÁZI ANYAKÖNYVEK TÜKRÉBEN

Miként az előzőekben már felmerült, a települési exogámia mikrotáji felmérése szerint a Vasi-Hegyhát hagyományosan két házasodási körzet táji csoportjaiból állt. Amennyiben az ezekkel a házasodási kapcsolathálókkal lefedett térséget összevetjük az 1777-ben Mária Terézia által alapított Szombathelyi egyházme- gye a 19. században is lényegében változatlan területű vasvári esperesi kerüle- tével – amelynek elnevezése az 1807-ben kiadott egyházmegyei térképen Hegy- háti (!) Kerület („*Districtus Hegyhathiensis*”) –, érdekes módon azt találjuk, hogy a két terület majdhogynem kölcsönösen megfeleltethető egymásnak.³⁹ A vasvári esperesi kerület fiókközségeket is magába foglaló anyaegyházai ekkor 1. Baltavár (ma: Béraltavár, Vas m.), 2. Csehi-Mindszent (ma: Csehimind- szent, Vas m.), 3. Egervár (ma: Zala m.), 4. Felső-Oszkó (ma: Oszkó, Vas m.), 5. Gerse (ma: Gersekarát, Vas m.), 6. Győrvár, 7. Kám, 8. Szarvaskend és 9. Vasvár voltak. A mikrotáji vizsgálatból nyerhető házasodási kapcsolathálót fi- gyelembe véve az eltérés egyrészt az „alsó” Hegyháthoz szervesen kötődő, je- lentős protestáns népességgel bíró órségi esperesi kerület nádasdi anyaegy- háza és annak fiókközségeire vonatkozik. Ezekben azonban az evangélikus többségű Nádasdót és Hegyháthodászt leszámítva a többiben szintén katolikus többség élt – akárcsak a Vasvári Kerülethez tartozó egyházközségekben. A szinte homogén római katolikus felekezeti tömböt alkotó hegyháti esperesi ke- rületben az egyetlen igazán jelentős protestáns népességet Szarvaskend evan- gélikus lakossága jelentette. A „felső” Hegyhát házasodási kapcsolathálójában a Vasvári Kerülettől való eltérést továbbá az északi irányban fekvő falvak jelö- lik, melyek lakossága szinte teljes mértékben római katolikus volt. Ezek a már jánosházi esperesi kerülethez tartozó nyőgéri anyaegyház és fiókközségei, illet- ve a maga is anyaegyház Hosszúpereszteg.

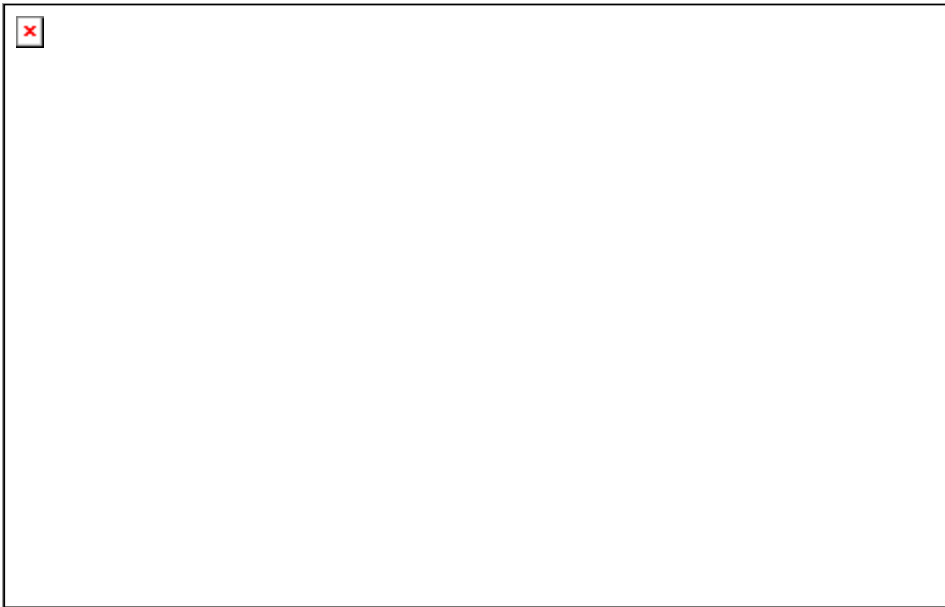

2. ábra

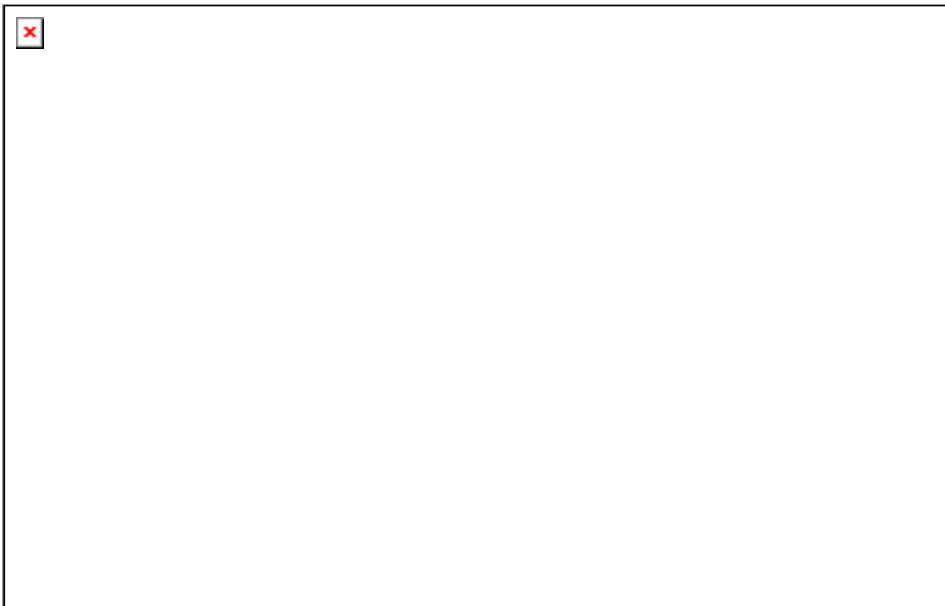
Felekezeti viszonyok a Vasi-Hegyháton és a szomszédos vidéken a 19. század közepén (Fényes Elek adatai nyomán): A) római katolikus falvak, B) református falvak, C) evangélikus falvak, D) katolikus és protestáns vegyesen

A felekezeti szempontból majdhogynem homogén római katolikus Vasi-Hegyhát térségében a parókiák 19. századi egyházi anyakönyvei segíthetnek megvilágítani, tovább árnyalni a falvak közötti házassági kapcsolatok történeti mibenlétét. Ugyan forrásértéküket tekintve ezt csak erős megszorításokkal lehet megtenni, hiszen tudjuk: a magyar nyelvterületen a házasságok bejegyzése rendszerint a menyasszony lakhelyén történik, így a helyi anyakönyvekben csak a helyben született menyasszonyok és a helyből nősülő vőlegények házasságkötési adatai ismerhetők meg.⁴⁰ Vagyis a teljes kapcsolatrendszer feltáráshoz azon községek anyakönyveinek átvizsgálása is szükséges ahonnan nősülnek. Ez a Hegyhát viszonylatában igen időigényes és tulajdonképpen a források esetlegessége miatt mindenképpen igen problematikus eljárás lenne. A mikrotáji vizsgálatból nyert történeti kapcsolatháló ellenőrzésére ezért szűrőpróbaszerűen az 1830-as, 1860-as és 1890-es évekből származó házasságkötési adatok elemzését végeztük el, mégpedig a Vasvári Kerületre, illetve a Hegyhát „alsó”, részben az őrségi esperesi kerületbe átnyúló házassági körzetére fókuszálva.⁴¹ Ennek alapján úgy tűnik, a Hegyhát túlnyomó többségben római katolikus falvainak körében az esperességi endogámia igen jelentős szerepet játszott (2-4. ábra).

3. ábra

*A születési hely szerint alakuló esperességi exogámia és endogámia
1830., 1860., 1890-ben*

4. ábra

*A születési hely szerint alakuló esperességi, parókiális, illetve lokális endogámia és exogámia
1830., 1860., 1890-ben*

<i>Esperesség szerint</i>	<i>Parókia szerint</i>	<i>Összesen</i>
Egyházmegyén kívüli	Egyházmegyén kívüli	3
<i>Egyházmegyén kívüli összesen</i>		3
Jánosházi kerület	Hosszúperesztég	1
	Káld	4
	Nyőgér	3
<i>Jánosházi kerület összesen</i>		8
Körmendi kerület	Egyházashollós	2
<i>Körmendi kerület összesen</i>		2
Őrségi kerület	Ivánc	2
	Nádasd	2
<i>Őrségi kerület összesen</i>		4
Sárvári kerület	Csénye	1
	Rum	5
<i>Sárvári kerület összesen</i>		6
Szombathelyi kerület	Kisunyom	1
	Szentléránt	1
<i>Szombathelyi kerület összesen</i>		2
Végösszeg		25

1. táblázat

Az esperességi exogám házasságokban a vőlegények származási helye 1830-ban

<i>Esperesség szerint</i>	<i>Parókia szerint</i>	<i>Összesen</i>
Egyházmegyén kívüli	Egyházmegyén kívüli	2
<i>Egyházmegyén kívüli összesen</i>		2
Jánosházi kerület	Egervölgye	2
	Káld	1
<i>Jánosházi kerület összesen</i>		3
Németújvári kerület	Hidegkút	1
<i>Németújvári kerület összesen</i>		1
Őrségi kerület	Ivánc	1
	Nádasd	7
<i>Őrségi kerület összesen</i>		8
Sárvári kerület	Rum	1
<i>Sárvári kerület összesen</i>		1
Szombathelyi kerület	Szécseny	1
<i>Szombathelyi kerület összesen</i>		1
Zalaegerszegi kerület	Alsóbagod	1
	Háshágy	1
	Salomvár	1
<i>Zalaegerszegi kerület összesen</i>		3
Végösszeg		19

2. táblázat

Az esperességi exogám házasságokban a menyasszonyok származási helye 1830-ban

<i>Esperesség szerint</i>	<i>Parókia szerint</i>	<i>Összesen</i>
Egyházmegyén kívüli	Egyházmegyén kívüli	9
<i>Egyházmegyén kívüli összesen</i>		9
Jánosházi kerület	Egervölgye	2
	Gérce	1
	Hosszúpereszteg	1
	Nyógér	3
<i>Jánosházi kerület összesen</i>		7
Kemenesaljai kerület	Kenyeri	1
<i>Kemenesaljai kerület összesen</i>		1
Körmendi kerület	Egyházashollós	1
	Egyházasrádóc	1
	Egyházasszecsőd	1
	Körmend	1
<i>Körmendi kerület összesen</i>		4
Kőszegi kerület	Felsőszilvagy	1
<i>Kőszegi kerület összesen</i>		1
Őrségi kerület	Nádasd	6
<i>Őrségi kerület összesen</i>		6
Szombathelyi kerület	Szombathely	2
<i>Szombathelyi kerület összesen</i>		2
Zalaegerszegi kerület	Alsóbagod	3
	Zalaegerszeg	2
<i>Zalaegerszegi kerület összesen</i>		5
<i>Végösszeg</i>		35

3. táblázat

Az esperességi exogám házasságokban a vőlegények származási helye 1890-ben

<i>Esperesség szerint</i>	<i>Parókia szerint</i>	<i>Összesen</i>
Egyházmegyén kívüli	Egyházmegyén kívüli	5
<i>Egyházmegyén kívüli összesen</i>		6
Jánosházi kerület	Egervölgye	1
	Hosszúpereszteg	1
<i>Jánosházi kerület összesen</i>		2
Körmendi kerület	Rábaszentmihály	3
<i>Körmendi kerület összesen</i>		3
Őrségi kerület	Nádasd	1
<i>Őrségi kerület összesen</i>		1
Szombathelyi kerület	Kisunyom	1
	Szentléránt	1
<i>Szombathelyi kerület összesen</i>		2
Zalaegerszegi kerület	Boncódfölde	1
<i>Zalaegerszegi kerület összesen</i>		1
<i>Végösszeg</i>		15

4. táblázat

Az esperességi exogám házasságokban a menyasszonyok származási helye 1890-ben

A számadatok tükrében mindez azt jelenti, hogy a vőlegények és menyasszonyok születési helyét alapul véve 1830-ban a házasságkötések mintegy 73%-át, 1860-ban 69%-át (sajnos az ebből az évből származó adatok igen hiányosak), és 1890-ben is még több mint a felét, 55%-át a vasvári esperesi kerületen belül születettek kötötték. Lényegében ez az eredmény már önmagában is a mikrotáji vizsgálat alapján nyert kapcsolathálókból kiolvasható, tendenciózus történeti-területi integritásra utal. Amennyiben tovább elemzés alá vonjuk az anyakönyvi adatokat, még az is látszik, hogy 1830-ban a megkötött házasságok 40 %-a a szülőhely szerinti lokális endogámia szokását érvényesítette, úgy, hogy az esetek további majd 10%-ban a párválasztás az egyházközségen belül történt, vagyis parókiális endogámia jellemezte. 1890-ben azonban a falun belüli házasságok már csak mindösszesen 29%-os arányt képviseltek, ezzel együtt a házasságok 14%-át az egyházközségeken belül született párok kötötték. Mindeközben a más parókiákhoz tartozó falvakból, de még az esperesi kerületen belüli párválasztás 12%-os volt, mialatt a házasságok 45%-a az esperességi exogámia tényét mutatja. Az esperesi kerület területén túl nyúló házassági kapcsolatokban a vőlegények és a menyasszonyok mindhárom időmetszetben – az egyházmegyén kívül születettek elenyésző számú házasságkötéseit nem számítva – főként a vasvárival szomszédos környező térségekből származtak. A katolikusok az északról szomszédos jánosházi és sárvári, illetve a Hegyháttól délre fekvő zalaegerszegi esperesi kerületekből házasodtak, míg a protestánsok szembeötlően a nyugatról szomszédos Rába völgyi falvakat is magába foglaló körmendi, illetve a délkeletről, délről szomszédos őrségi esperességek szintén protestáns falvaiból választottak párt maguknak (1-4. táblázat).

JEGYZETEK

¹ *Illés Péter*: A Vasi-Hegyhát, egy történeti-néprajzi kistáj = Ethnographia, 2005. 3. sz. (továbbiakban: Illés, 2005.) 267-299. p.

² A dolgozat az egyébként jelentős vidéki zsidósággal az eltérő módszertani sajátosságok miatt nem foglalkozik. A tradicionális magyar társadalomban a házasodás kérdéseinek történeti-néprajzi összefoglalását lásd *Faragó Tamás*: Házasság és házasodás. In: Magyar néprajz. 8. Társadalom. Szerk. Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós. Bp., 2000. 413-435. p.

³ *Zentai János*: Adatok Ormánság néprajzi határainak megállapításához. In: A Janus Pannoniusz Múzeum évkönyve, 1966. Szerk. Dankó Imre. Pécs, 1967. (továbbiakban: Zentai, 1967.) 77-128. p.

⁴ Zentai, 1967. 84. p.

⁵ *Hofer Tamás*: A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. In: Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a magyarság néprajzához. 7. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Bp., 1980. (továbbiakban: Hofer, 1980.) 105. p.

⁶ Vas megyében a házasságkötéshez kapcsolódó lakodalomtartás választott idejének és helyének kérdéséhez lásd *Gráfik Imre*: „Olyan, mint a keddi menyasszony” – Vas megyei adatok a lakodalomtartás időpont és helyváltozásához. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ),

1989. 2. sz. 173-184. p.; Továbbá két Vas megyei határ menti falu, a szlovének lakta Felsőszölnök és a horvátok lakta Narda házasságkötési kapcsolatainak vizsgálatáról lásd *M. Kozár Mária*: Holtomiglan-holtáiglan. = VSZ, 1989. 2. sz. 165-172. p., *Horváth Sándor*: Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán. = VSZ, 1989. 2. sz. 185-203. p.
- ⁷ A kifejezést Barabás Jenő alkalmazta, a kérdésről bővebben lásd *Barabás Jenő*: A délnyugat-dunántúli mikrorégiók kutatásáról. In: Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon. Néprajzi tanulmányok. Szerk. Barabás Jenő. Bp., 1989. 5-8. p.
- ⁸ Hofer, 1980. 107. p.
- ⁹ Az „Alpokalja–Praenoricum Kistájak–Microregiones” alaptérkép az 1976. január 1-jével elindult „Az Alpokalja Természeti Képe Kutatási Program” keretében készült. A Nyugat-Dunántúl tájainak megismerését támogatandóan adta közre a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága a Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának „Praenorica Folio Historico-Naturalia” című periodikáját, amelynek 1987-ben megjelent számában közölték először az alaptérképet. Praenorica Folio Historico-naturalia. 2. Szerk. Horváth Ernő. Szombathely, 1987. hátsó borító belső.
- ¹⁰ *Gráfik Imre*: Vas megye – történelem, táj és ember. In: Vas megye népművészete. Szerk. Gráfik Imre. Szombathely, 1996. 18-19. p. (Népművészeti örökségünk)
- ¹¹ *Kósa László – Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1983. (továbbiakban: Kósa – Filep, 1983.) 45. p.
- ¹² Kósa – Filep, 1983. 50. p.
- ¹³ *Paládi-Kovács Attila*: A magyar nép tagolódása. (Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása.) Recenzió. In: Uó.: Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Bp., 2003. 64. p.
- ¹⁴ *Kósa László*: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon, 1880–1920. Bp., 1998. (továbbiakban: Kósa, 1998.) 30. p.
- ¹⁵ Kósa, 1998. 31. p.
- ¹⁶ *Tóth János*: Az őrségek népi építészet. Bp., 1975. 6. p.
- ¹⁷ *Nagy Zoltán*: A kaszacsapók térbeli elterjedése Vas-Zala megyében. In: Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. 16. In memoriam Kerecsényi Edit, 1927–2006. Szerk. Frankovics Tibor. Zalaegerszeg, 2007. 121. p.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ *Csapó Tamás – Horváth Sándor*: Szombathelyi kistérség. Bp., 2004. 34-37. p.
- ²⁰ Régi népi változata Kemenes (1594). *Juhász Dezső*: A magyar tájnévadás. Bp., 1988. (továbbiakban: Juhász, 1988.) 84. p. (Nyelvtudományi értekezések; 126.)
- ²¹ Kósa – Filep, 1983. 127. p.; Juhász, 1988. 84. p.
- ²² Korai említése „*kemenews alliat*” (1585). A táj később igazgatásilag is önálló egység, járási és egyházkerület volt. Juhász, 1988. 84. p.; Porkoláb István 1927-ben a következőket írta a tájnév földrajzi érvényességéről: „*Délről északra, Gécétől kétfele, Ostffyasszonyfán, Pápócon, K[emenes]-szentpéteren, Nagysimonyin, K[emens]-mihályfán, Magasin keresztül Egyházaskeszőig a kemenesi dombhullám húzódik, megnyúlt háromszögbe kerítve a Felső-kemenesi vagy Kemeneshátat. Ez az egyik földrajzi egység Kemenesalja kisebb része, a hajdani cser-erdőkről Cser-nek nevezett fennsík, kevésbé termékeny jellegzetes kavicszátony. Alatta délkeleti és nyugati irányban terül el a másik földrajzi egység, a tulajdonképpeni Kemenesalja vagy Alsókemenes, termékeny, színmagyar sűrűn lakott róna.*” Porkoláb István: Celldömölk Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk, 1927. 11. p.

- ²³ „A Hegyhát-vidék Vas megye körmendi és vasvári járásban fekszik a Rába-folyó síkságától délkeletre, kisebb völgyekkel gyéren megszakított alacsony fennsíkon. Községei, melyek 4-5 körjegyzőség és ugyanannyi plébániához tartoznak, a következők: Nádasd, Daraboshegy, Hegyhát-Marác, Szócze, Hegyhát-Saál, Hegyhát-Hadász, Nagy-Mizdó, Katafa, Szarvaskend, Döröske, Döbörhegy, Gelse, Karát föld, Telekes, Sárfi-Mizdó, Külső- és Belső-Halastó, Halogy is ide számítható, bár geográfice már inkább a Rába Síkságához tartozik; népének viselete és szokásai, valamint Marácze is, inkább az úgynevezett „Őrség” vidékével egyezik, mely vidék amattól délnyugatra húzódik és néprajzilag lényeges különbséget tüntet föl. Ide tartozik néhány község a vasvári járásból is.” Nagy József: A Hegyhát-vidék építkezése. = A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, 1990. 6. sz. 81. p.
- ²⁴ Srágl Lajos – Vándor László: Egervár. Bp., [2001.] 7-10. p. (Száz magyar falu könyvesháza)
- ²⁵ Korai említése „Eurzegh” (1409). A középkorban a nyugati országhatár egyik őrtérsége volt, a határvédő „őr”-ök kiváltságokat élveztek, amelyhez 18 község alkotta igazgatási autonómia is társult. Juhász, 1988. 94. p.
- ²⁶ Az Alsó-Őrség mellett ismert történeti fogalom a Felső-Őrség is, utóbbi az őrségi magyarságnak a mai Burgenland területén lévő Felsőőr (ma: Oberwart, Ausztria), Alsóőr (ma: Unterwart, Ausztria), Órisziget (ma: Siget in der Wart, Ausztria) és Jobbágyi (ma: Jabing, Ausztria) népcsoportjára utal. Kogutowitz Károly a fogalmat a Pinka-völgy két szakasza megkülönböztetésekor is használta, amelynek értelmében a Pinkaóvártól (ma: Burg, Ausztria) Csatárig (ma: Felsőcsatár, Vas m.) terjedő Felsőpinka-mellék közepét foglalja el a Felső-Őrség. Kogutowitz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. 2. köt. Szeged, 1936. (továbbiakban: Kogutowitz, 1936.) 250-251. p.
- ²⁷ Ugyan a kérdőívből kinyerhető adatok e téren hiányosak, azonban a néprajzi irodalomban jól ismertek a szlovén nyelvterület etnokulturális sajátosságai. M. Kozár Mára szerint, amikor Mária Terézia 1777-ben Szombathely székhellyel megalapította az új egyházmegyét, ezzel egyúttal egyház-igazgatásilag egyesítette a magyarországi katolikus szlovéneket. Tulajdonképpen ekkor keletkezett a vas-zalai Vendvidék, vagy szlovénül Slovenska krajina elnevezés. Ez a terület a történeti Vas és Zala megye katolikus szlovén híveit tömörítette egyházi keretbe, egy új esperességi kerületbe, amelybe beletartozott a Tótságnak nevezett vidék is. M. Kozár Mária: Felsőszőlők. Szerk. Gyurácz Ferenc. Bp., 2001. 16-17. p. (Száz magyar falu könyvesháza)
- ²⁸ Nagy Zoltán: Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 22/4. Pars ethnographica, 1995–1998. Szerk. Nagy Zoltán. Szombathely, 1999. 153. p.
- ²⁹ Miként erre már Dömötör Sándor is utalt: „az Őrséghez számítják Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér, valamint Csekefa és Szerdahely községeket is. (Az utóbbi két község Jugoszláviához tartozik.) Ezt a néhány községet az újabb időkben Belső-Őrségként emlegetik.” Dömötör Sándor: Őrség. Szombathely, 1987. 15. p.
- ³⁰ A 19. század végi egyházi igazgatás a Szombathelyi egyházmegyében lévő Német-Újvári Főesperességen belül használta a „Pinka Völgyi Kerület” elnevezést, amelynek 1891-ben az anyaegyházai voltak: 1. Alsó-Beled (Unter-Bildein, ma: Bildein, Ausztria); 2. Karácsfa (Hagersdorf, ma: Hagensdorf, Ausztria); 3. Kertes (ma: Gaas, Ausztria); 4. Német-Keresztes (Grossdorf, ma: Vaskeresztes, Vas m.); 5. Német-Sároslak (ma: Moschendorf, Ausztria); 6. Német-Lő (ma: Deutsch Schützen, Ausztria); 7. Pinka-Mindszent (Allerheiligen, ma: Pinkamind-

- szent, Vas m.); 8. Pornó (Pernau, ma: Pornóapáti, Vas m.); 9. Strém (ma: Strem, Ausztria); 10. Szent-Katalin (Katharein, ma: Sankt Kathrein im Burgenland, Ausztria); 11. Szent-Kut (ma: Heiligenbrunn, Ausztria); 12. Szentpéterfa (Prostrum, ma: Szentpéterfa, Vas m.). A Szombathelyi Püspöki Megye papságának névtára, 1891. Szombathely, 1891. (továbbiakban: SZPM névtár, 1891.) 68-72. p.
- ³¹ A térséget tájféldrajzában Kogutowitz Károly mint „Perint-mellék” említi, megkülönböztetve a települések sűrűsödését: „*a Rohonci patakknak Szombathely fölött, a pannontáblát nagy ívben megkerülő szakaszán, majd azután lentebb Balogfától, Nagyunyomtól, Sorokújfalutól kezdve le egészen a Rábáig*”. Kogutowitz, 1936. 253-254. p.
- ³² A 19. század első felében, Vasvármegye közigazgatásában a szombathelyi kerület része volt a „Gyöngyösmelléki járás”, nevében hordozva egy korabeli tájelnevezést. Illés, 2005. 279-280. p.
- ³³ Juhász Dezső a Kőszeg és Szombathely között húzódó hegyvonulat menti Hegyalja kistáját újabb keleti elnevezésként határozza meg. Akárcsak a szintén Vas megyei másik Hegyalját, amelyet a Vasi-Hegyhát Rábára néző szegélyterületére vonatkoztat. Juhász, 1988. 80. p.
- ³⁴ A 19. század első felének vármegyei közigazgatás része volt a tájnévre utaló „Répcemelléki járás”. Drinóczy György csornai kanonok „Böngészet Sopron megye ismeretéhez. 1830–1847.” címen írt kéziratos könyvében is használja a tájnevet, például: „*de Répcze mellékiek mégis szelidebbek, jobb kedvük, 's virgonczabb emberek, a muzsikát s éneket szeretik*” Gyurácz Ferenc: Bük. Bp., 2000. 156. p. (Száz magyar falu könyvesháza); Fényes Elek ugyan-ezekben az időkben így írt: „*A' magyarok a' megyének termékenyebb részét, az az a' keleti rónaságot foglalták el [...] Egyéberánt némely szóbeli kiejtések, 's szokásai különbsége miatt 3 fő vidékre oszthatók u. m.: a' Répcze mellékére, a' Kemenesallyára, 's az Eörségre. A' Répcze mellékiek a Soproniakkal egyeznek meg [...]*”. Fényes Elek: Vas vármegye mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, 1836. Szombathely, 1991. 13. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 4.)
- ³⁵ Savaria Múzeum Néprajzi Adattár (továbbiakban: SM NA) Délnyugat-Dunántúl Mikrotájai kutatásának kérdőívei I/10. (továbbiakban: DDM), Kám.
- ³⁶ SM NA DDM, Nyógér.
- ³⁷ Dömötör, 1987. 115. p.
- ³⁸ SM NA DDM, Kissomlyó.
- ³⁹ Schematismus venerabilis cleri diocesis sabariensis pro anno M. D. CCC. XXXVI. Sabaria, 1836. 83-87. p.; Schematismus venerabilis cleri diocesis sabariensis pro anno bissextili 1860. Sabaria, 1860. 33-34. p.; SZPM névtár, 1891. 95-99. p.
- ⁴⁰ Vö. Zentai, 1967. 79. p.
- ⁴¹ Vas Megyei Levéltár Vas vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Baltavár, római katolikus (továbbiakban: r. k.), 1830., 1860., 1890.; Csehímszent, r. k., 1830., 1860., 1890.; Egervár, r. k., 1830., 1860., 1890.; Felső Oszkó, r. k. 1830., 1860., 1890.; Gerse, r. k., 1830., 1860., 1890.; Győrvar, r. k., 1830., 1860., 1890.; Kám, r. k., 1830., 1860., 1890.; Szarvaskend, r. k., 1830., 1860., 1890.; Nádasd, r. k., 1830., 1860., 1890.; Körmend, evangélikus, 1830., 1860., 1890. házassági anyakönyvek.

A VASMEGYEI NEMZETI SZÍNHÁZ ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE, 1863–1881.

1. RÉSZ

AKIK MEGALAPOZTÁK A SZÍNHÁZI KULTÚRÁT

1813. Ez az a dátum, amely – jelen ismereteink szerint – „mérőföldkő” Szombathely és Vas vármegye színházi kultúrájának kialakulásában. Ebben az évben láthatták az érdeklődők az első nyilvános színi előadást, amelyet az árvíz sújtotta lakosság megsegítésére tartottak. Straule Fülöp „táncvígadalommal” egybekötött komédiája valószínűleg csak műkedvelő előadás volt. Az ezt követő évtizedekben aztán már hivatásos vándortársulatok is szórakoztatták a közönséget, nekik köszönhető, hogy az érdeklődés egyre fokozódott a színeszet iránt és gyökeret vert az a nézet, mely szerint a magyar színészet a nemzeti nyelv „pallérozásának” egyik leghatalmasabb eszköze. Ez a tézis újra és újra előkerül az állandó kőszínház építésének során is. Mindaddig, míg ennek igénye megszületett a vármegye sokat tett a magyar színészetért: anyagilag támogatta a pesti állandó színház – 768 forinttal – és a balatonfüredi színház – 1000 forinttal – építését. Felvetette a vidéki színi kerületek alakításának eszméjét is, e nemes törekvése azonban nem járt sikerrel. Nagy lelkesedéssel karolta fel a vármegye a színi szövetkezet eszméjét is, ám minden igyekezete kudarcra fulladt. Vas vármegye közönségének érdeklődése azonban nőttön nőtt a színészet iránt, egyre gyakrabban jelentek meg Thália papjai a vármegyében, ahol mindig támogatásra és pártolásra találtak.¹

A hivatásos színészek mellett nem szabad megfeledkeznünk a helyben működő műkedvelő társulatokról sem, amelyek rendszeresen léptek fel, általában jótékony célra ajánlva fel a bevételüket. A helyi társulatok igazán kitétek magukért a közönség szórakoztatása és a jótékonykodás tekintetében egyaránt, mégis komoly küzdelmet jelentett a közönség megnyerése. Pedig a Vasmegyei Lapok rendszeresen ajánlotta és értékelte előadásait és buzdította a közönséget azok látogatására. Kevés eredménnyel: „Csak azt sajnáljuk, hogy izr[aelita] polgártársaink s városunk iparos polgárai nagyon gyéren voltak a közönség között képviselve, noha a szombathelyi színház-ügy legközelebb őket érdekelhetné, az előadás pedig a szinkör-alap javára volt tartva. De vigasztal a remény, hogy máskor másképpen leszen.”²

„Közönség csekély, mit sokan az előadás előmunkálatai, s a rendezés körül tanusított erély hiányának tulajdonítanak.”³

„Sajnos, hogy a nemes cél nem tudott nagyobb közönséget a színházba csalni. Máshol az ily előadások rendszeren hatalmas vonzerővel bírnak, s csak nekünk van módunk az ily alkalmakkor a nálunk szokásos közönyösséggel találkozunk.”⁴

Az állandó színház létesítésének igénye pedig egyre erőteljesebben jelentkezett.

AZ ELSŐ KÍSÉRLET

A kőszínház története 1863. november 29-én kezdődött. E napon tartotta alakuló ülését a szombathelyi műkedvelő színházi választmány. Egy szakadt és nehezen olvasható papírdarab szerint „Az elnök V. L. lett közfelkiáltással, míg a választmányi tagokat titkos szavazat útján választották”.⁵ Nevük itt kivehetetlen. Ezen a „jegyzőkönyvön”, valamint egy néhány héttel később keltezett már műsorterv is olvasható. Színre vitték például a Liliomfi-t.⁶

A mozgalom élére Mezei Pauer Antal és Horváth Boldizsár, a későbbi igazságügyi miniszter, ekkor szombathelyi ügyvéd állt, ők vetették fel először az állandó színház építésének eszméjét. Mezei vármegyei irodaigazgató és kiadó volt. A szombathelyi származású Horváth Boldizsár, miután az osztrák fogságból szabadult és amnesztiát kapott, 1850-ben tért vissza szülővárosába, s nyitott itt ügyvédi irodát. Innen indult politikai karrierje.

A fennmaradt felhívásuk 1865 elején született. Ebben a helyi műkedvelő társulat beszámolt a tervéről és egyben számot is adott vagyonáról, tőkéjük e szerint 150 forint. Elsősorban helyet kerestek a megálmodott színház felépítéséhez, s erre megfelelőnek tűnt a Hosszú (ma: Thököly Imre) és Rumi (ma: Mátyás király) utca kereszteződése melletti palántás kertek szeglete, amely árverés előtt állt. Ezért „...a nemes és a közművelődés terjesztésének előmozdítása tekintetéből felhivatnak a posta és gyöngyös utcái [ma: Fő tér] minden jó és nemes célért mindenkor áldozatra kész ... polgárok és háztulajdonosok, hogy palántás kertjüket egészben, vagy csak bizonyos részben a színház térnek ingyen átengedni sziveskedjenek...”⁷

A „válasz” nem is késett sokat. Az 1865. március 15-ei keltezett aláírási ív értelmében „alulírottak kinyilatkoztatják, hogy a szombathelyi színház felépítésére szükséges térnek a rumi utcában fekvő posta és gyöngyös utcái házakhoz tartozó tulajdon palántás kertjüket vagy egészben vagy a kitett négyszögöl⁸ terménnyiséget ingyen, minden megtérítés nélkül átengedjük világosan kikötvén azonban azt, hogy ezen hely csak színház építésére fordíthatik és határozottan fentartva tulajdon jogunkat azon esetre ha ezen tér nem színház hanem más célra használtatnék.”⁹

A tulajdonosok összesen 540 négyszögölnyi telket ajánlottak fel. Ehhez a „Vasmegyei naptár” eladásából, valamint a műkedvelők és magánszemélyek adományából összegyűlt 2173 forintból vásárolták meg a még szükséges 492 négyszögölnyi területet.

Így már egy 1032 négyszögölnyi telek volt a színházbarátok birtokában. A felbuzdulást pedig jól mutatja, hogy az 1865–1866-os években rengeteg felajánlás

*A Szombathelyi Műkedvelő Színtársulat 1865. évi 1 forintos részvénye
(VaML SziB Részvényesek nyilvántartása)*

érkezett a színház építéséhez: hosszú íveken olvasható a készpénzt adományozók neve; a műkedvelők előadásai és egyéb jótékonyági rendezvények, táncmulatságok pedig egymást érték.

A fennmaradt dokumentumok között találunk például egy 1866 februárjából származó jegyzéket azon tárgyakról, amelyeket a február 11-én, a színházalap javára rendezett „táncvigadalom” alkalmával kisorsoltak. Egyebek közt a Király Pál felajánlotta női papucsot, Horváth Boldizsártól származó akadémiai albumot, Szabó Mária „lámpa tálcáját” és Albrecht Frigyes csöngettyű húzóját nyerhette meg a szerencsés játékos.¹⁰

A készpénzt adományozók nevét soroló terjedelmes listák mellett egy apró cetli külön is őrzi a „10 forinton felüli” adományozók, a legfőbb patronálók nevét. Batthyányi Fülöp hercegtől 1000, Festetics György gróftól 800; Horváth Boldizsártól 200 forint érkezett, míg a helyi alispán, Takács Lajos 100 forinttal segítette az ügyet.¹¹

Bár jelentékeny összeg gyűlt össze, mégsem volt elegendő ahhoz, hogy felépüljön Szombathely kőszínháza, az anyagi „haladás” megtorpant és jó időre le is állt, így 1866-ban a választmány a telken 1 forintos részvényekből csak egy új nyári színkört tudott felállítani a Rumi és a Hosszú utcák sarkán. A nyitó darabot Bényei István és Laczkó Gergely színtársulatától láthatta a közönség.

ELVETÉLT TERVEK

Az ezt követő évek – a kiegyezés kora – nem kedvezett a színházalapításnak, az eszmét azonban ébren tartotta Balogh Gyula, a Vas megyei Lapok főszerkesztője, aki az újság hasábjain időről időre emlékeztette a színházpártolókat a kötelességükre.¹²

A színházügyi választmány titkáraként is fáradhatatlanul dolgozott azért, hogy kőszínház épülhessen a vármegye székvárosában. Lapja hasábjain pedig folytonosan szolgált tervekkel, ötletekkel, szidott és biztatott méltóságokat, politikusokat és kétkezi embereket egyaránt. Az ügy lelkes pártfogói, a mozgalom igazi indítói ekkor már nem tudtak a színházért harcolni. 1870 telén meghalt Mezei Pauer Antal, Horváth Boldizsár pedig miniszteri kinevezése után sok teendőjére hivatkozva lemondott az elnöki posztról, további támogatását ígérve társainak. Tavasszal még megcsillant a remény. A színházi ideiglenes választmány felhívást adott ki, amelyben hozzájárulást kért a színházi alaphoz és adakozásra szólította fel a lakosságot. A vármegye közgyűlése bizottságot alakított, felmérni valóban szükség van-e a színházra Szombathelyen, és ha igen, milyen módon lehetne összefogni a várossal ennek megteremtésében. A bizottság – Erdődy Sándor gróf, valóságos belső titkos tanácsos elnöke alatt Horváth László, Bezeredy Elek, Haiden Imre, Erdődy Gyula gróf, Berzsenyi Miklós, Marton Pál, Szabó György, Bárdossy István, Egerváry Miklós, Jagasits Kálmán és Ajkás Károly – a színház szükségességét a város robbanásszerű fejlődésével indokolta meg. A vasútvonalak kiépítésével megelégnék a kereskedelem a népesség növekedését, idegenek letelepülését hozta. A letelepülők pedig „...idegen ajkúak lesznek, nehogy a gyorsan elrepülő idő és a viszonyok hatalma készületlenül találjon bennünket, s azon eshetőségnek ne legyen vármegye székvárosa kitéve, hogy nemzeti színház hiányában, idegen ajkú thalia temploma emelkedjék, a nemzeti nyelvünk terjesztése helyett annak szűkebb korlátok közé szorítása jusson osztályrészünkül ...”¹³

A költségvetési terv kidolgozására alváltmányt hoztak létre – tagok: Szentgyörgyi Horváth László, Tulok János, Szabó György, Haiden Imre, Bárdossy István, Sebessy Kálmán, Pillich Ferenc – amelynek feladata egy 600 fős, tánc és tanácsteremmé alakítható színház elsődleges tervének és költségvetésének kidolgozása volt.¹⁴

A forrásanyag azonban azt mutatja, hogy az elkövetkező években nem történt semmiféle előrelépés. A következő dokumentum 1871 márciusából Schwarz Ede terveit említi. Hogy időközben született-e több, nem tudni. Schwarz tervét ma is őrzi a levéltár, „Szombathely városában újonnan felépítendő nemzeti színháza” felirattal.¹⁵ Az alaprajz szerint Schwarz klasszicista épületet tervezett. A hat oszloppal tartott aláhajtóból három ajtó nyílik a kis előcsarnokba, ahonnan mindkét oldalon lépcső vezet fel a karzatra, egyben egy-egy ajtó a földszinti nézőterre. Innen közelíthetők meg a hölgyek és az urak elkülönített éttermei, amelyeket a pipere- és pipázószoba egészít ki. A színpad északi oldalán az étterem mögött vannak az öltözők, a déli oldalon pedig a kocsmáros lakása.

Schwarz Ede 1871. évi tervének alaprajza
(VaML Vv. két. 22. sz.)

A színházterem 7 öl¹⁶ széles és 9 öl hosszú, a színpad 4 öl hosszú és alkalmas tánc- és egyéb ünnepi rendezvények megtartására.

„A déli részen fenmaradó kerti helyiség séta és társalgásra teljesen alkalmas. A teremben földszinti ülőhely 300, állóhely 200, s az 1-ső emeleten 20 páholy 80 személyre, ugyanott támlaszék 12 lenne, a II. od emeleten a karzat 208, – s így a nézőszám összesen 800 személyre van tervezve”¹⁷

A szépitőbizottság egyedül a homlokzat alá a kocsibejáróhoz tervezett „külső oszlopzatokat” vétózta meg, helyére erkélyt illetve függő fedélt javasoltak.

Az egész épület inkább vigadó jellegű, nem túl igényes. Létrehozását leginkább a pénzhiány akadályozta meg, de valószínűleg a kiírók elképzeléseinek sem felelhetett meg teljesen. Erről tanúskodik egy másik tervrajz 1875-ből, Neues Theater für Steinamanger (Ungarn) felirattal.¹⁸ A szakadozott

lapról nem derül ki, hova tervezték, s az alkotó neve is olvashatatlan. Viszont meglepte árulkodik arról, hogy Schwarz tervét egyértelműen elutasították.¹⁹

A Schwarz által megálmodott „színház egy vendéglő lakással együtt kerülne 45000 forintba”,²⁰ a tervek szerint a költségeket lakossági adományokból és 10 forintos részvényjegyek kibocsátásával fedezték volna. A részvényvásárlás lehetőségét birtokosoknak és a vasi települések lakóinak egyaránt felkínálnák, csakúgy, mint a részletfizetés lehetőségét. Aki pedig igazán bőkezű – 50 részvényt vásárol – még páholy tulajdonossá is válik. A választmány a városvezetésnek is feltette a kérdést, mennyiben tudnák támogatni az ügyet.²¹

A válasz kedvező volt, ígéretet kaptak az anyagi segítségre, de konkrét összegről csak a teljes iratanyag áttekintése után határozhatott a testület. Mivel a színház felépítéséhez a már meglévőn kívül a szomszéd telekre is szükség lett volna, ennek kisajátítását kérték a város vezetésétől. E tekintetben azonban csak tanácsot kaptak, hogy kérésükkel a tulajdonosokat keressék meg, s tegyék fel nekik a kérdést, hogy abban az esetben, ha a „... kisajátítás vagy épen nem, vagy csak nagy áldozattal lenne eszközölhető hajlandók e a kérdéses telket a színház tulajdonába akkép bocsátani, hogy ha a színház a város más pontján célnak megfelelő helyen emeltessék fel, annak ára pedig vagy az új telek megvásárlására vagy az építési költségekre fordítassék olly kijelentéssel, hogy az új telek is az ő adománya (...?). ha a város ingyen engedne más helyiséget – mint a várost áldozatának tárgya, illetőleg alapítványaként fog az tekintetni.”²²

Májusban még a választmány lelkes munkájáról szóltak a hírek: határoztak a 3000 darab 10 forintos részvény kibocsátásáról. A gyűjtésére szolgáló aláírási íveket készítették, amelyeket eljuttattak a vármegyei és városi tisztviselőkhöz, lelkészekhez, községi elöljárókhöz, az értelmiségi és nemesi réteghez. Elhatározták, hogy a helyi Széchenyi-alap adakozóit megkérik, az összegyűlt pénzt ajánlják fel a színházi alap számára, s egyben adakozásra szólították fel Vas vármegye országgyűlési képviselőit, a nagybirtokosokat és a magyar kormányt. A gyűjtés határnapjául augusztus 15-ét jelölték ki.²³

A kezdeményezés népszerű volt, ezt bizonyítják a hosszú aláírási ívek. Legtöbbször egy-két darab részvényt vettek csak, de akadtak igazán nagyvonalú adakozók is.

Arról, hogy a városvezetés ígéreteiből és tanácsából mi valósult meg nem szólnak a források. Egy júniusi keltezésű levél sejteti csak a történeteket: e szerint a város főjegyzője a város bírójánál „érdeklődött” Szombathely vezetésének támogatási szándékáról. A testület azonban ekkor még halogatta a döntést.²⁴

A VITÁK ÉVEI

Érdemi munka csak 1872 végén indult újra, a színházi választmány megújulásával. Addig csak a sajtónak köszönhető, hogy újra és újra megfogalmazódott a színház felépítésének igénye, mulatságos, hogy épp olyan cikkekben, amelyekben a szombathelyi közönség színház látogatási szokásairól ítélik. Mint kiderül, gyakran a német társulatok játékát részesítették előnyben, főleg az izraeliták „a kik a magyar színházat a 3-ik utczáig is kikerülik.”²⁵

*Ismeretlen tervezőktől származó alaprajz, 1875. július 15.
Neues Theater für Steinamanger (Ungarn)
(VaML Vv. két. 22. sz.)*

Igaz, nem is volt választási lehetősége a lakosságnak. Az utazó német színészek közül Halwig társulatának nevével találkozunk legtöbbször. Azt, hogy az őket támadó sok kritika jogos-e vagy inkább csak a nemzeti elkötelezettség, az anyanyelv óvása táplálja ezt a hangot, nem lehet megítélni. Azt azonban forrás igazolja, hogy Halwig társulata maga is támogatta adományával a szombathelyi magyar színház megépítését. Mindenesetre 1871 végén a Vas megyei Lapok főszerkesztője a következő üzenetet intézte a színházi választmányhoz: „...*legyen szives a tisztelt választmány korábbi, oly sok elismeréssel találkozott munkásságának fonalát újra felvenni s odahatni, hogy a cél: egy állandó megyei színház létesítése, minél előbb megközelítessék*”²⁶

Erre pontosan 1 évet kellett várnia, a színházi választmány 1872 decemberében alakult újjá, tagjai a realisabb gondolkodás hívei voltak. Horváth Mihály alelnöksége alatt egy szerényebb, kisebb színházat álmodtak meg, Thália igazi templomának felépítését elhalasztva. Ahogy Haiden Imre fogalmazott: „*ha majd utódainknál a színház látogatása életszükséggé vált, kedvezőbb anyagi körülmények közt emeljenek majd ők nagyobb, fényesebb csarnokot Tháliának*”.²⁷

A tervezett költségvetés szerint az építés 15.000 forintba kerülne, 12.000 forintot hitelből fedeznének – 30 színházbarát kezességével –, amelynek törlesztésére 1500 darab 10 forintos részvényt bocsátának ki. Amennyiben ez sikertelen lenne, a hitelező pénzügyintézet a színház jövedelméből kapná vissza a kért összeget. Ha pedig a tartozást kiegyenlítették, a szín-

ház köztulajdonná válik. A kivitelezés elindításához tehát arra a bizonyos 30 színházbarátra lenne szükség, toborzásukban még a sajtó is segít.²⁸

Hogy mi történt az ülést követően, arról nem szól dokumentum, de az, hogy a következő évekből szinte semmi forrás nem található, azt sejteti, az újabb fellángolás rövid életű volt. Az ezt követő szünet viszont hosszú.

A színházépítés ügye csak 1876-tól került újra a figyelem középpontjába. Ebben az időben a napi sajtó egyfajta fórumként funkcionált, gyakran találkozhattunk olvasói levelekkel, melyek színházteremtő koncepciókat fogalmaztak meg. Sőt, az 1877-től megjelenő Vas megyei Közlöny és a Vas megyei Lapok írói is többször vitába bocsátkoztak egymással véleményezve az időközben zajló eseményeket, a születő terveket.

A vita először egy 1876 őszi cikk nyomán indult el. Írója a megyeszékhely gazdasági, kereskedelmi fejlődésére utalva a társadalmi élet felporzódását, ennek érdekében a színház felépítését szorgalmazta. A sokak által megkérdőjelezett kihasználtságról nincsenek kétségei, hisz a vándortársulatokat is megtiszteli a város közönsége, miért ne tenné ugyanezt kényelmesebb körülmények között is. Olcsó, de igényesen felszerelt színházat javasol, amely szellemi központtá tudná emelni a várost.²⁹

Ezt az írást még ebben a hónapban követi kettő, immár keserűbb hangvételű cikk. Kölcsey hazafias beszédével példálózva buzdít a cselekvésre.³⁰

Majd a közönyt látva falra hányt borsónak, szalmacséplésnek titulálja a harcot, az újabb nemzedéktől várva a sikert. Az állóvizet azonban mégis sikerült felkavarnia.³¹

Sebesy Kálmán novemberi levelében a szerinte alkalmatlan színházi telek eladását javasolta. Ligetben álló épületet tartana ideálisnak, mivel azonban köztulajdonban ilyen nincs, egy sétány is alkalmas lehetne e célra, ásványvíz kiméréssel, gőzfürdővel. A sétányt a Nigszty-telken³² vagy a püspökmalom³³ kaszálóján lehetne kialakítani. Véleménye szerint, a 10 forintos részvények mellett 1 forintos részvényeket is ki kellene bocsátani a főispán és a tisztviselők hathatós terjesztésével, ez jobban jövedelmezne. A pénzt pedig gyűjtsék takarékpénztárban, míg „*magát ki nem növi egy egyszerű, de díszes színház áráig.*”³⁴

Holzheim K. aláírással egy másik olvasói levél 1877 márciusában már kész tervvel szolgált. Írója a város díszeként a Kitzlingstein-féle ház³⁵ telkén építtetné fel a színházat: „*az Udvardynéféle ház³⁶ és az új színház között egy 3-4 öl széles utzát kell hagyni azért, hogy így az új színház külön állván, a földszinten köröskörül boltokat lehet alkalmazni, mely körülmény fontos arra nézve, hogy az új épület lehetőleg jövedelmezővé tétethetnék, s hogy e szerint kivihetősége a lehetőség határai túl ne essék.*”³⁷

Holzheim, Voyta Adolf építésszel terveket is készíttetett, e színház kivitelezése 65.000 forintba kerülne.

„*Ezen terv szerint az új színház egy 21 1/3 hosszú 9° széles teret igényel. A földszinten az Uri utca felől van a főbejárás, mely egy előcsarnok – melynek hátulsó falában elhelyezett fülkébe jöhetne gróf Széchenyi I[stván] szobra – vezet, melyből a főlépcsőn az első emeletbe a színházi helyiségekbe juthatni. Az új*

utczából is van egy bejárás egyenesen a főlépcsőhöz. A színházi személyzet és a II emeleti karzat közönsége részére a bejárás a szeglet felől van téve. Ezek képezik a színházhoz tartozó helyiségeket földszint; – a többi rész 13 boltra van osztva, mely boltok összesen közel 4000 $\square$ láb³⁸ vízszintes felülettel bírnak. Ha a fő lépcsőn az első emeletre jutunk, belépünk egy 6 öl hosszú, mintegy 2° széles díszes előcsarnokba, melynek utcafelőli falánál a ruhatár van elhelyezve – innét jobbra az új utcai sarkon a buffet, a fő tér felől pedig egy 6° hoszu, s mintegy 16 láb³⁹ széles elegans Foyer⁴⁰ van elhelyezve. Az előcsarnok végében 6 lépcső vezet a színház lejtős földszintjére – Parquette⁴¹ – melynek közepén 12 sor zártszék 168 üléssel jobbra s balra, a Proscenium-tól⁴² kezdve 6–6 földszinti páholy van elhelyezve. A középről hiányzó 8 páholy helyét 3 sor pad foglalja el, mintegy 100 számozott üléssel, melyek mögött még elég álló hely van 100 fő nézőre. A páholyok mögötti 2 sarokban vannak lépcsők elhelyezve, melyek az első emeleti páholyokhoz vezetnek és veszedelem idején a II. emeleti nézők részére is nyitva állhatnak. A színpad felőli két sarokban mindegyik emeleten water-closettek⁴³ tervezettek. A Proscenium előtt van egy 4 öl hosszú, 1 öl széles orchestre.⁴⁴ A színpad függönynyílása 24' széles, mélysége 26 láb magassága 22 láb. A színpad deszkáinak magassága a Parquette elejétől 3 1/2 az orchestre padlójától 4 1/2°. A színpad mögött a páholyok felüli rész 2 sarkában 2 csiga lépcső van helyezve, melyek egyike a színészek, másika a II. emeleti néző használatára tervezetett. A színpad végében van egy öltöződő szoba férfiak, egy a nők számára és egy könyvtár, melyek felett a ruhatarak vannak elhelyezve. Az auditorium⁴⁵ első emeletén 20 páholy zárja be a nézőkört, mindegyike elég tágas 5 néző befogadására. A második emeleten a páholyok felett 2 sor ülés mintegy 230, s mögötte elég hely van 150 néző számára, van a II. emeleten még egy 5 szobából, egy konyhából álló lakás is.”⁴⁶

A boltok bérlete 6000 forintot hozna évente, a táncos multságokkal 400 forint gyűjthető, a megforduló zenészekről, bűvészekről 200 forint szedhető be, míg a színészek 500-600 forintot fizetnének, így egész évben 7000 forint bevételre tehetne szert a színház – olvasható a cikkben.

Az erre reagáló cikk osztotta a lelkesedést, de elutasította a helyszínre és a költségvetésre tett javaslatot, célozva arra, hogy a színházi alapban nincs pénz új telket vásárlására, a várostól pedig a nehéz időszakban nem várható el ez. A meglevő telek alkalmas a célra, a 65.000 forint pedig felfoghatatlan nagy összeg.

„Építsünk színházat, mely az általános szükségletnek megfelel ugyan, de melynek költségei anyagi erőnket túl nem csigázzák. Szerényen megindulva tovább jutunk, mint ha mindjárt az ut elején gőzerővel neki indulunk, s a pálya közepén kifáradva fenakadunk. Így lesz színházunk, másként – alig!”⁴⁷

A szerényebb színház mellett kardoskodott az ekkoriban induló Vasmegeyi Közlöny is. Az 1877. július 8-ai cikkében a részvények sikerében kételkedve mutatott rá arra, hogy szükségtelen új színházat építeni, s arra várni,

hogy összegyűljön rá a pénz. Átalakítva egy meglevő épületet színháza lehetne a megyeszékhelynek, s nem kellene sokat várni olyan szintársulatra, amely képes megfizetni a színikör felállításáért 500 forintot. Javaslat a hercegi sörházon⁴⁸ innen álló raktárépület átalakítása.

A Vasmegeyi Lapok kitarzott a részvények mellett, mondván, a pénztelen időben a választmány nem pazarolhatja kevés vagyonát ilyen tervre.

„Legyen illő a színház és jó a társulat – lassankint minden rendes mederbe jut, s a polgárnak ép oly hasznos iskolája leend, mint a legjobb színházpártolónak. Bocsássuk ki tehát a részvényeket!”⁴⁹

A Vasmegeyi Közlöny azonban vallotta, hogy időszerűtlen a részvények kibocsátása, hisz ebben a szegény városban, ahol szinte mindent hitelből építettek fel nem várható a lakosságtól jelentős adakozás. Hitelre pedig nem tanácsos alapozni a színházat, ezt mutatja a tornacsarnok esete is, amelynek részleteit – annak ellenére, hogy nyereséges – nehezen törlesztik. Egy színház pedig ennél kockázatosabb befektetés. Jobb tehát ma egy veréb, mint holnap egy túzok – vélte a lapíró.⁵⁰

Miközben az olvasók és hírlapírók szavakban már-már felépítették a színházat, 1877-tel elkezdődött egy újabb felvonás, amely hosszú és buktatókkal teli, de ezúttal eredményes lett.

AZ ALAPOZÁS

1877 őszén végül kibocsátották a sok vitát kavart 1500 darab 10 forintos részvényt. A vásárlók részletfizetési lehetőséget kaptak, 1 év alatt kellett letenniük a 10 forintot, így válhattak részvénytulajdonossá. Időről időre sorsolás révén akár vissza is nyerhették a vételárat, miközben továbbra is részvényesek maradtak. Azokat pedig, akik bármilyen más értékű összeggel vagy egyéb adománnyal segítették a színház felépítését, pártoló taggá választották.⁵¹

A színházi részvényesek nevét, lakhelyét, a jegyzés keltét, a részletfizetések idejét, összegét s az adományozott teljes összeget vaskos napló őrzi az 1878. és 1879. évekből. A névsorból magas adományával kiemelkedik Esterházy Pál herceg, aki 40 darab részvényt jegyzett; Oladról (ma: Szombathely része) Ernuszt Kelemen; Budapestről Horváth Boldizsár; Németújvárról (ma: Güssing, Ausztria) Wocher Lajosné, született Batthyány Júlia grófnő fizetett ki 20 darabot. Sokan vásároltak 5-10 darab részvényt, így Éhen Gyula, Kunc Adolf és Széll Ignác is.⁵²

1877. szeptember 13-án kelteződött az a dokumentum, amely sokat lendített a színházépítés ügyén. A választmány gyűjtőbizottsága segélyért fordult a város vezetéséhez, amelyről a képviselő-testület a következő határozatot hozta: *„Tekintve azt, hogy Szombathely város kebelében felállítandó színház a város emelkedését, szépítését, a közművelődés és a magyar nyelv fejlesztését tetemesen előmozdítja a képviselő átérezve e részbeni feladatát elodázhatatlan kötelességének érzi e nemes közcélt anyagi lehetőségéhez képest előmozdítani – ennél fogva – a színházi választmány kérelme méltányos lévén a felállítandó színház építési költségeinek fedezésére 1500 Ft olykép-*

pen, hogy az öt évi 300 ftos részletekben lesz kiszolgálendő, még is 50000 faltéglá úgy az építéshez szükséges fővény megszavaztaték, s a jövő évi 300 ftos részlet már az 1878-ik évi költségvetési előirányzatban felvételni rendeltetik és az évi részletek mind addig míg az építkezés kezdetét nem veszi a színház javára tőke képpen a lakosság pénztárában elhelyezendők.”⁵³

A sikeren felbuzdulva a bizottság úgy tűnik megfontolta Horváth Boldizsár egykori tanácsát, aki még 1877 tavaszán azt javasolta, igyekezzenek megszerezni a vármegye támogatását is. Mondván, hogy a „... megye kezelése alatt létező s a magyar nyelv terjesztésére szánt alap egy részét alig lehetne hivatásának megfelelőbb módon gyümölcsöztetni, mint ha az a szombathelyi színház céljaira engedtetnék át.”⁵⁴

Nagy dokumentációja van annak, hogy a megkeresés sikeres volt. A tervezett színházépület, felszereléssel együtt 30.000–35.000 forintba kerülne, ehhez a bizottmány 15.000 forintos támogatást kért Vas vármegye vezetésétől.

„... e cél csak úgy lesz megvalósítható, ha a tekintetes köztörvényhatósági bizottság kérelmünknek engedve a kezelése alatt álló nemzeti pénztári alapból tetemesebb összeget a megyei színházépítésére engedélyez. Azon kérést intézzük tehát a tekintetes köztörvényhatósági bizottsághoz, hogy a korábbi határozataihoz képest megyei színházunk ügyét, mint nemzeti nyelvünk egyik fejlesztő tényezőjét tekintve a színház felépítéséhez a nemesi pénzalapból 15000 fttal járulni s ez által a felépítst lehetővé tenni kegyeskedjék...”⁵⁵

A támogatást könnyen és gyorsan ítélte meg a testület. Öröm volt az örömben, hogy a pénzhez csak 1879 januárjában jutott hozzá a bizottmány. Érdemes végigkövetni e pénz „krónikáját”:

1877. november 19. A közgyűlésen ugyan némi vita megelőzi a döntést, ám végső szóként az elnöklő főispán megszavazza a segélyt azzal a kikötéssel, hogy azt csak a nemesi pénztári választmány véleményezése után folyósítják.⁵⁶ (A színházépítés támogatására egyébként már az 1871. május 4-ei közgyűlésen ígéretet tett a testület)

1877. december 7. A pénztári választmány jelentést tesz a francia sarcalapról – ebből kívánja megadni a megye a támogatást. A beszámoló szerint az alap vagyona ekkor 72.025 forint. Ebből a reáliskola építéséhez felajánlott 47.200 forint 1 év múlva felszabadul, hisz az ahhoz kötött feltétel határideje lejár, s várhatóan a kedvezőtlen pénzügyi helyzetben nem is létesül ilyen intézmény. Ebből az összegből tehát minden nehézség nélkül kiutalható a 150.000 forint, s amennyiben ezt a forrást választja testület, akkor a pénzt 1879 januárjától már folyósíthatják.⁵⁷

1878. január 4. A miniszteri tanácsos levele arról, hogy a folyósítást miniszteri engedélyhez kötik, ezért „... felhívom a megye közönségét, hogy annak függőben tartása mellett aziránt hozzám mielőbb tüzetes felvilágosító jelentést tegyen és egyúttal a nemesi pénztár jelenlegi tőke és évi kamatmennyiségét előtűntető kimutatást is terjessze fel.”⁵⁸

1878. február 12. Tisza Kálmán miniszterelnök-belügyminiszter levele, aki azzal a megjegyzéssel hagyja jóvá a 15.000 forintos segélyt, hogy: „miután a nemesi pénztárnak értékpapírokból álló tőkéinek az említett célra

való igénybe vétele az értékpapírok jelenlegi árhullámozása tekintetéből a szóban levő pénztárra nézve ... mutatkozik, a megszavazott 15000 forint nem az értékpapíroknak elárusításából, hanem a többször nevezett pénztárnak magánosoknál elhelyezett 52776 frt 82 krnyi tőkéje rovására felmondandó összegből összegből lesz fedezendő.”⁵⁹

1878. április 1. Az ideiglenes színházi választmány által létrehozott építő bizottság hálája jeléül egy vármegyei képviselőt tagnak hív soraiba.⁶⁰

1878. december 18. A pénztárnok ideiglenes őrizetre átadja a pénzt a megyei közgyűlésnek.⁶¹

1878. december 20. Az alispán feltételekhez köti a pénz folyósítását: „... 1. a színház mindenkor magyar legyen és nemzeti szellemben működjék 2. hogy az intézet vezetése a megye közönségének kellő befolyás biztosítsa, mivelből a színház ügyet igazgató választmány egyharmad része a megye küldöttjeiből alakuljon, hogy azon esetre, ha a feltételek bármelyike bármikor meg nem tartaték, vagy a színház ....a megye közönsége fenntartja magának azt a jogot az iránt, hogy az általa föltételes adományozott összeget visszakövetelhesse és ennek erejéig magát a színház épülete annak szerelvényei és egyéb ingóságaiból kielégíttesse...”

Amennyiben a választmány ezeket megszegi, a pénzt köteles visszafizetni.⁶²

1879. január 13. A színházi választmány kinyilatkoztatja a feltételek elfogadását és kiegészíti azt egy 3. ponttal, amely szerint „... a színház épület a színház választmánya által elárusítható vagy adósággal terhelhető soha nem lesz – minden további megkérdezése nélkül bekebeleztesék- hozzájárul ahhoz is, hogy úgy az alkalommal a törvényhatóság ezen joga, miszerint az esetre, ha a fennebi feltételek bármikor be nem tartatnának, vagy a színház eredeti céljától valamiképp mégis elvonatnék az ezen föltételek mellett adományozott összeget vissza követelhesse...”⁶³

1879. január 20. A pénztárnok utasítást kap a kifizetésre.

1879. január 24. Az alispán beszámol a vármegyei testületnek a kifizetésről.⁶⁴

A tőke reményt keltően gyarapodott, a választmány már bátran tervezett. A színház ideális helye számos vita tárgya volt – láthattuk a fent idézett olvasói és újságírói cikkekből is. Arról azonban nincsenek források, miként került a listára a Kitzlingstein-ház, amelyet a Vas megyei Lapok novemberi írása is javasolt. Az „Egy ügybarát” aláírási cikk ötlettel állt elő, amely közel állt a végül megvalósult tervhez. A város díszének a központban a helye, s miután az említett telekre tervezik az új városházát, olyan többemeletes épületet kell építeni, amely a színháznak is otthont adhatna – olvasható az írásban.⁶⁵

Arról hogy ez az elképzelés forradalmian új volt-e vagy sem, szintén nincs dokumentum. Mindenesetre a színházi választmány a város vezetésével közös asztalhoz ült, s azzal a javaslattal állt elő, hogy ehhez a telekhez még vásároljon 166 négyszögölt és erre a területre építsék fel a városházát és színházat együtt.⁶⁶

Szombathely város jegyzőkönyve is őriz egy 1877. december 29-ei bejegyzést, a „Kiczlingstein-féle ház felépítése tárgyában kiküldött bizottság jelentését”. Javaslatuk az volt, hogy a telek egyik felére a városházát, másik felére pedig az állandó magyar színházat építsék fel. A testület ezt elfogadta és egy-

ben a polgármester, Bárdossy István elnökségével küldöttséget alakítottak a színházügyi választmánnyal való tárgyalásra, hisz: „... *felmerül szükségessége annak, hogy a városház és színházépületére vonatkozólag szépszéti tekintetből, együttes terv készítették*”.⁶⁷

Az egykori városháza 1838-ig a főtéren, az egykori Erzsébet királyné utca 1. számú (ma: Fő tér 16.) háromemeletes bérház helyén állt.⁶⁸ Ebben az épületben volt a város vendégfogadója is. A „Szombathely városához” címzett vendéglő nagy forgalmat bonyolított le. Ám a jól jövedelmező kocsmában gyakoriak voltak a botrányok, ez indította a polgárság vezetőit arra, hogy új helyet keressenek a hivataloknak. A legideálisabbnak tartott Kitzlingstein-féle ingatlant 1846 júliusában meg is vásárolták, ám a történelem közbeszólt, s a kedvezőtlen viszonyok miatt az építkezést el kellett halasztani. A ház bontásáról 1865 januárjában döntöttek, tervek is készültek, de az anyagi nehézségek miatt tovább csúszott a kivitelezés. Egészen addig, míg az együttműködés lehetősége felmerült.⁶⁹

Az elképzelésre a Vas vármegyei közgyűlés is rábólintott, mindössze annyi kikötéssel, hogy a városnak nem kötelezettsége hozzájárulni a színház fenntartásához, illetve tatarozásához. Maga az épület pedig kizárólag színházként funkcionálhat, és a város beleegyezése nélkül nem terhelhető meg.⁷⁰

Így 1878 áprilisában a választmány úgy döntött, még ebben az évben elkezdik az építkezést, ennek felügyeletére pedig építő bizottságot választottak. Tagjai az ügyért mindig fáradhatatlanul dolgozó Éhen Gyula, Széll Ignác, Balogh Gyula, Kunc Adolf voltak.⁷¹

A választmány ekkor már elegendő tőkével bírt a munka megkezdéséhez. Eladott részvények, állampapír, bankszámla, takarékpénztári betét, a régi telkek ára, a város és a megye adománya, készpénz – ebből állt össze a vagyon, ami összesen 33.729 forint 50 krajcár volt. A híradások arról szóltak, hogy a szakemberekkel készített tervek és költségvetés szerint 30.000 forintból felépíthető a színház. A polgármester, Bárdossy István végül zöld utat adott, s mivel „*a két épület felállítására egymással szoros kapcsolatban van*”⁷² mindkettő kivitelezését elindítják.

JEGYZETEK

¹ *Vende Ernő*: Színház és zene Vasvármegyében. In: Vasvármegye. Balogh Gyula et al. Bp., 1898. 356. p. (Magyarország vármegyéi és városai; 3.); *Horváth Ferenc*: A szombathelyi színészet története az állandó színház repertoárjáig. = Vasi Szemle, 1964. 3. sz. 402-408. p.; *Keresztúriné Pintér Mária*: A Szombathelyi Nemzeti Színház története műsorának repertóriumára bibliográfiával, 1880-1907. Szombathely, 2000. 10-11. p. az első magyar nyelvű előadást 1810. október 17-re teszi.

² Megyei hírek. A szombathelyi műkedvelők színi-előadásának ... = Vasmegeyi Lapok (továbbiakban: VL), 1868. júl. 1. 3. p.

³ Megyei hírek. A szombathelyi műkedvelők e hó 19-én ... = VL, 1868. júl. 22. 3. p.

⁴ Megyei hírek. A szombathelyi műkedvelő szintársulat mult szombaton... = VL, 1868. aug. 26. 3. p.

- ⁵ Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Vas vármegye törvényhatósági bizottságának iratai. A Színházügyi Bizottmány iratai (továbbiakban: SziB) Választmányi ülések jegyzőkönyvei (továbbiakban: Vűjkv.) 1863. 2. fol.
- ⁶ VaML SziB Vűjkv. 1863. 3. fol.
- ⁷ VaML SziB Pénz és ingatlan adományok a színház javára (továbbiakban: Adományok), é. n. 30. fol.
- ⁸ Területmérték: 1 négyszögöl = 3,5996 m².
- ⁹ VaML SziB Adományok, 1865. 3. fol.
- ¹⁰ VaML SziB Adományok, 1865. 17. fol.
- ¹¹ VaML SziB Adományok, 1865. 26. fol.
- ¹² Szombathely nevezetes polgárai. www.szombathely.hu (Megtekintve: 2009. jan. 10.); *Barriska István*: Utószó a hasonmás kiadáshoz. In: Balogh Gyula: Klio szolgálatában. Hasonmás kiad. Szombathely, 2006. 245-257. p.
- ¹³ VaML SziB A Szombathelyen felállítandó Nemzeti Színház ügyével kapcsolatos iratok (továbbiakban: NSZ), 1870. május 3. 6. fol.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ VaML Vas vármegyei középületek építési tervrajzainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Vv. két.) 22. sz.
- ¹⁶ Hosszúságmérték: 1 bécsi öl = 1,89648 m, jele: ° (fokjel).
- ¹⁷ Színházunk ügye. = VL, 1871. márc. 28. 1. p.
- ¹⁸ VaML Vv. két. 22. sz.
- ¹⁹ *Szilágyi István*: Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005. (továbbiakban: Szilágyi, 2005.) 48-51. p.
- ²⁰ VaML SziB NSZ, 1870. 10. fol.
- ²¹ Uo.
- ²² VaML SziB NSZ, 1871. 1. fol.
- ²³ Hírek s különféle a megyéből. Az állandó színház ügye ... = VL, 1871. máj. 25. 2. p.
- ²⁴ VaML SziB NSZ, 1871. 3. fol.
- ²⁵ Szomorú jelenség. = VL, 1872. máj. 19. 1. p.
- ²⁶ *Balogh Gyula*: Színházunk ügye szünetel. = VL, 1871. dec. 3. 1. p.
- ²⁷ A szombathelyi állandó színház ügye. = VL, 1872. dec. 15. 1. p.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Néhány szó a szombathelyi színház ügyében. = VL, 1876. okt. 12. 1. p.
- ³⁰ Ismét néhány szó a szombathelyi színház ügyében. = VL, 1876. okt. 19. 1. p.
- ³¹ Falrahányt borsó. = VL, 1876. okt. 26. 1. p.
- ³² Nigszty József ácsmesternek a Kis Gyöngyösnek is nevezett csatorna melletti, Szentmártonban (ma: Szombathely) fekvő telke. Az 1857. évi kataszteri felmérésben a 49. házszámhoz az 1400., 1403-1404. számú parcella tartozott. Vas megye az első kataszteri felmérés térképein, 1856-1860. DVD-ROM. Bp., 2006. (továbbiakban: Kat. felm., 1856-1860.)
- ³³ A szombathelyi püspökség tulajdonát képező malom a Gyöngyös utca északi oldalán (ma: Szent Márton utca és Gyöngyösparti sétány találkozási pontja), a Gyöngyös patak partján állt. Az 50. házszámmal jelölt ingatlan a szombathelyi 1240. és a szentmártoni 1401-1402. számú telekre terjedt ki. Kat. felm., 1856-1860. A későbbi Ungar malomra vonatkozóan lásd még: Szilágyi, 2005. 802-81., 202. p.
- ³⁴ *Sebesy Kálmán*: Lesz-e színház Szombathelyen? = VL, 1876. nov. 12. 1. p.

- ³⁵ Az 1857. évi kataszteri felmérésben 110. számmal szereplő, a Megye (ma: Berzsényi Dániel) tér keleti oldalán lévő épület. Kat. felm., 1856–1860.; Szilágyi, 2005. 46. p.
- ³⁶ Az Uri (ma: Széchenyi István) utcára néző, 109. számú ház tulajdosa 1857-ben Udvardy István volt. Kat. felm., 1856–1860.
- ³⁷ *Holczheim K[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez = VL, 1877. márc. 25. (továbbiakban: Holczheim, 1877.) 1. p.*
- ³⁸ Területmérték: 1 bécsi négyszögláb vagy négyzetláb = 0, 099907 m².
- ³⁹ Hosszmérték: 1 bécsi láb = 0,31608 m, jele: ' (percjel).
- ⁴⁰ Előcsarnok.
- ⁴¹ Parketta.
- ⁴² Színpad.
- ⁴³ Vízőblítéses árnyékszék, illemhely.
- ⁴⁴ Zenekar, itt a színpad és nézőtér között elhelyezkedő zenekari árok.
- ⁴⁵ Előadóterem.
- ⁴⁶ Holczheim, 1877. 1. p.
- ⁴⁷ Észrevételek egy indítványra. = VL, 1877. ápr. 5. 1. p.
- ⁴⁸ Batthyány Fülöp herceg (1781–1870) sörháza, ma Aréna utca 8.
- ⁴⁹ A színházról. = VL, 1877. júl. 12. 1. p.
- ⁵⁰ A színházról. = Vas megyei Közlöny (továbbiakban VK), 1877. júl. 22. 1. p.
- ⁵¹ *Balogh Gyula – Takács Lajos: Színházunk ügye. = VL, 1877. szept. 2. 3. p.*
- ⁵² VaML SziB Színházi részvényesek naplója, 1878–1879. 47 fol.
- ⁵³ VaML Szombathely város képviselő-testületének iratai. Közgvűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: SZV Közgy. jkv.) 56/1877.
- ⁵⁴ *H.: Mozogunk. = VL, 1877. ápr. 22. 1-2. p.*
- ⁵⁵ VaML SziB NSZ, 1877. 7-8. fol.
- ⁵⁶ A színházügy. = VK, 1877. nov. 25. 2. p.
- ⁵⁷ VaML SziB NSZ, 1877. 3-6. fol
- ⁵⁸ VaML SziB NSZ, 1878. 29. fol.
- ⁵⁹ VaML SziB NSZ, 1878. 25. fol
- ⁶⁰ VaML SziB NSZ, 1878. 13. fol.
- ⁶¹ VaML SziB NSZ, 1878. 4. fol.
- ⁶² VaML SziB NSZ, 1878. 6. fol.
- ⁶³ VaML SziB NSZ, 1879. 9. fol.
- ⁶⁴ VaML SziB NSZ, 1879. 7. fol.
- ⁶⁵ *(Egy ügybarát): Hová építsük a színházat. = VL, 1877. nov. 29. 1. p.*
- ⁶⁶ *Smidt Erzsébet: Adalékok a szombathelyi városháza 1838–1945 közötti történetéhez. Az alapokmányok tükrében. = Vasi Szemle, 1999. 5. sz. (továbbiakban: Smidt, 1999.) 650. p*
- ⁶⁷ VaML SZV Közgy. jkv. 72/1877.
- ⁶⁸ *Tilcsik György: Adalékok a szombathelyi városháza történetéhez a 19. század első felében. In: Előadások Vas megye történetéről. 4. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. 417-433. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 1.)*
- ⁶⁹ Smidt, 1999. 649-650. p.
- ⁷⁰ Szemle. = VK, 1878. márc. 3. 2. p.
- ⁷¹ VaML SziB NSZ, 1878. 13. fol.
- ⁷² Színházunk ügye. = VL, 1878. ápr. 21. 1. p.

NŐI SZEREPLEHETŐSÉGEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI SZOMBATHELYEN

– PÁRCZER GÉZÁNÉ GALLÓ (SCHWARTZ) GABRIELLA
(1914–1944) ÉLETÚTJA –

„A vissza út szála nincs betemetve
Mégis remegve nézek felé
Lesz e még léptem nyoma befedve
Más léptek alatt mely visszavisz?”
(Ámos Imre)¹

ELŐSZÓ

1944. július elején a hatóságok a Vas vármegyei zsidóságot a Szombathely belvárosában felállított gettóból a Mayer motorgyárba terelték, hogy Auschwitzba (ma: Oświęcim, Lengyelország) történő deportálásukat előkészítsék. A gyárban Párczer Gézáné Galló (Schwartz) Gabriellával történetekre így emlékeznek vissza a holokauszt túlélői: „Az élet feltartóztathatatlanul haladt tovább. Emberek meghaltak – és újjak születtek. Az egyes számú csarnokban nagy mozgolódás támadt. Dr. Schwarz Bertalan orvos szaladt izgatottan a kapu felé a táborparancsnokhoz. Leányánál, Parczer Gézánéénál megkezdődtek a szülési fájdalmak. Kérte a táborparancsnokot engedje meg, hogy a szülés levezetésének idejére, leányát és a nőgyógyász orvost legalább az őrszobára, vagy a mellette lévő iskolába vihessék át. A táborparancsnok kereken elutasította a kérést. Nem azért gyűjtötték össze a zsidókat a motorgyárba, hogy újból kiengedjék őket. Egyébként is jelöltek ki »betegszobát« a táborban, elég sok orvos is van, vigyék oda a »beteget«. Még telefonálni sem volt hajlandó, mert az ügy saját hatáskörébe tartozott. A táborparancsnok hajthatatlan maradt. Schwarz Gabit, Parczer Gézánéét, a vajúdo fiatalasszonyt kézben vitték át a szerelőcsarnok betonjáról a »betegszobába«, a csarnok egyik toldalékrészébe, ahol még betonpadló sem volt. Nyilván szenet tárolhattak itt, mert a földön szénmaradvány volt. Néhány szál deszkát kerítettünk, valaki lepedőt hozott, ráfektették a fiatalasszonyt, mert közben megindult már a szülés. Külön kegyet gyakorolt a csendőrség, amikor megengedte, hogy néhány vödör forró vizet hordhattunk az őrszobáról mosdás céljára.

Alig ötven lépésre már két napja halottak heverték. Erre a kis területre zsúfolt közel ötezer ember között, ebben a kis szenesfészerben állati körülmények között pedig új élet született. Megilletődve húzódtak el az emberek a kis fészertől, utolsó rongyaikat hordták oda, hogy segítsenek az anyán és az újszülött gyermekén... Hordágyon feküdt a vagon alján Parczer Gézáné két napos újszülött gyermekével. Az anya némán tűrte szenvedését, a gyermek néha felsírt, de még a síráshoz sem igen volt ereje.”²

„Egy fiatal asszony ott szület a gettó kövén, felesége volt a Leszámitolóbank főnökének... A nőnek segítséget sem adtak. Az újszülöttet anyakönyvezték.”³

„Az elszállítás és a vagonokba való betuszkolás a leggyalázatosabb körülmények között történt. Erre jellemző egyetlen adat. Dr. Schwarz Bertalan ottani érdemes orvos leánya, Parczer Géza volt bankigazgató felesége vajudásának utolsó óráit érte, amikor a vagonba dobták. A vagonok még a szombathelyi motorgyár iparvágányán álltak, mikor a szerencsétlen asszony megszülte kislányját a majd 90 emberrel zsúfolt vagonban, aki a mártírok számát növelte.”⁴

„Eörsi szombathelyi rokonságát elviszik Auschwitzba az Eichmann-vagonok, egyik unokatestvére a vonaton szül...”⁵

Gabriella 1944. július 1-jén a volt Mayer gépgyárban, embertelen körülmények közt adott életet második gyermekének, Párczer Gábornak.⁶ Néhány nap múlva egy szombathelyi transzporttal anyát és gyermekét – a család többi tagjával együtt – Auschwitzba deportálták. Mindannyian ott lelték halálukat.⁷

A nő és az anya testi-lelki kiszolgáltatottsága, megalázása, fájdalom és szenvedése sűrűsödik Gabriella életének e végzetes epizódjában. Egyéni tragédiáját nem enyhítheti annak ismerete, hogy a tébolyult, szadista náci gépezet zsidó nőkkel szemben általánosan alkalmazott ideológiájának esett áldozatul. Nem enyhítheti, hogy sok százezer alsóbbrendűnek ítélt nő élte meg ugyanezt a borzalmat: gyermekének abszurd körülmények közti világrajöttét és azonnali elvesztését. Nem enyhítheti, hogy a náci uralom idején a gettókban, a marhavagonokban, a munka- és haláltáborokban, a kísérleti laboratóriumokban és a zsidó nő létezésének minden színterén érvényesült a hatalom azon célja, hogy a „zsidó faj” szaporodását megakadályozza.⁸

Talán egy valami enyhítheti ezt a szürreális, befogadhatatlan, mesterséges borzalmat: ha az emlékezés és a nyilvánosság nem csupán pusztulásának kontextusában tartja meg őt, hanem megismerni és bemutatni törekszik sorsa boldog és eredményes időszakát, mikor identitása – női neme és zsidó származása – még nem volt gátja életének.

BEVEZETŐ

Gabriella története azok közé az elfeledett női sorsok közé tartozik, amelyek középpontja és egyetlen meghatározója a szenvedés; azok közé, amelyekről – tragédiájukon túl – sohasem hallottunk és amelyekről sohasem beszéltek.⁹ Pedig élete rekonstruálható részeinek megismerésével nem csupán egy céltudatos, akaraterős individuum nyílik meg előttünk, de érthetőbbé, életszerűbbé válnak a 20. század eleji magyarországi zsidó nők társadalomtörténeti problémái is, amelyek a „hagyomány” és a „modernitás” konfliktusa mentén sűrűsödtek.

Korein Dezső *A zsidó asszony hivatása* című munkájában 1938 táján arról panaszkodott, hogy a zsidó családok asszonyai elhanyagolják hagyományos női szerepeiket, ugyanis egyre többen töltik idejüket munkahelyeken és kávéházakban, ahelyett, hogy családi feladataiknak és kötelezettségeiknek eleget tennének.¹⁰ A zsidó hagyomány a nő alapvető szerepkörét a feleség, anya, háziasszony hármasságában határozta meg, amely kiegészülhetett a vallási kereteken belüli – patriarchális erőviszonyokat meg nem kérdőjelező – közéleti

szerepvállalással: szociális munka, jótékonyosság a zsidó leány- és nőegyletekben, patronage intézményekben. Továbbá a hagyományos női szerepeknek megfelelő hivatások – főként a szolgáltatás, nevelés, ápolás körében: például anya- és csecsemővédőnő, gyógypedagógus, ápolónő, kozmetikus, bevásárlási szakértő... –¹¹ betöltésével. Ennek megfelelően a zsidó lányokat igyekeztek úgy formálni, hogy ne törekedjenek gimnáziumi érettségire és egyetemi tanulmányokra, inkább a gyakorlati életre való felkészülést tekinték kitűzendő célnek.¹²

Ugyanakkor a zsidó női társadalom egy másik szeletként jelentkeztek az úgynevezett „fiúnak nevelt lányok”. (Ha a jómódú középosztálybeli zsidó családban csupán lány született, ugyanúgy tanították – a vallási oktatás kivételével –, mintha fiú volna). Jellegzetességeiket a következőkben összegeztem Pető Andrea: jobb képességekkel rendelkező, szakmájuk iránt mélyebben elkötelezett nők, akik a legférfiasabb szakmák világába is beléptek. Identitásukat már nem a család határozta meg, és közéleti tevékenységük sem a vallási szférában valósult meg, hanem politikai síkon.¹³

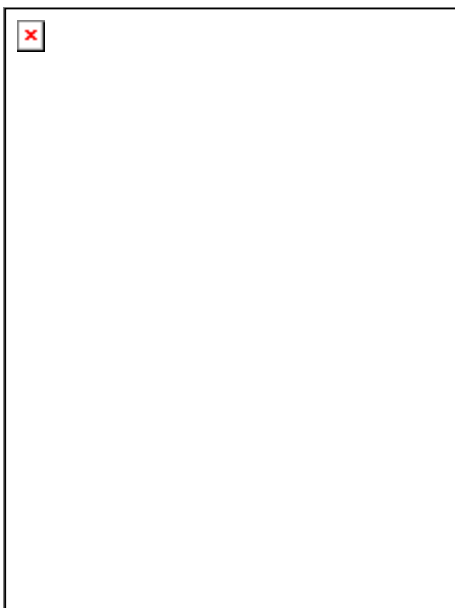
A zsidó nőkép ezen kettőssége, a „tradíció” és a „modernizáció” dualitása tökéletesen illeszkedett a két világháború közti, felekezetek feletti, általános női szereptendenciákba. Míg az újkonzervatív elvárások az otthonteremtést és a magánélet intim szférájának formálását jelölték ki a nők legfontosabb feladatául. Addig markánsan haladt előre a nők felsőfokú szakképesítésével, munkábaállásával, politikai szerepvállalásával jellemezhető „emancipációs” folyamata is.¹⁴

Természetesen a mindennapok valósága ritkán volt ennyire sarkított. A 20. század első felének hölgyei általában nem kizárólagossággal sajátították el egyik vagy másik szerepmodellt, hanem kiválasztották az egyéniségüknek leginkább megfelelő szereptényezőket, és azokat tették magukévá. Ezt a kettősséget Gabriella életútjában is felfedezhetjük. A hagyományosan nőies minták: mint a vallási keretek közt működő jótékonyosság, a férj, a család, az otthon; ugyanakkor a „férfias” normák: mint a művelődési tőke továbbvitelére predesztináltság, a ragyogó tanulmányi eredmények és képességek, a hosszú, tudatos, kitartó készülés egy magasrendű pályára, egyaránt domináns jegyei lesznek Gabriella sorsának.

Gabriella e kettős életstratégiáját a családja által közvetített modellek vizsgálata világíthatja meg jobban. Miután a holokausztt pusztítása elsöpörte Gabriella rokonságát, – szóbeli visszaemlékezések és magyarázatok hiányában – a pusztá adatok feltárására és összeillesztésére kell hagyatkoznunk, amelyek egyrészt mennyiségi és minőségi jellemzőiket tekintve – a nők nyilvános szférában való alulreprezentáltságából kifolyólag – meglehetősen korlátozottak és egysíkúak. Másrészt értelmezésük – az „oral history” támogatása nélkül – gyakran rendkívüli nehézségekbe ütközik, és sok esetben csupán feltételezésekre ad lehetőséget.

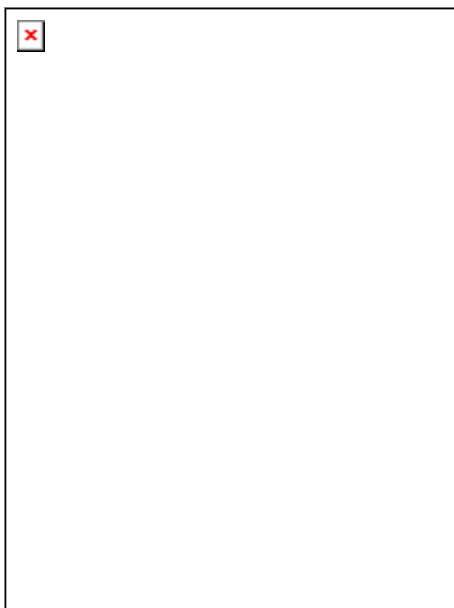
SZÁRMAZÁS, TÁRSADALMI KÖRNYEZET

Schwartz Gabriella Erzsébet 1914. július 7-én, Szombathelyen látta meg a napvilágot dr. Schwartz Bertalan (1. kép)¹⁵ és Schleiffer Ella egyetlen gyermekeként.¹⁶

1. kép

dr. Schwartz Bertalan
Fotó: Knebel Riza, 1939.
(SM HK 13250)

2. kép

Galló (Schwartz) Gabriella
Fotó: Knebel Jenő, 1927.
(SM HK 2539)

Gabriella anyai dédapja, a jákfai születésű¹⁷ Heimler József (1838–1914)¹⁸ hosszú katonáskodást követően Szombathelyen telepedett le. Az Erzsébet királyné u. 32-ben¹⁹ élt feleségével, Ullman Bettivel (1844–1926)²⁰ és nyolc – Friderika (1871²¹–?), Riza (1872²²–1944), Irén (1874–1964²³), Hermin (1876²⁴–?), Olga (1877²⁵–1944), Aladár (1881²⁶–?), Ilona (1882²⁷–1944) és Margit (1883²⁸–?) – gyermekével. Heimler József a grazi Puntigamer sörgyár magyarországi vezérképviselőjeként működött. Rendkívül tevékeny részt vállalt a város közéletében. Hosszú éveken át tagja volt a városi képviselő-testületnek,²⁹ a vármegyei bizottságnak; nagy érdemeket szerzett az Aggharcos Egylet szervezésében. „Majd minden helybeli kulturális és társadalmi intézménynél kivette részét a munkából, míg jótékonyságával sok könnyet törölt ki azoknak a szeméből, kik reászorultak.”³⁰ „Sok barátja volt, a város Józsi-bácsijaként ismerték.”³¹

Gyermekei közül hárman maradtak Szombathelyen: Wolf Izsóné Heimler Olga, Wolf Sándorné Heimler Ilona és Gabriella nagyanyja, Schleiffer Edéné Heimler Riza. Az utóbbi két asszony fontos – család- és jótékonyság-centrikus – hagyományos női szerepmintákat közvetíthetett Gabriella felé. Wolf Sándorné ugyanis 1924-től több mint 1 évtizedig töltötte be az elnöki posztot a neológ Izraelita Nőegyletben,³² valamint a Baby Egyletben.³³ Továbbá tevékenykedett az izraelita Patronage Egyesület hölgybizottságában.³⁴ Férjével rendszeresen juttatott adományokat a Leányegylet javára.³⁵ Ugyanakkor leánya, Wolf Magda – később férjezett Sólyom (Singer) Andorné, Gabriella

édesanyjának unokatestvére – 1929–1930-ban a neológ Izraelita Leányegylet alelnöki tisztségét viselte.³⁶ Mindezek jelentősen motiválhatták Gabriella későbbi izraelita leányegyletbeli tevékenységét. Mindemellett Wolf Sándorné tagja volt a városi elemi iskolaszéknek³⁷ és társelnöke a Magyar Nők Szentkorona Szövetsége szombathelyi szervezetének.³⁸ Férje elnöki tiszteletet töltött be a jótékony célokat szolgáló neológ Chonem Eýjonim Vedralim együletben.³⁹ A Wolf gőzfűrészt ipartelep tulajdonosaként⁴⁰ az 1920–1930-as években a városi képviselő-testület viriliseként szerepelt.⁴¹ A Szombathelyi Kereskedők Társulatának alelnöki posztját töltötte be,⁴² továbbá a Mezőgazdasági Takarékos és Hitelbank Rt. igazgatósági tanácsában foglalt helyet.⁴³ A Színügyi Bizottság munkatársaként részt vállalt a város kulturális életének szervezésében is.⁴⁴

Gabriella nagyszülei hasonló aktivitással vettek részt a köz- és vallási ügyekben. Dr. Schleiffer Ede ügyvéd évekig a városi képviselő-testület választott póttagja.⁴⁵ 1911-től a Patronage Egyesület bizottságának elnöke.⁴⁶ A szombathelyi izraelita népiskola iskolaszékének alelnöke, míg felesége az iskolaszék női bizottságának tagja.⁴⁷

A család Schleiffer-ága, azaz Gabriella édesanyjának két testvére magas művelődési modellt képviseltek. Egyrészt a szombathelyi nagybáty, dr. Schleiffer Sándor (1902–1944) ügyvéd; másrészt a budapesti ügyvéd, dr. Schleiffer Pál (1893–1954) személyében. Utóbbi feleségével, Eörsi Terézszel hosszabb ideig biztosított lakhatást és nyugodt kulturális miliőt Gabriellának egyetemi éve alatt Budapesten, az V. kerület Falk Miksa u. 13. szám alatti lakásukban. Hogy milyen impulzusok érthették őt ebben az értelmiségi családi környezetben, pontosan nem rekonstruálhatjuk, de tény, hogy unokatestvérei, a későbbi József Attila-díjas író, dramaturg Eörsi (Schleiffer) István (1931–2005) és a majdani nemzetközi tekintélyű jogászprofesszor, a budapesti egyetem rektora, Eörsi (Schleiffer) Gyula (1922–1992) is ebben a családi körben szereztek mintákat és motivációikat.⁴⁸

Feltételezhetően azonban Gabriella elsődleges követendő modellje apja, dr. Schwartz Bertalan (1879–1944) orvos lehetett, s az ő hatására választhatta az egészségügyi pályát, a gyógyszerész szakmát. Schwartz Bertalan Gömör vármegyéből származott, s az 1900-as évek elején települt Szombathelyre. 1910-ben vette feleségül Schleiffer Ellát.⁴⁹ Orvosi pályájának kezdeteit ekképp foglalta össze a lánya névváltoztatási ügyével kapcsolatos szülői támogatói nyilatkozatban: *„Végig szolgáltam a háborút. Esztergom melletti kenyérmezei fogságtáborban az ott uralkodott kolera és kiütéses típusu járvány leküzdésében tevékeny részt vettem... Működésem elismerése gyanánt a koronás arany érdemkereszttel tüntetett ki utolsó koronás királyunk. Ezenkívül megkaptam a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályu díszérmét.”*⁵⁰ Schwartz Bertalan két világháború közti szombathelyi praktizálásának állomásai a következőkben adatolhatók: MÁV-főorvos,⁵¹ iskolaorvos a Magyar Királyi Állami Faludi Ferenc Gimnáziumban.⁵² A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely és az Országos Stefánia Szövetség 40. sz. Szombathelyi Anya- és Csecsemővédő Intézete orvosa;⁵³ szülész-nőgyógyász orvosként⁵⁴ számtalan előadást tart az „Anyák Iskolájában” a terhesség és az anyaság egész-

ségtanáról.⁵⁵ Az Országos Munkásbiztosító Intézet szombathelyi körzeti orvosa.⁵⁶ Az orvosi kamara főtitkára.⁵⁷ Dr. Schwartz Bertalan nem csupán szakmai tevékenységével, de a neológ izraelita hitközségben betöltött szerepeivel is követendő mintát közvetíthetett lánya számára. Elnöke volt a jótékonyági egyesületnek, a Chaunen Evjaunimnak.⁵⁸ Továbbá tevékenyen részt vett a Chevra Kadisa, a Szent Egylet munkájában.⁵⁹ Valamint a neológ izraelita hitközség előljárósági tagjaként is működött.⁶⁰ Schwartz Bertalan társadalmi megbecsültségéről a holokausztot túlélő visszaemlékezők tudósítanak.⁶¹ A Schwartz család tekintélyes anyagi körülményeit részben szintén a memoárok,⁶² részben az 1948-ban készült elhagyott javak összeírása tükrözi, amely két házat, értékpapírokat és számtalan ingóságot vett lajstromba.⁶³

Sajnos, a nagycsalád – említettekén kívüli – nőtagjairól, s az általuk képviselt és esetleg Gabriella számára nyújtott iskolázottsági, nemi és egyéb szerepmintákról nagyon keveset tudunk. Feltételezhetően Gabriella háztartásbeli édesanyja a hagyományos női szerepeket képviselte. Nem tudni, tagja volt-e valamely jótékonyági egyesületnek, csak annyi bizonyos, hogy alkalmanként részt vett ilyen jellegű eseményeken és bálokon.⁶⁴ A Heimler családi vonal nőtagjait vizsgálva belebotlunk Gabriella édesanyjának szombathelyi „tisztviselő” unokatestvérébe (Wolf Erzsébet: 1904–1944).⁶⁵ Továbbá Gabriella nagymamájának rendkívül ambíciózus hűgába, a budapesti Waizen Jánosné Heimler Irénbe (1874–1964), aki panziók bérlésével foglalkozott a svájci Sain Moritztól a franciaországi San Remón át Balatonvilágosig. Valamint utóbbi lányába, Gabriella anyjának művészettörténész unokatestvérébe.⁶⁶ Apró nyomok és lehetőségek, de közvetlen vagy közvetett hatásukról – a ma már nem élő szereplők személyes közlései hiányában – semmit sem tudunk.

Mégis a származási háttér elemzésével az volt a célunk, hogy rávilágítsunk a nagycsalád tagjai által képviselt szerepmodellekre, a családtagok osztály- és vagyoni helyzetére, s ezáltal betekintést nyerjünk a Gabriella lehetőségeit és kötelezettségeit kijelölő reprodukciós magatartási stratégiákba.⁶⁷ Azaz, hogy bemutassuk azokat a felhalmozott műveltségi és pénzügyi tőkét, szereplehetőségeket, amelyeket a megismerhető és megismert rokonok háttér Gabriellának nyújtott, s amelyeknek elsajátítását és bővített továbbvitelét várta el tőle, a család fennmaradásának és fejlődésének érdekében. A szülők és – az ismert, Gabriellával bizonnyítottan közeli kapcsolatban álló – rokonok többnyire megbecsült társadalmi státuszban és kellően jó vagyoni helyzetben éltek; ugyanakkor mind a „nőies”, mind a „férfias” szerepmintákat nagyon gyakran magas szinten kínálták.

A családi háttér vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy nagyon fontos tényezőt, amely bizonyos „férfias” szerepek határozott elsajátítását követelte Gabriellától: mégpedig az egykeséget. Ugyanis Gabriella egyedüli gyermek lévén, elsődlegesen és kizárólagosan részesült a szellemi, kulturális, társadalmi és anyagi dotációból, amelyet a szűkebb értelemben vett család biztosított számára; át kellett vegye az általában az elsőszülött fiúra váró támogatottságot. A következőkben nyomon kísérhetjük, amint Gabriella nem csupán egyesíti magában a „férfias–nőies” szerepeket és felhasználja a rábízott szellemi–anyagi javakat, hanem visszaforgatván azokat, egy új, magasabb minőséget hoz létre.

GYERMEKKOR, KÖZÉPISKOLAI ÉVEK

Gabriella korai gyermekéveiről és elemi iskolai tanulmányairól nem áll rendelkezésünkre információ. Szüleivel a Széll Kálmán u. 9. számú – 1897–1898-ban Szabovics Ottó tervei alapján épített⁶⁸ – kétemeletes bérházban élt. Középiszkoláit a Szombathelyi Magyar Királyi Leánygimnáziumban (1927-től leányliceum) végezte 1924-től 1932-ig, – az 1. év kivételével – mindannyiszor kitűnő eredménnyel, amelyért minden év végén könyvjutalomban részesült, sőt a 8. osztály végeztével elnyerte a Láng Ármin-féle alapítvány ösztöndíját. A szombathelyi középiszkolás évek (2-4. kép) minden bizonnyal alapos műveltségi tőkét nyújtottak Gabriella számára. Ezt bizonyítja itt szerzett nyelvtudása is: németül 7, franciául 6, latinul pedig 4 évig tanult. Ugyanakkor aktív szakköri szerepvállalása – a dr. Pável Ágoston vezette Önképzőkör főjegyzőjeként tevékenykedett⁶⁹ – kiváló eredményein túl szorgalmát és elhivatottságát jelezte. Érettségi vizsgáit kitüntetéssel tette le 1932. június 8-án.⁷⁰

Gabriella ezzel neméhez viszonyítva már túlliskolázottnak számított, mert bár az érettségiző és továbbtanulni vágyó lányok száma és aránya a korszakban általában emelkedő tendenciát mutatott, az 1930-as években mégis a lányok a fiúk egynegyedénél is kevesebben tettek érettségi vizsgát. Kitüntetéssel megszerzett érettségijével Gabriella jó eséllyel pályázott a felsőoktatási intézményekbe való bejutásra. 1932-ben egyébként az érettségizett lányok több mint 70%-a döntött a továbbtanulás mellett. Különösen a főiskolák voltak közkedveltek a továbbtanuló lányok körében.⁷¹ Az egyetemi karok közül mindvégig a bölcsész, a gyógyszerészeti, a közgazdasági és az orvosi karon szerepeltek nők a legnagyobb arányban.⁷²

Gabriella a gyógyszerészet mellett döntött. A nők gyógyszerészeti képzését ebben az időben, Gabriella pályaválasztásakor nem korlátozta a hivatalos oktatáspolitikai: a 63000/1927-es miniszteri rendelet szerint a nők minden további korlátozás nélkül felvehetőek voltak a gyógyszerészeti karokra. Ellenben 1934 augusztusában – Gabriella 1934 júniusában szerezte meg gyógyszerészségügyi képesítését – Hóman Bálint miniszteri rendelete szabályozta, hogy a gyógyszerészkarokon a hallgatói létszám legfeljebb 50%-át tehetik ki nők.⁷³

GYÓGYSZERÉSZ-GYAKORNOKI KÉPZÉS ÉS GYÓGYSZERÉSZET A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMEN

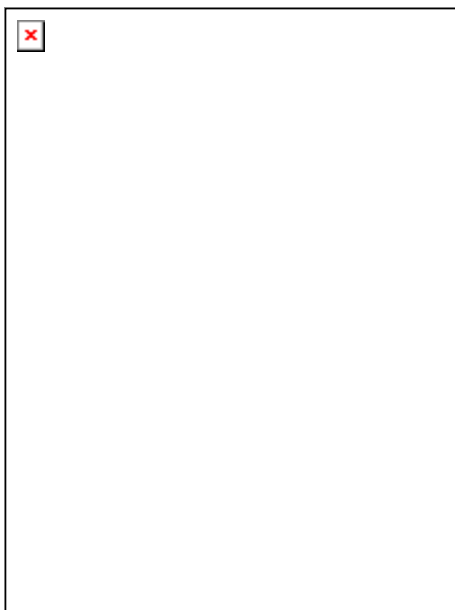
A két világháború közti gyógyszerészképzés rendszerét – az alap gyakornoki és az egyetemi szintet elkülönítő – 1914. évi képzési reform határozta meg. Az alapképzés letételéhez a kötelező érettségit követően a jelöltnek 2 év gyakornoki időt kellett eltöltenie valamely erre alkalmas gyógyszerárban. Ezt követően szükséges volt teljesítenie a gyakornoki tanfolyamot és vizsgát, amelynek sikeressége esetén válhatott a gyakornokból segéd vagy korabeli szóhasználattal, „nem okleveles gyógyszerész”. Az ilyen típusú végzettséggel rendelkezők önálló patikavezetésre nem jogosultak. Amennyiben a segéd folytatni kívánta tanulmányait, jelentkezhetett az egyetem gyógyszerészeti karára, amely 2 év továbbképzést jelentett.⁷⁴

Gabriella a 2 éves gyakornoki időt az özv. Hodászy Ignácné tulajdonában lévő, Szombathely, Széll Kálmán u. 21. szám alatt található „Angyal” patikában töltötte,

3. kép

Galló (Schwartz) Gabriella
Fotó: Knebel Jenő, 1929.
(SM HK 2481)

4. kép

Galló (Schwartz) Gabriella érettségi tablóképe
Fotó: Knebel Jenő, 1932.
(SM HK 5019)

1932. szeptember 1. és 1934. február 28. között. Ezt követően részt vett Budapesten az 1934. március 1-jétől június 30-ig tartó szaktanfolyamon, amelyet – „Chemia–Physica”, „Botanica–Gyógyszerismeret” és „Gyógyszerészet” tárgyakból – kitűnő minősítéssel zárt.⁷⁵ Ezáltal gyógyszerészségügyi képesítést szerzett. Kiváló eredményei arra ösztönözték, hogy ne elégedjen meg a segédi hivatással. Így 1935 szeptemberében beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem gyógyszerészet szakára, s Budapestre költözött unokatestvérei szüleihez, a lipótvárosi – Fodor Gyula tervei alapján a századelőn épült és a lépcsőházban gyönyörű szecessziós ólomüvegekkel⁷⁶ díszített, nagypolgári lakásba, a – Falk Miksa utca 13-ba (5. kép). Az 1935/1936-os Bölcsészkaron folytatott tanévéről nem állnak rendelkezésünkre információk. Ellenben a Beiratkozási Törzskönyvekben – mint 3. és 4. félévét végző gyógyszerészhallgató – felbukkan az Orvoskaron az 1936/1937-es tanévben. 3. féléves adatlapján 12 felvett tárgy szerepel heti 50 órában: organikus kémia, kémiai gyakorlatok, kémiai analízis elemei, gyógyszerismeret, gyógyszerismeret gyakorlatokkal, a gyógyszerészetre vonatkozó jogszabályok, gyógyszerészeti és gyógyszerismereti vizsgálatok, közegészségtani, élelmiszervizsgálati gyakorlatok, egészségügyi vizsgáló módszerek, közegészségtan gyógyszerészeknek.⁷⁷ Sajnos, 4. féléves adatlapja hiányos, így abból mindössze az derül ki, hogy 11 tárgyat vett fel heti 56 órában.⁷⁸ Tanulmányi eredményeit illetően semmit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy 1937. május 29-én és június 15-én sikerrel jutott túl a záró szigorlatokon, és 1937. június 23-án letette a gyógyszerészeti

esküt. Gabriella túlliskolázottsága okleveles gyógyszerészként még hangsúlyosabbnak mutatkozott. De mielőtt rátérnénk, hogy is alakult tovább élete diplomás nőként, még két korábbi eseményt és azok jelentőségét kell rekonstruálnunk.

A SZOMBATHELYI IZRAELITA LEÁNYEGYLET

Gabriella az érettségi megszerzését követően, bár rövid ideig, de tevékeny részt vállalt a Szombathelyi Izraelita Leányegylet életében. A jótékonyság e vallási kezek közt működő színtere 1917-ben alakult – 1931-ben vált hivatalosan bejegyzetté –, 14 éven felüli, iskolájukat befejező lányok számára, azzal a céllal, hogy értelmesen töltsék el az iskolaévek lezárulta és a férjhezmenetel közötti időt. Az értelmes elfoglaltságot egyrészt a vallási identitás megélésében látták – azon célból, hogy később ezt át tudják adni gyermeküknek –, tehát a hagyományos női szerepekre való felkészítésben. Másrészt a társasági élet megszervezésében. Harmadrészt a – lokális, szűk zsidó közösségen belül maradó⁷⁹ – jótékonyságban.⁸⁰

Gabriella egyletbeli tagságának kezdő dátumát nem ismerjük. A belépés időpontja bizonytalan: minden valószínűség szerint az érettségit követő időszakra tehető. Annyi bizonyos, hogy Gabriella neve először a leányegylet 1933. február 12-ei közgyűlésének jegyzőkönyvében bukkan fel választmányi tag minőségben,⁸¹ amely a rendes tagoknál valamelyest magasabb státuszt jelenthetett számára, de jelentős funkciója nem volt e tisztségnek.⁸² A leányegylet 1933. április 3-ai választmányi ülés jegyzőkönyvéből már valamelyest többet tudunk meg Gabriella tevékenységéről: ő végezte ugyanis a jegyzőkönyv hitelesítését; valamint egy kisebb segélyező akciójára is fény derül.⁸³ Az október 19-ei ülésen azonban megtisztelő feladatot kapott: betölthette az időközben megüresedett jegyzői állást. Ezt a tisztséget budapesti gyógyszerészeti tanulmányai miatt azonban nem tudta sokáig ellátni, az 1934. január 10-én megtartott választmányi ülésen felmentését is kérte. Ugyanezen alkalommal szervezői tevékenységében is megmutatkozott: ugyanis egy 98 pengő jövedelmet hozó teadélután háziasszonyaként emlékeztek meg róla.⁸⁴ Gabriella Budapestre távoztával leányegyleti tagsága nem szűnt meg, sőt későbbi elkötelezettségére utal, hogy több alkalommal – egyetemi éve alatt és leánygyermek születésekor – pénzbeli adományokat küldött az egylet javára.⁸⁵

Ez az 1 éves aktív leányegyletbeli tevékenység azt mutatja, hogy Gabriella ezen időszak alatt a vallási identitás megélésén túl kivette részét az adományozásból, a társas összefüggések szervezéséből, sőt felelősségteljes tiszttel is betöltött a szervezetben. Aktivitása ugyanakkor a hagyományos női szerepek keretein belül értelmezendő.

NÉVVÁLTOZTATÁS

Gabriella az érettségit követően, 19 évesen, 1933-ban döntött úgy, hogy „németes-zsidós” hangzású vezetéknevét megváltoztatja. A 19. században gyökerező asszimilációs stratégiatípus, a névmagyarosítás épp ebben az évben indult – korábban soha ilyen népszerűséget el nem ért – hódító útjára Magyarországon a kormányzati névpolitika fordultával és a névmagyarosítási propaganda felerősödésével.

5. kép

Budapest, V. kerület, Falk Miksa utca 13.

Fotó: Kelbert Krisztina, 2009.

Gabriella 1933. június 26-án kelt levelében – apja, dr. Schwartz Bertalan támogató szülői nyilatkozatát mellékelve – a következő kérvénnyel fordult a belügyminiszterhez: „Alulírott azon tiszteletteljes kéréssel járulok Nagyméltóságod kegyes színe elé, hogy „Schwartz” vezetéknevemnek „Gömöri”-re való megváltoztatását engedélyezni kegyeskedjék.- Nevem magyarosításának hazafias érzésem az indító oka, mert az az óhajom, hogy mivel lélekben magyarnak érzem magamat, nevemben is kifejezésre jusson ez az érzésem.- A „Gömöri” nevet azért választottam, mert édesapám Gömörmegyében született, nevelkedett, családja Gömörmegyében él, ezért új magyar nevemben ezt szeretném megrögzíteni.”⁸⁶

Majd 1933. szeptember 5-én egy módosított kérvényt nyújtott be: „Vasvármegye alispáni hivatala útján f[olyó] é[v] június hó végén beadott kérvényemben azt az alázatos kérésemet terjesztettem Nagyméltóságod kegyes színe elé, hogy „Schwartz” vezetéknevemnek „Gömöri” névre való megváltoztatását engedélyezni kegyeskedjék.- Minthogy időközben meg tudtam, hogy a „Gömöri” név nem engedélyezhető, mert védett nemesi név, ezért mély tisztelettel ezuttal azt kérem, kegyeskedjék vezetéknevemnek „Galló”-ra való megváltoztatását engedélyezni. Ezen név az alispáni hivatal információjára szerint nincs a védett nevek között.- Ha azonban valami akadálya volna a „Galló” névnek, az esetben a „Simon” vagy „Simai” név engedélyezését kérem.”⁸⁷

A névváltoztatás engedélyezéséről Csupor István miniszteri tanácsos, a Belügyminisztérium közjogi osztályának vezetője 1933. december 23-án kelt levelében értesítette Vas vármegye alispánját, dr. Horváth Kálmánt.⁸⁸

Gabriella „általánosságban vett” névváltoztatási folyamata a korszakban nem számított kurióznak. Hiszen 1933-ban több mint 15.000 névváltoztatási kérelmet nyújtottak be a belügyminisztériumba, amelyből 12.700-at engedélyezett a miniszter.⁸⁹

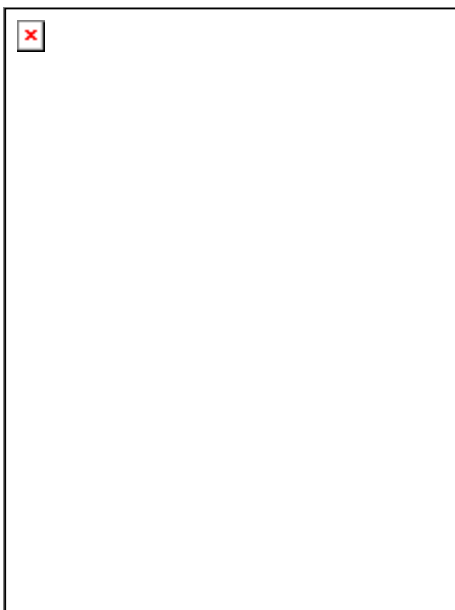
Ám ha részleteiben vizsgáljuk Gabriella ügyét, feltűnik, hogy esete több – nemi, felekezeti, korosztálybeli – szempontból eltér az átlagostól.

Nemi aspektusból nézve Gabriella ügye kivételesnek tűnik. Ugyanis a névváltoztatási célú kérvényezés csaknem teljesen a férfiak előjogát képezte a korszakban. Ennek megfelelően a kérvényezők nemi arányát tekintve a statisztika mindig 90% feletti férfi dominanciát regisztrált. Az erőteljes túlsúly oka egyrészt abban állt, hogy a kormányzat az asszonyok névváltoztatását jogszabályokkal gátolta; másrészt abban, hogy a lányok esetében a család nem tekintette eléggé produktív asszimilációs tőkebefektetésnek a névcsere, lévén közelgő férjhezmenetelükkel amúgy is elveszítik szüleik nevét. Ez a racionális megfontolás különösen a zsidó családok névváltoztatási stratégiáiban játszott jelentősebb szerepet.⁹⁰ Hogy ezen általános tendenciák ellenére Gabriella és az őt támogató család mégis a névváltoztatás mellett döntött, erőteljes sikerorientációs magatartást feltételez. Gabriellának ekkor nem a hagyományos női szerepek keretein belül elvárt férjhezmenetel volt az elsődleges célja. Stratégiáját önálló érvényesülési szempontok határozták meg. Kérvénye egy rendkívül tudatos és ambíciózus jövőépítés megnyilatkozásaként értelmezhető, hiszen ekkor már 1 éve gyógyszeresgyakornokként működött Szombathelyen, és a Pázmány Péter Tudományegyetemre készült. Döntési mechanizmusában – a névváltoztatók nagy többségével egyetemben – nem a hazafiság számított fő motivációs tényezőnek, annak ellenére, hogy levelében ezzel indokolta szándékát. Hanem az a nyilvánvaló cél, hogy megkönnyítse és meggyorsítsa érvényesülését a különböző – iskolai, szakmai – területeken. Hogy csökkentse „szembetűnő zsidósága” és a keresztény felek közti távolságot. Hogy súrlódás nélkülibbé, kényelmesebbé tegye mozgását.⁹¹

Gabriella kérvényezését felekezeti kontextusban is szükséges vizsgálni. Lévén, hogy ez a szempont is az általánostól kissé eltérő helyzetére világít rá. Az izraelita felekezetű magyarok névváltoztatását a hatóságok ekkor már kevésbé támogatták. A korlátozásokat az alábbi adatok is alátámasztják: 1933-ban az izraeliták közel 2500 kérelmezéssel éltek az ország területén, amelyből 1360 esetben realizálódott a névváltoztatás, köztük Gabrielláé is.

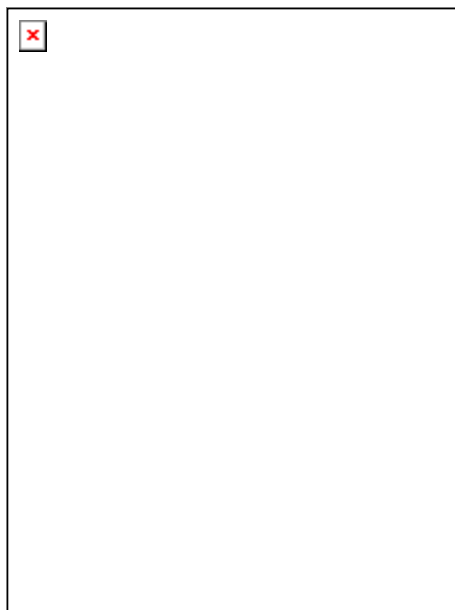
Tehát míg a keresztény vallású folyamodók kérelmeinek 91%-a nyert teljesítést, addig a felekezeti zsidókének csak 55%-a. Az izraeliták nominális asszimilációját ugyanakkor a kérelmek hivatali feldolgozásának megnyújtott időtartamával is igyekezett megszorítani a kormányzat. A zsidó vallásúak több mint 60%-ának minimum 1 évet kellett várnia kérelme elintézésére. Az előbbieken láthattuk, Gabriella ügye milyen gyorsan lezárult: a szeptemberi újrakérvényezést decemberi minisztériumi engedély követte. A gyors siker – minden bizonnyal – az apa érdemeinek és Gabriella iskolai eredményeinek – volt köszönhető.⁹²

A kérvényezők életkori sajátosságait figyelembe véve, Gabriella példája szintén különleges. Tudniillik 1933-ban a névváltoztatások a 19 éven aluliakat gyakorlatilag nem, s a fiatal (23 éven aluli) pályakezdőket is alig, mindössze

6. kép

Párczer Géza
Fotó: Knebel Riza, 1937.
(SM HK 11478)

7. kép

Galló (Schwartz) Gabriella Salome jelmezben
Fotó: Knebel Jenő, 1929.
(SM HK 6554)

9% erejéig érintették. A 19. életévét éppen betöltő Gabriella ebben a kontextusban vizsgálva sem sorolható az átlagos névváltoztatók közé.

Mint láttuk, sem nem, sem felekezeti hátrányok, sem életkor nem akadályozhatták meg Gabriellát és az őt támogató családot, hogy a névváltoztatás mellett döntsenek. Így Gabriella már ezzel az újonnan megszerzett asszimilációs társadalmi tőkével vágott neki budapesti tanulmányainak.

HÁZASSÁG, CSALÁD, OTTHON

Gabriella alig tért haza Budapestről, s a gyógyszerészeti eskütételét követően másfél hónappal, 1937. augusztus 6-án férjhez ment Párczer Gézához (6. kép), a Szombathelyi Leszámitoló Bank ügyvezető igazgatójához.⁹³ Esküvői tanúik: Gabriella részéről a budapesti ügyvéd, Schleiffer Pál; Párczer Géza részéről pedig Szentmártoni Radó Lajos – répcelaki evangélikus földbirtokos, felsőházi tag, a Leszámitoló Bank elnöke⁹⁴ – voltak.⁹⁵

Hogy Gabriella mikor, milyen körülmények közt ismerkedett meg Párczer Gézával, nem tudjuk. Sőt, Gabriella szombathelyi bálozásairól is csak kevés, apró információnk van a helyi sajtó tudósításainak köszönhetően. Annyi bizonyos, hogy 1934 januárjában részt vett a Kovács szállóban megrendezett ínségbálon⁹⁶ és a Vakok Egyesületének teaestélyén.⁹⁷ Ezen kívül mindössze egyetlen fénykép (7. kép) tanúskodik Gabriella báli alkalmairól.

Kettejük eljegyzése biztosan megtörtént már Gabriella budapesti tanulmányainak befejezése előtt, ezt mutatja a hazaérkezését követő szinte azonnali házasság, és közös családi házuk felépítésének tervei, az azzal kapcsolatos engedélyezési eljárások iratai, amelyek 1937 júniusa elejéről datálódnak,⁹⁸ amikor Gabriella még Budapesten tartózkodott.

Párczer Géza 1898. január 7-én született a Somogy vármegyei Igalon izraelita felekezetű családban.⁹⁹ A Szombathelyi Leszámitoló Banknak 1929. július 2-tól¹⁰⁰ volt tagja 1944. május 31-i nyugdíjaztatásáig,¹⁰¹ méghozzá 1931-től ügyvezető igazgatói minőségben.¹⁰²

Házasságukat követően Párczer Géza a Rákosi Jenő u. 12.¹⁰³ számú lakásából ideiglenesen átköltözött Gabrielláékhoz a Széll Kálmán utcába, míg Szende László tervei alapján felépítették Gabriellával közös családi házukat a Jókai Mór u. 8-10. számú telken, amelyre a lakhatási és használati jogot 1938. április 12-én kapták meg. A Szombathely egyik előkelő részén, két telekre épülő, alagsorral és padlástérrel ellátott földszintes villájuk, nagyméretű fogadóval, ebédlővel és hallal, több szobával, fürdő- és cselédszobával, központifútással, két konyhával, kamrákkal, terasszal sokat elárul életszínvonalukról.¹⁰⁴ Visszaemlékezések hiányában azonban nem tudjuk rekonstruálni, milyenek lehettek polgári mindennapjaik, csupán analógiákra támaszkodva képzelhetjük el, hogy töltötték meg élettel ezt a teret.¹⁰⁵ Nincsenek információink arra nézve, vajon Gabriella hogy élte meg a hagyományos női szerepeket, a feleség, háziasszony s hamarosan anyja szerepköröket. Valóban „papnő” volt a „maga otthon-templomában”,¹⁰⁶ mint ahogy a zsidó nőktől elvárták?

Csupán néhány részletet tárhatunk fel férj és feleség kapcsolatrendszeréből. Például, ha megvizsgáljuk kettejük életkorát, a házasság kötésekor Gabriella a 23., míg férje a 39. életévében járt. Ez a – zsidó családoknál oly gyakori – nagy korkülönbség a házassági erőviszonyok hagyományos felfogását, azaz a nő valamelyest gyengébb szerepét látszik tükrözni.¹⁰⁷ Gabriella családjában ez a viszonylag nagy korkülönbség általános jelenségnek mondható: Dr. Schwartz Bertalan (1879–1944) és felesége (1891–1944) közt is 12 év különbség volt, hasonlóan Gabriella nagyszüleinél, Schleiffer Edénél (1860–1924) és nejénél (1872–1944). Ugyanakkor kettejük iskolázottságát nézve, Gabriella bizonyult képzetebbnek okleveles gyógyszerészként, férje ugyanis „mindössze” felső kereskedelmi érettségivel rendelkezett.¹⁰⁸ Sajnos, kettejük foglalkozását nem tudjuk összevetni, mert míg Párczer Géza banki ügyvezető igazgatósága ismert, Gabriella – első gyermeke születése és a zsidótörvények egyre erősödő nyomása miatt – sohasem tölthette be gyógyszerészi hivatását, és hivatalosan háztartásbeliként tartották nyilván.¹⁰⁹ Kérdés, vajon ha a holokauszt nem forgatta volna fel a világot, Gabriella munkába állt volna-e férjhezmenetelét követően. Egyértelmű válasz nyilván nem adható, de véleményem szerint két tényező valószínűsíthetően ezt támasztaná alá: egyrészt az, hogy a női gyógyszerészek közt rendkívül magas, 40%-os volt a házasság nők aránya.¹¹⁰ Másrészt Gabriella céltudatossága, agilis jelleme – úgy vélem – joggal feltételezhet egy későbbi munkavállalást. Ugyanakkor ellenérvként volna felhozható Párczer Géza ügyvezető igazgatói fizetése,¹¹¹ amely egyáltalán nem tette volna szükségessé Gabriella kenyérgere-

sői tevékenységét. Összességében azonban ezek az adatok túlságosan kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy megállapíthassuk, kettejük közt mennyire értelmezhető egyenlőnek, illetve egyenlőtlennek a férfi–női társas kapcsolatot.

3 hónappal a családi házukba való beköltözést követően, 1938. július 23-án megszületett első gyermekük, Párczer Mária Ágnes.¹¹² Világrajöttét a helyi sajtó ekképp üdvözölte: „Családi öröm köszöntött Parczer Gézának, a Leszámitoló Bank szombathelyi fiókja igazgatójának házatájára. Felesége tegnap reggel az Emberbaráti Kórházban egészséges leánygyermeknek adott életet. Parczer dr. apósa, Schwartz Bertalan dr. MÁV főorvos, a szombathelyi társadalom megbecsült orvostagja most kettős minőségben tevékenykedik az újszülött körül. Ugyis, mint egészségvigyázó orvos, úgy is mint örömapa.”¹¹³

Családi boldogságukat azonban hamar beárnyékolta a zsidótörvények baljós árnyai...

TÖREDÉKEK AZ UTOLSÓ IDŐKBŐL

A vézskorszakból csak néhány töredékes információt ismerünk a családról, történetük csaknem láthatatlanná vált, s úgy sodródott el. Hogy őket sem kímélték a zsidóellenes intézkedések, azt egyrészt az első zsidótörvényt követő, Párczer Géza magyar állampolgárságát tanúsító belügyminiszteri igazolás bizonyítja.¹¹⁴ Másrészt a már említett tény, hogy Párczer Gézát 1944. május 31-ével elbocsátották a Leszámitoló Banktól.

De mint tudjuk, ennél akkoriban már sokkal többről volt szó. Élet és halál drámájáról. Gabriella és családja utolsó halvány nyomaira a szombathelyi gettó falai mögött bukkanunk. Az 1610/1944. számú miniszteri rendelet alapján a szombathelyi gettó felállítására 1944. május 8-át követően került sor. Gabrielláék a Jókai Mór utcai villájukból – a helyi sajtó szerint – május 12-én, pénteken költöztek be a gettóba.¹¹⁵ Az ott töltött rövid időszakban velük történt eseményekről „lakótársuk”, Szende Lászlóné Bárdos Alice¹¹⁶ férjéhez intézett leveleiből értesülünk. E személyes dokumentumokban Gabriella és több családtagja is felbukkan: „Ella és Anyus együtt főznek... minden szép rendbe megy. Bercinek igen nagy a praxisa.”¹¹⁷ Géza elég ideges.” Rövid idő múltával Bárdos Alice csaknem idilli képet festett gettóbeli életükről: „Elláékkal, Gabiékkal a legnagyobb egyetértésben élünk együtt, mindannyian jól vagyunk. ... (Parczer) Géza igazgató szorgalmasan dolgozik, mint tanácstag, be van sorozva és két hónapi haladékat kapott a bevonulásra. Gabi jól érzi magát, 4 hét múlva várja kisbabáját a bábaképezdében.”¹¹⁸ Amint azonban ismeretes, Gabriella gyermekének már a Mayer gépgyárban adott életet...¹¹⁹

ÖSSZEZGÉS

...egy olyan pillanatban, amelyben – „élet vesz el az Élet miatt”¹²⁰ – esélytelenné vált számukra a túlélés. A tragédia joggal generálja azokat a kérdéseket, hogy vajon lehet-e a holokauszt béklyójában nőtörténetet mondani? Lehet-e összegezni Gabriella életének 30 évét a pusztítás árnyékából? Lehet-e beszélni anyaságról és hagyományos női szerepekről a Mayer gépgyári szülést követően? (...) Nem lehet, de kell.

Ugyanis Gabriella rövid életlehetősége nem csupán egy hétköznapi asszonyors, amelyet a motorgyári szenvedés tesz „emlékezetessé”, s emel a szimbolikus nyilvánosságba. Hanem egy halmozottan inspiráló családi milióból újtjára bocsátott zsidó nő sorsa, aki – a tradíció és a kulturális tőke továbbvitelének kettősségében, a hagyomány és változás határán – mind a nőies, mind a férfias szerepminták elsajátításával, rendkívül tudatosan és kitartó szorgalommal építette életét, amelyet derékba törtek az események.

Ő maga nem emlékezett és nincsenek, akik visszaemlékeznének rá. Lépteit önnön lábnyoma nem fedhette be a valóságban, de talán ezzel a történetmondással remélhetjük, irányunk lehet „más léptek” nyoma az emlékezésben...

JEGYZETEK

- ¹ *Ámos Imre*: Napló, versek, vázlatkönyvek, levelezőlapok. Források. Közreadja, jegyzelte, a képeket vál., és az utószót írta Egri Mária; szerk. Kóbányai János. Bp., 2003. (továbbiakban: Ámos, 2003.) 69. p.
- ² *Hacker Iván*: Auschwitz előtti napok. In: Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. Szerk. Balázs Edit, Katona Attila. Szombathely, 2001. 115-116., 125. p.
- ³ Berzsényi Dániel Könyvtár Savariensia Hf. 2264. *Fodor Henrik*: A szombathelyi gettó, 1944. máj. 4 – július 6. Kézirat. 7. p.
- ⁴ A vasi zsidók. Emlékére a mártírhalált szenvedett vasmegyei zsidóságnak. Szerk. Löwinger Avraham Albert. Jaffa, 1974. 43. p.
- ⁵ *Vágvölgyi B. András*: Eörsi István. Pozsony, 2003. 21. p. (Tegnap és Ma. Kortárs magyar írók) Eörsi István (1931–2005) József Attila-díjas író, dramaturg, neves közéleti személyiség Gabriella unokatestvére volt.
- ⁶ Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Vas megye állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Áll. akvgy.) Szombathely, születési (továbbiakban: szül.) anyakönyv (továbbiakban: akv.) 785/1944.
- ⁷ VaML Áll. akvgy. Szombathely, halotti (továbbiakban: hal.) akv. 327-332/1947.
- ⁸ Számptalan korabeli híradás, túlélőktől származó visszaemlékezés és tudományos összefoglaló munka tudósít a náci uralom és a holokauszt idején várandós zsidó nők és kisgyermekes anyák sorsáról. Szülónők. = Egyenlőség 1934. aug. 18. 10. p.; *Sommer Magda*: Állomások. Részletek. In: Sós kávé. Elmeséletlen női történetek. Gyűjt., szerk. Pécsi Katalin. Bp., 2007. (továbbiakban: Pécsi, 2007.) 36. p.; *Vajda Júlia*: Magunkra hagyva. In: Pécsi, 2007. 136. p. *Kirsten, Holm et al.*: Buchenwald elfeledett asszonyai. A Harmadik Birodalom koncentrációs táboraiba hurcolt női foglyok kizsákmányolása a hadiiparban. Ford. Fahidi Éva, Berger-Nagy Zsuzsanna, Győri Hanna. Bp., 2008. 38., 56., 82., 102. p.; *Karsai László*: A zsidó nők a holokausztban. In: A zsidó nő. Kiállítás a Magyar Zsidó Múzeumban 2002. április 25 – 2002. szeptember 2. Szerk. Toronyi Zsuzsanna. Bp., 2002. (továbbiakban: Toronyi, 2002.) 131-135. p.
- ⁹ *Pető, Andrea*: Stories of Women’s Lives: Feminist Genealogies in Hungary. In: Gender Relations in South Eastern Europe. Historical Perspectives on Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century. Eds. Slobodan Naumovic, Miroslav Jovanovic. Belgrad–Graz, 2002. (továbbiakban: Pető, 2002a.) 211. p. (Zur Kunde Südosteuropas; 2/33.); *Pető Andrea – Waaldijk, Berteke*: A női példaképek élettörténetének feldolgozása. A feminista pedagógiai eszköz története, gyakorlata és jövője. = Új Pedagógiai Szemle, 2005. 2. sz. 3-15. p.

- ¹⁰ Idézi *Pető Andrea*: A „fiúnak nevelt lányok” és a *tikkum olam* szerepe a magyarországi zsidó nők politikai szerepvállalásában (továbbiakban: *Pető*, 2002b.) In: *Toronyi*, 2002. 78. p.
- ¹¹ *Laubné Dános Erzsébet*: Női pályaválasztás. In: *A Magyar Zsidó Nő Naptára, 1932–1933*. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp., 1932. (továbbiakban: *Zsoldos*, 1932.) 59-64. p.
- ¹² *Szántóné Balázs Edit*: A nő a zsidó hagyományban. = *Partes populorum minores alienigenae* (továbbiakban: *Partes*), 2002. 7. sz. 101-117. p.
- ¹³ *Pető*, 2002b. 80-83. p.
- ¹⁴ *Pukánszky Béla*: A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből. Bp., 2006. (továbbiakban: *Pukánszky*, 2006.) 152-157. p.; *Sipos Balázs*: „Asszonyfejjel férficélokért” Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Tanulmányok. Szerk. Palasik Mária, Sipos Balázs. Bp., 2005. 11-37. p.
- ¹⁵ Szombathely női történelmi kutatása rendkívül szerencsés helyzetben van, ugyanis a Knebel dinasztia majd 1 évszázadig – 1864 és 1963 között – működő fotóműhelyének felbecsülhetetlen értékű hagyatéka, amelyet a Savaria Múzeum Történelmi Tára őriz, lehetővé teszi, hogy az arctalan női sorsok, társadalom- és művelődéstörténelmi vázlatok élettelivé váljanak. A tanulmányban felhasznált vizuális források is a Savaria Múzeum Helytörténet Knebel (továbbiakban: SM HK) fotóadatbázisából származnak.
- ¹⁶ VaML Áll. akvgy. Szombathely, szül. akv. 557/1914.
- ¹⁷ VaML Áll. akvgy. Szombathely, hal. akv. 214/1914.
- ¹⁸ A szombathelyi neológ izraelita temető családi sírboltján. 2009. január 17.
- ¹⁹ Szombathely rendezett tanácsú város 1900. évi lak-és czimtára. Szerk., kiadja Heimlich Ferenc. Szombathely, 1900. 98. p.
- ²⁰ A szombathelyi neológ izraelita temető családi sírboltján. 2009. január 17.
- ²¹ VaML Vas megye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Fel. akvgy.) Szombathely, izraelita szül. akv. 23/1871.
- ²² VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 37/1872.
- ²³ Bihari Józsefné interjúja U.-né Kaszás Marianne-nal, Waizen Jánosné Heimler Irén unokájával: <http://www.centropa.hu/object.4930188a-2eba-40c6-a55e-fd7463a7b762.ivy> (Megtekintve: 2009. január 28.)
- ²⁴ VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 17/1876.
- ²⁵ VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 27/1877.
- ²⁶ VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 12/1881.
- ²⁷ VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 17/1882.
- ²⁸ VaML Fel. akvgy. Szombathely, neológ izraelita szül. akv. 23/1883.
- ²⁹ VaML Szombathely város képviselőtestületének iratai. Szombathely város képviselőtestületi választási iratok (továbbiakban: SZV kpvt. vál. ir.) Szombathely rendezett tanácsú város képviselőtestületi tagjai és előjáróságának nyilvántartása, 1901–1918. (továbbiakban: nyvt., 1901–1918.)
- ³⁰ Heimler József meghalt. = *Szombathelyi Újság*, 1914. ápr. 29. 5. p.
- ³¹ *Szombathely, 1777–1927*. Jubiláris emlékalbum. Szerk. Fehér Károly. Szombathely, [1927.] (továbbiakban: Fehér, 1927.) XXI. p.
- ³² Fehér, 1927. 118. p.
- ³³ *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. [Reprint kiad.] Bp., 2000. (továbbiakban: Ujvári, 2000.) 866. p.

- ³⁴ Egyenlőség 1911. nov. 5. 3. p. Idézi Katona Attila a szombathelyi Izraelita Nőegyletről írott kéziratában. A kézirat megtekintését ezúton is köszönöm.
- ³⁵ Weinhardt Vanessza: „A közélet a mi számunkra csak egy terület: a jótékonyság.” A Szombathelyi Zsidó Leányegylet története. Szakdolgozat. Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék. Szombathely, 2002. (továbbiakban: Weinhardt, 2002.) 70., 76., 107. p.
- ³⁶ Weinhardt, 2002. 76. p.
- ³⁷ VaML SZV kpvt. vál. ir. Szombathely r. t. város előjáróságának képviselőtestületének és szakbizottságának nyilvántartása, 1918–1941. (továbbiakban: nyvt., 1918–1941.); Szombathely története, leírása, statisztikája, cím- és névtára, 1937. Szerk. Szepesházi Róbert. Szombathely, 1937. (továbbiakban: Szepesházi, 1937.) 40. p.
- ³⁸ Megalakult a Magyar Nők Szentkorona Szövetségének szombathelyi szervezete. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1926. máj. 18. 5. p.
- ³⁹ Ujvári, 2000. 866. p.
- ⁴⁰ Fehér, 1927. 207. p.
- ⁴¹ VaML SZV kpvt. vál. ir. nyvt., 1918–1941.
- ⁴² Fehér, 1927. 144. p.
- ⁴³ Hoffmann János: Ködkárpit. Egy zsidó polgár feljegyzései, 1940–1944. Szombathely, 2001. 134. p. (Szombathelyi memoárok; 1.)
- ⁴⁴ Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és cím-tára az 1931–32. évre. Főszerk. F. Szabó Géza; szerk. Gyulai Sándor, Rexa Dezső, Szathmáry István. Bp., 1931. (továbbiakban: F. Szabó, 1931.) 536. p.
- ⁴⁵ VaML SZV kpvt. vál. ir. nyvt., 1901–1918.
- ⁴⁶ Egyenlőség 1911. nov. 5. 3. p. Idézi Katona Attila a szombathelyi Izraelita Nőegyletről írott kéziratában. A kézirat megtekintését ezúton is köszönöm.
- ⁴⁷ Bernstein Béla: A szombathelyi izraelita népiskola története, 1846–1896. = Partes, 1998. 4. sz. 241–260. p.
- ⁴⁸ <http://www.loebtree.com/schl.html> (Megtekintve: 2009. január 24.)
- ⁴⁹ VaML Áll. akvgy. Szombathely, házassági (továbbiakban: ház.) akv. 129/1910.
- ⁵⁰ Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Hatósági Főosztály-Anyakönyvi Osztály (továbbiakban: IRM HF-AO) 35.444/1933.
- ⁵¹ F. Szabó, 1931. 56. p.
- ⁵² Szepesházi, 1937. 44. p.
- ⁵³ Szepesházi, 1937. 53. p.
- ⁵⁴ Fehér, 1927. 108. p.
- ⁵⁵ Anyák Iskolája. = Vvm., 1926. jan. 13. 4. p.; Dr. Schwartz Bertalan előadása az anyák iskolájában »Terhesség, szülés és gyermekágy« címmel. = Vvm., 1927. márc. 10. 5. p.; Egyesületi Hírek. = Vvm., 1929. jan. 20. 8. p.; Dr. Schwartz Bertalan 1927. március 1-jén előadást tartott a Kulturházban „Terhesség, szülés és gyermekágy” címmel. Vasvármegye és Szombathely város Kulturregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve, 1912–27. Szerk. Várady Imre. Szombathely, 1927. 48. p.
- ⁵⁶ Az Országos Munkásbiztosító Intézet szombathelyi ker. pénztára orvosainak név-, címjegyzéke és körzet-beosztása. = Vvm., 1928. jan. 13. 6. p.
- ⁵⁷ A vasmegyei orvosszövetség közgyűlése. = Vvm., 1927. jún. 28. 5. p.; A vasmegyei orvosszövetség tisztújító évi közgyűlése. = Vvm., 1928. jún. 26. 4. p.; A vasmegyei orvosszövet-

- ség közgyűlése. = Vvm., 1929. jún. 25. 4. p.; A Vas megyei Orvosszövetség közgyűlése. Pető Ernő dr. és Schwartz Bertalan dr. az orvosi kar nyomoráról és problémáiról. = Vvm., 1932. jún. 26. 5. p.; Orvosok ünnepe. = Vvm., 1933. jan. 22. 10. p.
- ⁵⁸ Szepesházi, 1937. 90. p.
- ⁵⁹ „Igazi szeretet”. Jubileumi emlék a szombathelyi Chevra Kadisa 100 éves fennállása alkalmával, 1928. évi febr. hó 28-án (adar hó 7-én) tartott ünnepségekről. Szerk. Horovitz József. Szombathely, 1928. 47. p.
- ⁶⁰ Ujvári, 2000. 66. p.
- ⁶¹ *Heimler, Eugene*: Night of the Mist. Jerusalem, 1997. 45-46. p. Köszönettel tartozom Katona Attilának a mű kiadatlan magyar nyelvű változatába való betekintéséért.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ VaML A Szombathelyi Pénzügyigazgatóság iratai. Elhagyott javak osztályának iratai. Vegyes ingó ügyek nyilvántartási lapja. Sch 69.
- ⁶⁴ A tegnapi bálók. = Vvm., 1929. jan. 27. 3. p.; Kétezerháromszáz pengőt jövedelmezett az inségbál. = Vvm., 1934. jan. 9. 2. p.
- ⁶⁵ A szombathelyi zsidók névjegyzéke 1944. június. In: Források a szombathelyi gettó történetéhez 1944. április 15 – 1944. július 30. Összeáll. Mayer László. Szombathely, 1994. (továbbiakban: Mayer, 1994.) 308. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 7.)
- ⁶⁶ <http://www.centropa.hu/object.4930188a-2eba-40c6-a55e-fd7463a7b762.ivy> (Megtekintve: 2009. január. 28.)
- ⁶⁷ *Karády Viktor*: Nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisaiban (továbbiakban: Karády 2002.) In: Toronyi, 2002. 39-42. p.; Karady, Victor: Jewish over-schooling in Hungary: its sociological dimensions. In: Education and Social Structure in Central Europe in the 19th and 20 th Centuries. Eds. Karady, Victor – Mittler, Wolfgang. Cologne–Vienna, 1990. 222-225. p.
- ⁶⁸ *Melega Miklós*: „Szombathely Andrassy útja”. A Széll Kálmán utca története a dualizmus korában. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2003. 467. p.
- ⁶⁹ Szombathelyi Magyar Királyi Állami Leánygimnázium Értesítője (továbbiakban: Leánygimn. Ért.) az 1924–1925. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1925. 6., 12. p.; Leánygimn. Ért. az 1925–1926. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1926. 11., 24-25. p.; Leánygimn. Ért. az 1926–1927. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1927. 12., 24-25. p.; Szombathelyi Magyar Királyi Állami Leányliceum Értesítője (továbbiakban: Leánylic. Ért.) az 1927–1928. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1928. 15., 25. p.; Leánylic. Ért. az 1928–1929. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1929. 25., 38. p.; Leánylic. Ért. az 1929–1930. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1930. 10-11., 25. p.; Leánylic. Ért. az 1930–1931. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1931. 10., 26. p.; Leánylic. Ért. az 1931–1932. iskolai évről. Közli Tunner Károly. Szombathely, 1932. 11-12., 29. p.; Gabriella utolsó évi eredményeiről a Vasvármegye is tudósított: A szombathelyi leányliceum értesítője. = Vvm., 1932. júl. 9. 2. p.
- ⁷⁰ Semmelweis Egvetem Levéltára (továbbiakban: SEL) A gyógyszerész gyakornokokat vizsgáló bizottság jegyzőkönyvei (továbbiakban: gyak. jkv.) 5. köt.
- ⁷¹ *Papp Barbara*: Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Kővér György. Bp., 2006. (továbbiakban: Papp, 2006.) 736-739. p.

- ⁷² Karády, 2002. 31. p.
- ⁷³ Papp, 2006. 717. p.; *N. Szegvári Katalin*: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. Bp., 1988. 183. p.
- ⁷⁴ *Rádóczy Gyula*: A magyarországi gyógyszerészképzés fejlődése. = Orvostörténeti Közlemények, 1987. 1-4. sz. (továbbiakban: Rádóczy, 1987.) 39-68. p.
- ⁷⁵ SEL gyak. jkv. 5. köt. 5945.
- ⁷⁶ *Szűcs Endre et al.*: A megfestett fény. Díszüveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig. Bp., 2005. 217. p.
- ⁷⁷ SEL Törzskönyvek 162. köt.
- ⁷⁸ SEL Törzskönyvek 166. köt.
- ⁷⁹ *Haraszti György*: Zsidó jótékonyosság és mecénatúra a századfordulón. In: Haraszti György: Két világ határán. Bp., 1999. 241. p. (Magyar zsidó történelem)
- ⁸⁰ <http://www.or-zse.hu/resp/balazsedit-lanyegyvet-debrecen2005.htm> (Megtekintve: 2009. január 11.)
- ⁸¹ Weinhardt, 2002. 119. p.
- ⁸² Weinhardt, 2002. 28-29. p.
- ⁸³ Weinhardt, 2002. 120. p.
- ⁸⁴ Weinhardt, 2002. 124-125. p.
- ⁸⁵ Weinhardt, 2002. 137., 143., 176. p.
- ⁸⁶ IRM HF-AO 35.444/1933.
- ⁸⁷ Uo.
- ⁸⁸ VaML Vasvármegye alispánjának iratai (továbbiakban: Alisp.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) 561/1934.; VaML Szombathely város polgármesterének iratai (továbbiakban: SZV Pg.) Közig. ir. 1134/1934.
- ⁸⁹ *Karády Viktor – Kozma István*: Név és nemzet. Családnév-változás, névpolitika és nemzeti-ségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Bp., 2002. (továbbiakban: Karády – Kozma, 2002.) 240. p.
- ⁹⁰ Karády – Kozma, 2002. 165. p.
- ⁹¹ *Karády Viktor*: Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon. Bp., 2001. 153-159. p.; *Komlós Aladár*: Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig. 2. köt. Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba. Bp., 1997. 30. p. (Múlt és Jövő könyvek)
- ⁹² Karády – Kozma, 2002. 243. p.
- ⁹³ Esküvő. = Vvm., 1937. aug. 8. 8. p.
- ⁹⁴ Vasmegyei fejek. Szerk. Halász Imre. Szombathely, 1930. 18. p.
- ⁹⁵ VaML Áll. akvgy. Szombathely, ház. akv. 193/1937.
- ⁹⁶ Kétezerháromszáz pengőt jövedelmezett az inségbál. = Vvm., 1934. jan. 9. 2. p.
- ⁹⁷ Vakok Egyesületének teája. = Vvm., 1934. jan. 11. 3. p.
- ⁹⁸ VaML SZV Pg. Közig. ir. 4134/1938.
- ⁹⁹ VaML Áll. akvgy. Szombathely, ház. akv. 193/1937.
- ¹⁰⁰ VaML A Szombathelyi Dunántúli Leszámitoló Bank iratai. Személyi ügyek. Párczer Géza törzslapja (továbbiakban: DLB törzslap).
- ¹⁰¹ VaML DLB törzslap; Zsidótlanítják a szombathelyi bankvilágot. = Vvm., 1944. ápr. 30. 15. p.

- ¹⁰² Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompsz 1931–1932. évre. 1-2. köt. Szerk. Kallós János. Bp., 1931. 593. p.
- ¹⁰³ VaML Áll. akvgy. Szombathely, ház. akv. 193/1937.
- ¹⁰⁴ VaML SZV Pg. Közig. ir. 4134/1938.
- ¹⁰⁵ *Láng Panni*: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. = Történelmi Szemle, 1986. 1. sz. 80-93. p.
- ¹⁰⁶ *De Vries, Simon Philip*: Zsidó rítusok és jelképek. Ford. Jólesz László. Bp., 2000. 194. p.
- ¹⁰⁷ *Karády Viktor*: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok. Bp., 1997. 223-224. p.
- ¹⁰⁸ VaML DLB törzslap.
- ¹⁰⁹ Mayer, 1994. 228. p.
- ¹¹⁰ Papp, 2006. 748. p.
- ¹¹¹ Párzser Géza 1930 és 1938 közötti járandóságát teljes egészében ismerjük. VaML DLB törzslap.
- ¹¹² VaML Áll. akvgy. Szombathely, szül. akv. 626/1938.
- ¹¹³ Vasi notesz. = Vvm., 1938. júl. 24. 5. p.
- ¹¹⁴ SM HK 564. Knebel Riza Savaria Múzeumban őrzött fotonegatívja Párzser Géza 72.473/1938. belügyminisztériumi számú állampolgársági bizonyítványáról.
- ¹¹⁵ Mely utcákból költözködnek a gettóba pénteken a zsidók? = Vvm., 1944. máj. 11. 4. p.
- ¹¹⁶ Szende Lászlóné Bárdos Alice hegedűművész nő életéről lásd *Gál József*: Bárdos Alice és a szombathelyi Collegium Musicum. Szombathely, 2003. 159 p.
- ¹¹⁷ Ugyanis Schwartz Bertalan lett a gettó orvosa. Heimler, 1997. 45-46. p.
- ¹¹⁸ *Katona Attila*: „...légy erős, mi azok vagyunk” Levelek a szombathelyi gettóból. = *Életünk* 2006. 7-8. sz. 122-133. p.
- ¹¹⁹ Gabriella egy távoli rokona U.-né Kaszás Marianne a következőképp emlékszik vissza nagyszülei rokonságának tragédiájára: „*A Szombathelyen maradt nővéreit... és azok leszármazottait, szám szerint tizenhetet, Auschwitzba deportálták. Egyetlenegy se jött vissza. A legidősebb a hetvenéves Olga néni volt, a legkisebb három éves volt, a Marika. Schwartz Berci bácsit, aki Szombathely első orvosa volt, még ott, helyben, a vagonban lőttek agyon, azt hiszem, mert azok voltak a legszörnyűbbek, az ottani csendőrség, ott, Nyugat-Magyarországon. A lánya, Gabi éppen szülés előtt állt, és az édesapja segíteni akart neki, és mind a kettőt ott, helyben agyonlőtték. Úgyhogy ők már ki se mentek.*” Bihari Józsefné interjúja U.-né Kaszás Marianne-nal. www.centropa.hu/object.5460c90e-019b-4ab4-bbc4-55acefb425ce.ivy?full=true (Megtekintve: 2009. január 28.) A visszaemlékezés Schwartz Bertalanra vonatkozó része biztosan téves, ugyanis Heimler Jenő beszámol auschwitzi találkozásukról memoárjában. Heimler, 1997. 45-46. p. Gabriella tragédiájának ezt a szörnyű epizódját azonban nem tudjuk egyértelműen cáfolni, mindössze a halotti anyakönyvi kivonatban szereplőket – halál helye: Auschwitz – vagyunk képesek szembeállítani ezzel a rettenetes momentummal, valamint azt, hogy az említett memoárok egyike sem emlékezik meg a csendőrök kegyetlenségéről.
- ¹²⁰ Ámos, 2003. 50. p.

***

A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért köszönetemet szeretném kifejezni dr. Katona Attilának, a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Történelem Intézeti Tanszék főiskolai adjunktusának; Nagypál Józsefnek, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Hatósági Főosztály-Anyakönyvi Osztály munkatársának és dr. Molnár Lászlónak, a Semmelweis Egyetem Levéltára vezetőjének.

A SZOMBATHELYI SZENT MÁRTON-SZOBOR TÖRTÉNETE

2. RÉSZ

BONYODALMAK A MEGBÍZÁS KÖRÜL

A Szent István-év alaphangját a helyi események jelentőségét méltató írásával dr. Szendy László plébános adta meg. Felsorolta a várható rendezvényeket: a szalézi templom felavatása, ferences orgona megújítása, a domonkosok nagy ünnepe. Külön megemlékezett a Szent Márton-szobor várható avatásáról, amely a város *„védőszentjének egészen különös szombathelyi vonatkozású életjelenete: édesanyjának megkeresztelése bronzba öntve és kőbe faragva kerül felállításra”*.¹ Mindenki megnyugtatóására közölte: a három művész serényen dolgozik.

Megkezdődött az anyagi természetű ügyek intézése is. A pénzalap kezelésére az Egyházmegyei Pénztár – 1938. január 14-én kelt levél alapján – megnyitotta a számlát.² 1000 darab befizetési csekk nyomtatását rendelték meg. Dr. Újváry Ede a 12.000 pengős költségre hivatkozva, felkereste levélben és gyűjtésre kérte a plébánosokat. Új felhívást is nyomtattak, küldtek szét csekket mellékelve.³ A szöveg az élő hagyományra utalt. Megismételte ebben a formában is, hogy *„Szent Márton Savaria, Szombathely szülötte és első nagy polgára”*.⁴ Erőteljesen kidomborította: *„Az egyetlen, aki erkölcsi nagyságával és élete szentségével örök világhírt szerzett városának”*.⁵ Tájékoztatót a jeltelen kút fölé, a szülői ház közelében felállítandó, országos pályázat keretében kiválasztott szoborról. A költség összege mellé illesztette az addig ismert felajánlásokat és kérte a hívek támogatását.

A kitűzött határidőre a három „jelölt” Szombathelyre szállította a „korrigált” pályaműveket. Érkezett azonban a polgármester címére egy érdekes levél, mintegy igazolva, hogy a háttérben bizonyos érdekcsoportok vagy személyek aknamunkája tovább tartott. A célpont változatlanul Rumi Rajki, de csak közbetűleg! A levél küldője, a pinkafői (ma: Pinkafeld, Ausztria) születésű Horváth Béla (1888–1973) festő és szobrászművész azt tudatta, hogy Kalotai Ottó ellenfelei rosszindulatú híreket terjesztenek származásával kapcsolatban. Nyomatékosította, hogy *„Kalotai Ottó nem zsidó, hanem született római katolikus és tiszta katolikus családból származik. Őt semmi tekintetben gáncs nem érheti.”*⁶ A vádaskodók körét nem írta körül, de a közbe ékelt magyarázkodás sokat sejtető: *„Én nem pályáztam, abban a hitben, hogy a hirdetett pályázat ellenére is Rajki kapja a megbízást”*.⁷ Gyanúja látszólag igazolódott, de Kalotait sem érte sérelem a II. helyezéssel, ugyanis nem készült el teljesen tervével a határidőig.

*A Szent Márton-szobor az avatás után
(VaML Rajki Gyula-hagyaték)*

1938. január 23-án összeült döntésre a zsűri. Az Újvári Ede kézírásával készült jegyzőkönyv alapján felidézhetjük az ülés légkörét, menetét, nyomon követhetjük Rajki híveinek és ellenzőinek ütközését, a döntés megszületését. A bizottság teljes létszámban – 11 tag (Névery Aladár visszalépett, helyét Pintér Lajos foglalta el! Badalik Bertalan meghívottként vett részt) – megjelent. Újváry elnök közölte, hogy a felkértek eleget tettek a korrekciós pályázat követelményeinek. A vélemények sorát Kászonyi Lajos indította. Rajki szobrának rajzát dicsérte. Kifejezi anya és fia áhítatát. Minden megközelítésben őt javasolta elsőnek. Kalotai művét sablonosnak, egysíkúnak találta. Radnai Rezső relief jellegűnek vélte Rajki munkáját s rajzát csak előről nézve ítélte egyéninek, eredetinek. Arra hivatkozott, hogy kevesen értik ezt a stílust, a katolikus gondolat széles néprétegekhez szól. Az ő ízlésükhöz kell igazodni. Kalotai terve ugyan – szerinte – nyugodt, áhítatos, de sablonos, mégis őt hozta ki elsőnek. Hivatkozott arra, hogy Lechner Ödön stílusával sem tudtak azonosulni az emberek. Tóth János érvelése szerint, minden korban volt „modernizmus”. A szépséget meg nem a megoldottság foka dönti el, lényeges, hogy megfelelően művészi és egyházi szempontból. Bronz plasztika esetében nincs jelentősége annak, reliefben jelenik-e meg a mű. A sziluetthatás egyébként meg mindkét fő irányból érvényesül. A figurák nem takarják egymást, mint Kalotai esetében. A modernizmus kifejezetten előnyére szolgál. A nő tökéletesen megoldott, a feje még fejlesztendő. Nála Rajki a nyerő. Vass Béla anatómiai és a tömegre vonatkozó kifogásokat hozott föl. Dr. Géfin Gyula vicedirektor fejtegetéseinek lényege: egyéni, történeti hitelesség, amely a hívek épülését szolgálja. Művészi szempontból az egyház számára nem elsődlegesen a stílus kiforrottsága döntő szempont. Rajki esetében arány és forma hibákat – fej és nyak; kicsavart kar – észrevétel nélkül. Kalotai munkájában a római idők stílusát látta, az megfelel az egyházi követelményeknek. A döntést illetően paptársai nyugodt lelkiismerettel várakoznak. Gotthard István szerint egyik mű sem teljesíti a korkövetelményt. Rajki anya alakjának mozgása, áhítata vonzó, de a hívőknek nem felel meg. A nép (?) lelkiismeretének Kalotai felfogása jobban megfelel. Mészáros Hugó Rajki mellett érvelt. Műve finomságával az ég felé emel, míg Kalotai a földre húz. Finom arányai, térhatása bronzban jól érvényesül. Badalik Bertalan a két mű jellemzőit állította szembe, a befolyásolás szándéka nélkül. Rajki művészi, Kalotai sablonos! Mindkettőjükénél talált kritikázandó részleteket, de érezhetően Rajki alkotásával szimpatizált. (Felsőőri Fülöp munkájával egyáltalán nem foglalkoztak!)

A vélemények elhangzása után megejtették a szavazást. Hatan Rajki, négyen Kalotai megbízása mellett foglaltak állást, így a szobor megalkotására Rumi Rajki István kapott megbízást, de a nyak és a bal láb igazítására tettek javaslatot. Radnai végül megjegyezte: a 10.000 pengő kevés lesz a kivitelezéshez. Javaslat hangzott el a kivilágításra is.⁸

A szoborbizottság újabb döntése sem okozott osztatlan elismerést a városban. Jól tükröződik ez a helyi lapok beszámolóiból, kommentárjaiból, de nem maradt el a nyílt támadás sem.

A Nyugatmagyarországban megjelent írás részletesen tájékoztatott a bizottság üléséről, ahol nagy vita kerekedett a három mű körül. Közölte a szavazás arányát, a kialakult sorrendet és a várható költséget.⁹

A Hír már cikke címével sugallta, hogy bár a döntés végleges, a közvélemény korábban is jelzett „hullámnása” tovább tart. Megjegyezte a cikkíró, hogy kérték a szobrászt, észrevételeiket vegye figyelembe. Végül ismertette a zsűri döntését.¹⁰

A legnagyobb terjedelmet a Vasvármegye szentelte a zsűri döntésének. A bizottságban is ellenvéleményt hangoztató Radnai Rezső (1895–1977) festőművész – a korszak helyi művészeti életének egyik meghatározó alakja – fújt harci riadót a Vas vármegyei „konzervatív egyházművészeti felfogás” védelmében, a Rajki művészetére aligha jellemző „progresszió” ellenébe.

Előjáróban a pályázat addigi történéseit foglalta össze. „Az ország legjobb nevű művészei” részvételére hivatkozása eleve túlzás volt, mert a pályázók többsége a hivatalos, konzervatív második vonalat képviselte. Az eredményt ismerjük. Ezért került sor a három művész felkérésére. *„Rajki István pályaműve már akkor sok vitára adott alkalmat és bizony kevesen hitték, hogy a progresszív (!) irányzat kerekedik felül a végleges döntés alkalmával”*¹¹ – indította meg támadását. Tovább követve gondolatmenetét, magyarázatot találunk arra, miért nem lelte helyét Szombathelyen a szobrász.

*„Nem legelső győzelme ez szűkebb hazájában (...) de (...) a legnagyobb szabásúak közé fog később is tartozni. Mert tagadhatatlan, hogy mai győzelme jelentős csapást mért az eddig múltat tisztelő és hagyományokat ápoló (...) felfogásra. Akik figyelik az eseményeket, (...) észrevehették, miképpen hódít lassan-lassan az új gondolat már Szombathelyen is az utóbbi években.”*¹² Rajki István pelikán szobrának sikere után bizony sok-sok apró győzelmet aratott, amin többen bosszankodtak, sokan a fejüket rázták, sőt anatómiát is kiáltottak a művész felé. A *„... csendőrlaktanya bejáratát őrző műkö kolosszusokat valami furcsa aberrációnak tekintették és íme ma már Szombathely legfelső művészi aeropágja is Rajki István művészetével azonosította magát”*.¹³ Majd folytatta, a kétségtelen haladó szellemű pályamű sorsát – szerinte – Badalik páter döntötte el, *„az országban eddig elszórtan gerillázó művészi progresszívizmussal ily módon nálunk is olyan erőhöz jutott, olyan eredményt ért el, amelynek jelentőségét egyenlőre csak a szakember látja és érti meg igazán.”*¹⁴ A „modernizmus” minden „bűnét” szegény Rajki nyakába varrta: *„Az új gondolat, az új forma bizony elvégzi a maga munkáját és egyszerre érthetővé lesz a tegnapi mérhetetlen szellem, világos, sőt szép, ami eddig sötét volt.”*¹⁵

A felállítandó szobor és a helyszín kapcsolatáról is volt „véleménye”: *„... a régi templom, az ősi kolostor nemes hangulatú architektúrájával együtt ezennél már csak mint kulissza fog szerepelni a háttérben, egy új és eljövendő korszak első művészi alkotása mögött, amelyről mi már soha nem fogjuk megtudni, vajon a halhatatlan renaissance szellem jó angyalainak igazi leszár-mazottja-e, vagy csak annak szökött kherubja?”*¹⁶ Szerencsére, a kritikus szerepébe bújó művész rossz előérzeteit semmilyen formában nem igazolta az idő!

A Radnai kifejtette nézetnek valós alapja volt, azt támasztja alá a Cronica 1938. január 29-ei bejegyzése. Rögzítette három pályaművet bemutató „verseny-ző” felett ítélezés tényét és megállapította: „*Rajki ellen városszerte nagy mozgalom indult*”.¹⁷ Az „ügy hullámzásának” okát végül a Hír próbálta megfejteni. Kétséget kizáróan, az egyházon belüli, esetleg egyes személyek közötti nézetkülönbségek húzódhattak meg a háttérben. A lap a Szombathelyi Katolikus Tudósító állásfoglalására hivatkozott, amely a zsűri döntésével kapcsolatban, a hívek nevében emelt panaszt. Kifogásolták a bírálóttestület összeállítását, mert hiányzott Szent Márton védelme alatt álló egyházmegye főpásztorának és a 2000 pengő adó egyházközségnek a képviselője. Egyébként pedig Kalotai Ottó művét ítélték a legjobbnak. Beszámolt a lap az egyházközségi tanács üléséről is, ahol igényt fogalmaztak meg a polgármesternek címezve, a zsűri kiegészítését kérve a következő személyekkel: Simonffy Jenő, Szendy László, Szabó István, Pintér Lajos és Wallner József, az egyházművészeti bizottság elnöke. Megjegyezte a lap, hogy az alkotók hajlandók a véleményeket figyelembe venni – „*most többekét kell!*”¹⁸

Újváry Ede – nyilván az ügy érdekében – mérlegelt és levelet küldött az egyházközség vezetőinek. Közölte, hogy meg fogja hívni a delegáltakat és a tanács észrevételére ott fog válaszolni.¹⁹ Észrevételeit jegyzőkönyvbe foglalva küldi meg az elnökségnek. Az esedékes pályadíjak kifizetésére hivatkozva, kérte a felajánlott 2000 pengő átutalását.

Hamarosan sor került a konkrét meghívásra. A meghívókat február 10-én kézbesítették.²⁰ Február 14-én összeült a négytagú küldöttséggel bővült bizottság, de nem jutottak egyezségekre. Ismét megszólalt (R. R.), aki cikkében arra hivatkozott: „*Úgy látszik, hogy a már kezdetben keletkezett organikus hibákat nehezen lehet korrigálni.*”²¹ A küldöttség ugyan azért jött, hogy „*végleges gyógyszert keres majd a beteg Szent Márton szobor gyógyítására*”,²² de – mint azt a Cronica jegyzője megörökítette – a Szent Márton szoborbizottság ülésén „*a hitközség küldöttjeinek viselkedése miatt most sem döntöttek*”.²³

Dr. Újváry ezek után újabb találkozó megrendezéséről döntött. 1938. március 2-án „sürgős” jelzéssel 10 bizottsági – nyolc eredeti és két hitközségi – tagnak kézbesítették a harmadik ülése szóló meghívót.²⁴ Másnap együtt volt a társaság. Simonffy Jenő és Radnai Rezső iskolai elfoglaltságra hivatkozva, kimentette magát.²⁵ Az elnök feljegyzései megőrizték a vitázók fő érveit. Badalik – közben találkozott Rajkival! – a rend erkölcsi és anyagi támogatásáról biztosította az ügyet, mert a keresztelés momentumát megörökítő mű születéséhez vezet. Az egyházközség ugyanannyi támogatást nyújt, de minden kívánság nem teljesíthető. Közölte, hogy Leopold preláthus úr a római ifjú változatot támogatja. Rajki hajlandó 10.000 pengőből kihozni a szobrot, mint azt az ajánlata bizonyítja. Szendy László amellet kardoskodott, hogy Rajki nem üti meg a mértéket, nem kelt áhítatot, nem érinti meg a lelkeket. Az után tette ezt, hogy Rajkival egyeztetett! Véleménye később megváltozott a szobor javára. Tóth János hangoztatta, hogy a szobrász szombathelyi. Ha nem bízzák meg, visszalép a zsűriből. Dr. Szabó István városi főüggyész a pénz hiányára – 5000 pengő állt rendelkezésre! – hivatkozott. Pintér Lajos szerint, a nép lelkét nem elégíti ki a szobor. Kalotai kapja meg a munkát.

Az ülésről tudósító Vasvármegye alcímként közölte a mű elkészítésének dátumát. Az írás utalt az egyes tagok kifogásaira is. Megtudjuk, hogy Szendy László tárgyalt a művésszel és beszámolt arról, hogy a szobrász „*maga is elismeri, hogy bizonyos anatómiai hibák vannak a szoborterven és az öltözék sem korhű.*”²⁶ Rajki kijelentette, hogy kivitelezésnél hajlandó korrigálni, az útmutatásokat elfogadni. Végül megegyeztek az anyagi feltételekben, az 1938. évi felállításban. Rumi Rajki készíti el határidőre az alkotást. A bizottság négy tagja a döntés előtt megtekinti majd a kész mintát. Erről a döntésről pedig levélben értesítik.

Ezzel a szoborvita lezárult. Az csak mellékszöveg, hogy a főügyész az anyagiak miatt nem szavazta meg a határozatot. 1 évnyi halasztást javasolt. Pintér Lajos pedig másnap levélben közölte a polgármesterrel, hogy nem ért egyet a döntéssel, lemond a tagságról és ezt közölte az egyházközség képviselő-testületével is.²⁷

A városi főügyész, dr. Szabó István aggodalma nem volt alaptalan az anyagiakat illetően. Az év elején megnyitott takarékpénztári számlára nehezen csordogáltak az adományok, felajánlások. A dokumentumok – kérvények, átutalások, befizetések stb. – alapján nehéz a tranzakció minden részletét feltárni. Folyamatosan gondot okozott, mint látni fogjuk, a Rajkival kötött szerződésben vállalt szakaszos kifizetés foganatosítása is.

A megismételt pályázatból adódó kötelezettségeit még gond nélkül teljesítette a szoborbizottság. Dr. Újvári elnök 1938. február 11-én kelt rendelkezésére a helyezettnek díjait és költségtérítését február 25-én a szoboralap terhére kifizette a kezelő takarékpénztár. Kalotai Ottónak 800 pengőt csekken, felsőeőri Fülöp Elemérnek 600 pengőt továbbítottak.²⁸ Erre azért volt lehetőség, mert a városi képviselőtestület határozatára hivatkozva, dr. Újvári rendelkezésére a Szombathelyi Bőrgyár városfejlesztési célú 6000 pengős letétjéből a kezelő Vas megyei Mezőgazdasági Takarékpénztár már 1937. április 1-jén 2000 pengőt befizetett az egyházmegyei takaréknak.²⁹

A szoborbizottság továbbra is minden lehetséges eszközt felhasznált a költségek előteremtésére, de a közigazgatási és üzleti bürokrácia nem könnyítette meg a helyzetüket. Vaskos iratcsomók keletkeztek például a több alkalommal megrendezett mozi előadások bonyolítása közben, az alispáni engedélyektől a filmforgalmazókkal folytatott alkudozáson át a fillére pontos számvevőségi elszámolásokig. Az összesítő adatai szerint, a magas költségek mellett szerény nyereségek jelentek meg a könyvelésben. A március 25-én és 27-én megrendezett vetítések hozadéka 632,15 pengő volt.³⁰ Júliusban négy napon kilenc előadást rendeztek. Az alispán által engedélyezett Örök titok című vallásos tárgyú film elkönyvelt nyeresége 1302,03 pengő volt 3234 pengő bevétel és 1931,97 pengő kiadás mellett. Az alispán március 11-ei engedélyével ismételten folytatták az adománygyűjtést is. Április 19-én a Szombathelyi Egyházközség is teljesítette vállalását: az esedékes 1000 pengőt befizette a takarékpénztárba.³¹ Március 14-én sor került a szerződés³² megkötésére s ez alkalommal, majd április 4-én postázták Rajki fővárosi címére 100 pengő hiányával az esedékes összeget 1400, illetve 1500 pengős részletben.

VISZÁLYOK KÖZÖTT SZÜLETETT A SZOBOR

Szent Márton „szép” szobrának „útját” eddig a kezdeményezők, megbízók szemszögéből követtük nyomon. A lelkes elhatározás – mint láttuk – érdekcsoportok viszálykodásának terepévé és tárgyává változott s voltak olyan pillanatok, amelyek a felemelő eszme kimúlásával fenyegettek. Újváry Ede kitartó keménysége, jó taktikai érzéke és elkötelezettsége kellő ellensúlyt képezett és diadalra vitte az ügyet. Szükség volt azonban a szobrász elszántságára, mert mindenáron meg akarta formálni a művet. A bizonyítás kényszere és önmagába vetett hite hajlította a kompromisszumok megkötésére, a kis megalázások elviselésére.

Folytassuk a történetet úgy, ahogy az alkotó ember és művész megélte!

A második pályázat elbírálásának eredményéről rögtön levélben értesítette a polgármester a szobrászt. Megismételte, hogy 26 pályamű közül – a szűkebb pályázat alapján – három terv került újra mérlegre. *„A Művész Úr benyújtotta pályamű az I. díjat jelentő megbízást nyerte el (...) ehhez őszinte szívből gratulálok és művészi munkásságáért hálás köszönetet mondok.”*³³ Kérte, hogy értesítse a döntésről Pázmándy építész adjunktust, a megbízás részleteit pedig személyes találkozás keretében kívánta tisztázni.³⁴

A találkozás pontos idejét nem ismerjük, de napokon belül megtörténhetett. Rajki 1938. január 31-én már arról írt barátjának, hogy hármasan – Újváry, Pázmándy és ő – megbeszélést tartottak. A polgármester arra hivatkozott, hogy nem sürgős a dolog, első sorban a pénzügyi helyzet miatt. A rendelkezésre álló összegből – 6000 pengő – lényegében 4000-rel rendelkezik, mert a különbség a díjak és egyéb kiadások fedezésére szolgál. *„Az ünnepi hét deficitje megtanította arra, hogy bizonytalanba ne ugorjon”*³⁵ – idézte az elnök érvelését a levélíró, majd folytatta beszámolóját: *„Azt is kijelentette, hogy nincs szándékában a munkát elvenni tőlünk, de valami megoldást kellene találni az ügy megvalósítására. Mindkettőnk részéről felvetődtek indítványok, de nem kötelezőek”*.³⁶ A sajátja: *„... szerződéses megbízást kapok. Előleg címén pár nap múlva 100 pengővel együtt 1 ezer pengőt. A nagy munka jóváhagyásakor 3 ezer P-t és 3 ezer P-t a szobor bronzba öntése után, amely ezzel a város tulajdonába menne”*.³⁷ Az alkudozást folytatták a határidőkről is. Ezek szerint a szobor október 1-jei befejezéséig összesen 7000 pengőre jogosult, de a felállítást csak 1939. november 1-jén ejtenék meg. Akkor juthatna hozzá a 3000 pengő hátralékhoz. Megegyeztek a felek, hogy ennek megfelelően adjon be javaslatot a polgármesternek, aki pártolólággal terjeszti azt a bizottság elé. Maga pedig ismételtén átszámítást végez a kötelező javaslat előtt. Kérte barátját, közölje álláspontját, de vegye figyelembe az ő anyagi helyzetét *„... minél előbb szerződést kössünk, mert ha nem volnék pénz nélkül, akkor a Polgármester közvetítő indítványát meg sem hallgattam volna”*.³⁸

A levél elején „intézkedett” a pályázati munka elszállításáról, mert *„Badalikkal (...) mennénk a fenti szobrot bemutatni Esztergomba”*.³⁹ A végén ráért az ominózus támadó írásra is: *„Küldj nekem még 1 Vasvármegyét, Radnai cikket, mert azt Badalik elkérte és amennyiben Badaliknak nem volna ki-*

fogása ellene, úgy Radnai megkapja a méltó választ ugyan ott, hogy elmenjen a kedve a zugkritika írásoktól. (...), a méltó válasz erre egy jó szobor lesz, de csak akkor, ha nem kötik meg a kezemet”.⁴⁰

A kedélyek Szombathelyen nem csitultak, de ellencikk nem jelent meg a sajtóban. Az újabb levél azonban nem váratott sokáig. A makett szállítását szorgalmazta, mert „Badalikkal sürgősen el akarjuk vinni a mintákat autón Esztergomba”.⁴¹ Soraiból kiolvasható elszántsága, harci kedve, de csalódottságát sem hallgatta el: „... a munkáról semmiesetre sem mondok le és ha kényszerítenek rá, jogaimat törvényes úton is követelni fogom”.⁴² Tudatában volt, a lemondás szakmai és erkölcsi bukással járna. „Közel 40 éves küzdelmem hiábavalónak bizonyulna (...) elhiszem, hogy egyesek szeretnének (...) tönkre tenni (...) itt Pesten is mondta egy szobrász, hogy a munkát a II. díjas csinálja, (...) csalódní fognak (...). Pázmándy is érdekelve van, ezért ha pörre kerülne sor, drága kéjjelgés lesz az ellenségeimnek, mert az igazság jogilag is velünk van. Bocsáss meg akaratom ellenére ennyi zavart csináltam Szombathelyen. Ha ezt előre tudom, nem pályáztam volna.”⁴³

Az esztergomi út húzódott, mert a páternek Bécsben volt dolga. Viszont Pázmándyval Pesten felkeresték a Metropol Szállóban tartózkodó Újváry Edét, aki útban hazafelé, Badalikkal találkozott és folytatott megbeszélést – tájékoztatta Tóth Jánost február 14-ei levelében. Dűlőre jutottak a határidőkben és díjazás módozataiban. A polgármester elé kerülő javaslat szerint, a szerződés aláírásakor 3000, november 1-jén 4000 és 1939. április 1-jén 3000 pengőt fizet munkájáért a város. Az új feltételek megnyugtatták, „Hogy minél előbb legyen vége a huzavonának”.⁴⁴

Beszámolt az alakuló szobor formai változásairól is: „Sok művész, építész, szobrász látta mindkét tervemet (...) egyhangúlag a római ifjú és nem a püspök mellett foglaltak állást. Ez érthető, mert első díjas tervemre több időm volt és szobrászi szempontból tökéletes kompozíció. (...) a püspökkel tervezett munkám talán artisztikusabb hatású volt. Én természetesen, azt csinálom, amit kívántok tőlem”.⁴⁵

Badalik – találkozásukon megfontolt, de kemény véleményt nyilvánított: „határozottan kijelentette, hogy nem engedi az ügyet elhúzódni, ragaszkodik ahhoz, hogy a szobor még ez év novemberében kész legyen”.⁴⁶ (A „harmadik” ülésen ki is tartott e véleménye mellett!) Az időhúzást egyenesen a művész személye elleni tendenciózus rosszakaratnak minősítette. A zsűri kiegészítését pedig „törvényellenesnek” tartotta és háborgott az újságban közölt hír miatt. Kijelentette, hogy amit eddig cselekedett, meggyőződésből tette. Reményét ekképpen tolmácsolta a levélíró: bízik abban, hogy „akik oly gerincesen mellém álltak, őt sem fogják cserbenhagyni!”⁴⁷ Arra bízta Tóth Jánost: „... mutasd meg levelem a másik négy jóbarátnak és (...) tartsatok ki Badalik tartományfőnök mellett.”⁴⁸ Azzal is tisztában volt, hogy „a Polgármester Úr, ha látszólag nem is lehet mellettem, de lélekben velünk van.”⁴⁹ Nem hallgatta el azt sem, hogy izgalmas napokat élnek át.

Szendy László az egyházközség képviselőjében kereste fel műtermében a művészt a március 3-i ülést megelőzően. Megbeszélésük tartalmát azonban nem részletezte a látogatást jelző levelezőlapon.⁵⁰

A kibővített és végső döntést hozó bizottsági ülésről Tóth János táviratilag értesítette barátját. A március 4-i levelezőlapon már meg is köszönte a gratulációt (Kászonyi is köszöntötte levelezőlapon!). *„Életem legboldogabb pillanata volt, mikor a kedvező eredményt tudomra adtad. (...), mint művészembert az tett boldoggá, hogy végre alkalmam lesz egy művészi feladatot megoldani (...) a szerződés végett (...) Szombathelyre kell utaznom, s akkor személyesen fogom megköszönni minden jóakarómnak a támogatást”*.⁵¹

A szerződés végre megkötöttet! A siker megnyugtatta a szobrászt: *„... örülök, hogy a viharos Szent Márton ügy a jó Isten és barátaim segítségével végre békés (!) elintézését nyert”*.⁵² Munkához látott: *„agyag, vasállvány elkészült a nagy szoborhoz, sőt már építem is (...) agyagmintáját”*.⁵³ Az intrikusok azonban nem nyugszanak. Pesti körökben „az a hír”, hogy nem ő készíti az emlékművet. Javasolta, hogy a pályázat eredményét hivatalból közöltessék a fővárosi lapokban.⁵⁴ Alig röppent el 3 hét, már azt közölte: *„A Szent Márton csoporton is nagyban dolgozom, természetesen modellt is használok, de arányaiban a görög művészet és saját felfogásom után kell mennem, mert a természetben nincs két egyforma arányú ember (...) a főalak mozgása máris jobb, mint a vázlaton, ahol Szent Márton alakja kissé merev”*.⁵⁵ Maradt még közlendője, hát azon a napon írt egy újabb levelet is: a szobrot *„nagyban mintázom, Szent Márton mozgása méltóságtelesebb, mint a kis mintán. Máris olyan monumentális hatású, hogy a 2.10 m-t mindenki 3 méternek nézi. Nagy ambícióval dolgozom”*.⁵⁶

A formálódó szobor kíváncsivá tette patrónusait, így hát bizonyos kontroll kísérte munkáját. *„Nagyon szép lesz. Itt látta már Albert atya, a Polgármester Úr, akinek szintén tetszett. (...) Badalik »bravóval« adott kifejezést tetszésének. Ma vagy holnap várom Szendy esperes urat is. Ha Isten segít, olyan szobrot kap Szombathely, amelyet emlegetni fognak az egész országban”*⁵⁷ – írta újabb jelentkezésekor. Szendy Lászlót többszöri látogatása meggyőzte arról, hogy jól döntöttek. Nagyon tetszett neki is a kibontakozó monumentum – ezt már Pável Ágostonnal közölte a művész.⁵⁸

Albert atya – Sütő Albert – elsőként számolt be a műterem látogatásról a helyi sajtóban. 10 hónap vitáira, a nemes harcra emlékeztetett, amely hullámszázba hozta és ketté osztotta a várost. A 12.000 pengő nagy áldozat ugyan a nagy szegénységben, méltó emléke a *„mi Szent Mártonunknak”*.⁵⁹ Idézte a művész sóhajtását: *„... ha Isten is úgy akarja, én emberi számítás szerint elkészítem”*.⁶⁰ Közvetlen benyomásait, érzéseit is tovább adta. A műtermet *„Istennek szentelt templomhoz”*⁶¹ hasonlította, ahol meggyőződött arról, hogy az anya alakja agyagban teljesen kész. E méretben jobban érvényesül a finomság, áhítat. A főalak nagy vonalakban áll, *„erőteljes, katonaviselt ifjú, gyöngéd szeretettel hajlik kissé édesanyja fölé (...), hogy lelkiileg újjászüljék az Isten gyermekévé, aki neki a természetes életet adta”*.⁶²

Szobrászművésziünk június 8-án levélben közölte a polgármesterrel, hogy elkészült az agyagminta. Tervei szerint, június 20-ra a gipszöntvényvel is végeznek, a hó végén szállítják azt a bronzöntödébe. Szeptember 1-jére kész lesz a szobor. Egyúttal meghívta a szoborbizottság szakértőit – Mészáros Hugó, Szendy László, Tóth János – a szemlére.⁶³

A világi lapok közül a Hír közölt helyzetjelentést. Feltűnő a lap kimértséget feladó hangváltása! A szobrászról ugyan túlzással állította, hogy „művei az egész országban elismerést vívtak ki”,⁶⁴ de azzal már egyetértünk, hogy „mélán érdemelte ki a zsűri egyöntetű ítéletét”.⁶⁵ (Milyen gyors a feledés!!). A szobron az utolsó simításokat teszi alkotója „Benne van Róma fénykorának (!) minden szépsége, ereje és sugárzik róla a megtért térítő alázatos keresztényi eszmében felmagasztosult diadalt aratott lélek minden szépsége”.⁶⁶ Esztétikai értékét pozitív alakjai és a negatív tér szokatlan harmóniájában és egységes rajzolatában vélte felfedezni. A modellek ismeretében meggyőző a megtett utat jelző erőfeszítés mértéke. Jelentőségét pedig jelzi majd, hogy hírneve határon át terjed s kimagaslik a köztéri művek közül.⁶⁷

Nyár közepén az egykori kút fele járók tapasztalhatták az alapozás megkezdését.⁶⁸ A Cronica július 9-ei bejegyzése azt is megörökítette, hogy a munkát Bozzi Béla kőműves végezte.⁶⁹

Látszólag minden rendben haladt a cél felé, de a pénzügyi alapokkal, annak adminisztrálásával továbbra is merültek fel problémák. Jellemző például, hogy Újváry polgármester aláírásával 1938. augusztus 11-én véghatározatot kapott az általa vezetett szoborbizottság! Közölte, hogy 50 pengő vigalmi adót állapítottak meg a filmvetítésekre. Kivételes kedvezményre hivatkozott, de az adó a város céljait szolgálja. Utalt arra, hogy a város a szobor költségének 1/6-át, 2000 pengőt adott a célra. Felszólította a bizottságot, hogy 5 napon belül fizesse be az összeget.⁷⁰

Tanulságos és jellemző az intézkedések körülményességére egy 1000 pengős, Rajki részére foganatosított kifizetés folyamata. A városi pénzügyi bizottság 1938. augusztus 31-én javasolta az összeg továbbítását. A rendkívüli közgyűlés szeptember 3-án véghatározatot hozott, hogy a város 1000 pengővel járul a 12.000 pengős költséghez.⁷¹ Másnap Újváry Ede rendelkezett az összeg kifizetéséről a Domonkos rendi plébániának. „Az 1000 pengőt P. Sütő Albert plébános felvette Rajki részére”.⁷² A jegyző által tranzakciót hitelesítő aláírás kelte 1938. szeptember 3., és az a pénzügyi bizottság fenti határozatának hátlapján olvasható. Bizonyára a folytonos anyagi gondokkal küzdő művész kérhetett „egy részletet” munkája befejezéséhez. Csakhogy, egy, a polgármesternek szeptember 9-én küldött Rajki levélben „köszönet” olvasható 1870 pengőről, „mely összeget azonnal átadtam a bronzöntőnek”.⁷³ A dolognak ezzel még nem szakadt vége, mert engedélyeztetni kellett az alispánnal. Ennek előterjesztésére az ünneplé előestéjén került sor. A városi képviselő-testület október 28-án – a 185/1938. számú véghatározatra hivatkozva – terjesztette föl kérelmét.⁷⁴ Hol volt már akkor a pénz?

A szeptember 3-ai rendkívüli közgyűlésen dr. Török Gyula kérte a polgármestertől, hogy a kutat ne temessék be. „Neki ugyanis többet ér a kút, mint bármilyen szobor”.⁷⁵ Indítványozta, hogy „nyilvánítsák zárandokhelyé a kutat”.⁷⁶ Dr. Újváry megnyugtatta, nem temetik be, ellenkezőleg, kitisztítják, vizét felnyomatják és iható lesz. A zárandokhely ügyében pedig már tett lépéseket.⁷⁷

FELAVATJÁK A SZOBROT

A szoborállítás ügyének lelkes támogatója, Sütő Albert „előzetest” közölt az egyházi lapban. Írásában a tömeg és az ünnep viszonyát elemezve, a közelgő októberi hármass ünnepre hívta fel a figyelmet. A mindenoldalú nehézségeket feledve, hivatkozott arra, hogy a szobor avatásával nagy tömegek óhaja teljesül. „... a hatóságok vezetése, jó példaadása mellett a közel 12 ezer pengőt kitevő szoborépítési költség nagy részét a jó hívek már össze is adták.”⁷⁸ (Ez persze, közel sem fedte a valóságot, további erőfeszítésekre volt szükség!) Ettől eltekintve, kialakult a program, rögzítették az időpontokat. A három esemény – Rózsafüzér Királynője ünnep, domonkos évforduló, szoboravatás – „egyetlen szép ünnepé ölelkezik”.⁷⁹

A munkába temetkező Rajki lelkesülten közölte. „... a Szent Márton gyönyörű lesz bronzban. Úgy örülök neki”.⁸⁰ Megemlítette, hogy 1870 pengőt vár a polgármestertől. (Mint láttuk, megkapta!). Jelezte, hogy szeptember végén Szombathelyre utazik „a Szent Márton szobor felállítása végett”.⁸¹

Hasonló lelkesedéssel számolt be Újváry Edének is a már idézett levélben. „A szobor most már bronzban készen áll. Nagyon szép!”⁸² A felállítás technikai feltételeivel kapcsolatban kérte, hogy „a szobor talapzatához csatlakozó víz és csatornázási szerelés elkészülhessen, valamint a szobor talapzat körüli rész a kőlépcső alsó éléig feltöltve rendeztessék”.⁸³ Tájékoztatta arról is, hogy a Képzőművészeti Tanács tagjai, Tihaméry, dr. Say és dr. Medgyessy Ferenc „megtekintették a bronzöntőnél a már kész (...) bronzszobrot. (...) munkám rendkívül tetszett. (...) több ízben és melegen gratuláltak nekem. (...) Én szűkebb hazámra, Szombathelyre gondoltam és boldogan vettem tudomásul”.⁸⁴

A sikert és dicséretet nagyobb távlatban is értékelte: „Végtelenül hálás vagyok Szombathelynek, hogy módot adott nekem arra, hogy munkámat a művészet legfelső fórumának bemutatthattam, s ezzel ott annak ismerek meg, aki vagyok s talán életem vége felé nem kell már annyit küzdenem, mint eddig. Mert ez döntő siker volt részemre hivatalos helyen”.⁸⁵ Majd szerényen tette hozzá: „Nekem saját munkámról nem illik szólnom, majd a művészet-történelem beszél róla”.⁸⁶

A bronzszobor szépségében gyönyörködve, már az orvosok emlékmű pályázatára készült, de csakhamar jelezte: „A Szent Mártont ma vasútra adtam”.⁸⁷ Aztán következett az „önminősítés”: „Éz olyan szép és jó szobor, amelyet magyar szobrász eddig nem, de a mai időkben más külföldi sem készített. Hihetetlen szép sikerem volt vele a Képzőművészeti Tanács előtt is. Megdöbbenve szemléltek és többször gratuláltak nekem szobrom új hangú nemes kompozíciójáért.

*Képeslap a Szent Márton-szoborról, 1940-es évek
(VaML Rajki Gyula-hagyaték)*

(...) Nagyon boldog vagyok Jancsikám és hálás nektek, hogy alkalmat adtatok (...) e szobor elkészítésére. Újságok is hozták. Fotóriporterek révén az én tudtom nélkül”.⁸⁸ A feladó „helyén” közölte: „Kedden érkezem Szombathelyre”.⁸⁹

A budapesti lapok közül a Nemzeti Újság közölt rövid hírt. A kész szobor fényképe mellett olvasható: Szombathelyen állítják fel Rumi Rajki István Szent Márton kútját.⁹⁰

Szeptember 27-én postázták a bizottság nevében a szobor avatására szóló meghívót az előkelőségeknek. Szövege szerint: „Az ősi Savaria nagy szülöttjének, Szent Márton püspöknek emlékére emelt kútszobrot folyó évi október 2-án, vasárnap leplezzük le a Szent Domonkos-rendi templom előtti téren”.⁹¹ A szentmise és ünnepi beszéd „után a város nevében átveszem a szobrot”⁹² – tudatta az egyik aláíró, Újváry Ede, aki mellett a másik meghívó, Sütő Albert neve szerepelt. A köznép az utcai falragaszokról vehette hírét a nagy eseménynek.

A szobor elhelyezése szeptember 28-án történt. A Vasvármegye beszámolója emlékeztetett a vitákra és elégedetten nyugtázta: „Ez lesz Szombathely legszebb szobra”⁹³ – a szakértők szerint. A Nemzeti Újság és a Pesti Hírlap ugyancsak megemlékezett a közelgő eseményről. A Vasvármegye a jubileumi ünnepek és a szoboravatás rendjét közölte.⁹⁴ „Nagy ünnep van készülöben”⁹⁵ – ezt már a Rózsafüzér Királynéja 1938. októberi számában Fehér Máttyás adta hírül. „Ha másért nem, hát Szent Márton iránti tiszteletből, aki az egész szombathelyi egyházmegyének a védőszentje és akire büszke lehet minden magyar. (...), hosszú századok után végre születése helyén méltó emléket emelt neki szülőfaluja”⁹⁶ – emlékeztetett a hagyományra. A szobor méltatása sem hiányzik írásából s ama kevesek egyike, aki nemcsak a szentről, az alkotóról is megemlékezett: „A szobor Rajki István alkotása, aki szülőföldje iránti szeretetét szinte maradéktalanul belevitte a hideg anyagba”.⁹⁷

Az ünnepségsorozat szeptember 25-én – később ráébredtek az emberek, hogy világtörténelmi „esemény”, a müncheni egyezmény felhőzte az eget! – a Domonkos Kultúrházban kezdődött. Ajándékozás, újonc rendtagok fogadalmá követte egymást. A következő napokban több misén vehették részt a hívek. „Október 2-án, vasárnap volt a jubileum csúcspontja és a Szent Márton szobor ünnepélyes felavatása”.⁹⁸

A Vasvármegye aznapi vezércikkét dr. Szendy László esperes plébános írta. „Az ünneplés tárgyát, művészi kéz ihlet bronzba öntötte, s a csillogó szép szobor ott áll Szent Márton terén. Csodálatos látvány: római ifjú, erejének javából, még duzzad kardforgatáshoz szokott karja izma”⁹⁹ – kezdte a Márton püspök útját empátiával ismertető dolgozatát. Megemlékezett származásáról, hitváltásáról, a keresztelés hagyományáról, életének nemes cselekedeteiről, a hozzá fűződő csodákról. Hangsúlyozta a város ragaszkodását szent szülöttjéhez.

Az ünnepi misét Grósz József püspök, apostoli kormányzó tartotta, prédikációjában a 300. éve letelepedett domonkos rend lélegző hivatásáról beszélt.

A misét követően a hívek, meghívottak és érdeklődők a szobor köré gyülekeztek. Az eseményről a Nyugatmagyarország¹⁰⁰ és a Vasvármegye tudósított rész-

letesen. Előbbi lap közölte a két szónok beszédét is. Itt a megyei újság cikke alapján idézzük fel az eseményeket. „*Áll már a bronzszobor, a talapzat két oldalán folyik a kút vize, melyből a püspök megkeresztelte édesanyját*”¹⁰¹ – kezdődött a beszámoló. Megemlékezett a szentmiséről, majd felsorolta az „előkelőségeket”. A püspökkel nyitó sorban képviselő, főispán, gróf, tábornok, főigazgató, főjegyző mellett a polgármester vezetésével városi küldöttség szerepelt, a végén említve Rumi Rajki István szobrászművész.

A pápai himnuszt követően dr. Szendy László mondott ünnepi beszédet. „*Miért ünnepeljük Szent Márton püspököt?*”¹⁰² – tette fel a szónoki kérdést. A válasz azonos felépítésű és tartalmú volt az említett vezércikkkel. Most a kút legendáját emelte ki élesebb vonásokkal: „*Látomása volt. Álomlátomása, hogy legyen Isten szolgája. Első ténykedései közé tartozott anyja megkeresztelése*”.¹⁰³ (A szobor alkotójáról nem volt szava!)

A szónoki emelvényre lépő polgármester a két, városhoz kötődő eseményt – születés és keresztelés! – és a kúthoz kapcsolódó évszázados hagyományt hangsúlyozta, mert „*ennek akart a szoborbizottság áldozni, amikor a szobrot a kút mellé állíttatta és azzal összekötötte*”.¹⁰⁴ Méltatta az ábrázolt jelenet szimbólumhordozó jelentőségét. Hivatkozott a város műpártoló és őrző feladatára, ennek jegyében vette át az emlékművet. Emlékeztetett a szegénység, szeretet és Márton példájának szoros kapcsolatára. „*Isten áldását kérem a szoborra, annak alkotójára és a város minden polgárára*”¹⁰⁵ – zárta szónoklatát dr. Újváry Ede.

Befejezőként elhangzott a Himnusz. Mialatt a hívek „*szinte cirógatták tekintetükkel a művészi alkotást és sokáig állták körül és áhítatos lélekkel itták annak nemes szépségét*”,¹⁰⁶ a meghívottak ünnepi ebédre vonultak a Domonkos Kultúrházba. Három társadalmi csoport tagjait érte e megtiszteltetés. Az egyháziak köréből a megyéspüspök mellett preláthusok, kanonokok, domonkos perjelek ültek az asztalnál. Nem hiányoztak a szobor ügyében tevékeny személyek, Szendy, Badalik, Böle és Sütő sem. A világiak a vármegeyi és kerületi tisztségviselők közül verbuválódtak, de itt kapott helyet szoborbizottság néhány tagja – Radnai, Grúber, Gotthard – és Rumi Rajki István. A városiak kisebb küldöttségében a polgármester mellett Mészáros Hugó, Névery, Vass Béla és mások vettek részt a díszebéden.

Az egyházi lap októberi számában Sütő Albert ismételten foglalkozott a kútszoborral. Írása arra buzdított, hogy „*nézzük meg!*” – és saját reflexióival kínált szempontokat a mű „befogadásához”. A témával kapcsolatosan megjegyezte, hogy Márton eddig ismeretlen, új alakban jelenik meg a téren, amely szabálytalan, nincs közepe. Az elhelyezésnek a templomhoz kellett igazodni. A talapzat modern formája ellenére stílusban, méretben alkalmazkodik a mögötte lévő homlokzathoz. „*A kútszobor két alakja teljes egységbe olvad össze, egy cselekményt fejez ki, amit keresztelésnek nevezünk*”,¹⁰⁷ amely ebben az esetben a szülő és a gyermek magasztos találkozása is egyben. A jelenetet elragadó egyszerűséggel és magas művészettel ábrázolja a szobor. Márton anyásan gyengéd, az anya meghajlása csupa áhítat. Az elismerésre választott

formula pedig: „Az alkotó művészt ne dicsérjük, dicsérje őt alkotása”.¹⁰⁸ A szoborállítás viszontagságai közben szerzett tapasztalatai alapján joggal írta le: „... az utókor talán jobban méltányolni fogja az elért eredményt, mint mi”.¹⁰⁹

A viszályok hullámveréséből főnixként kiemelkedő szobor történetét zárjuk le Szendy László Szombathelyi szentévé mérlegét meghúzó írásának egy részletével: „Október 2-án (...) hullott le a lepel Szent Márton ércbe öntött alakjáról. Ős Savaria legkiválóbb polgára fiatalember alakjában áll előttünk, mint keresztvizet hullat édesanyjának fejére. Az áhítatos szép szobor egyik legmaradandóbb emléke lesz szentévünknek”.¹¹⁰

Talán több is ennél!

JEGYZETEK

- ¹ Szendy László: Szombathely szent éve. = Szombathelyi Katolikus Tudósító (továbbiakban: SZKT), 1938. 1. sz. 1. p.
- ² Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Szombathely város polgármestere iratai (továbbiakban: SZV Pg.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) 3407/1938.
- ³ VaML SZV Pg. Közig. ir. 943/1938.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Uo.
- ⁶ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938.
- ⁷ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938. Levél Újváry Edének, 1938. január 20.
- ⁸ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3707/1938. Ceruzával írt fogalmazvány, 1938. január 23.
- ⁹ Rajky István a Szent Márton szobor pályázat győztese. = Nyugatmagyarország, 1938. jan. 24. 3. p.
- ¹⁰ Nem hozott teljes megnyugvást a Szent Márton szoborpályázat újabb eredménye sem. = Hír, 1938. jan. 25. 3. p.
- ¹¹ Radnai Rezső: Rajki István nyerte meg az országos Szent Márton szoborpályázat első díját. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1938. jan. 25. 5. p.
- ¹² Uo.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ VaML A Szombathelyi Domonkos Rendház iratai. Cronica Conventus Sabariensis (továbbiakban: SZDR Cronica), 1938. január 29.
- ¹⁸ A szombathelyi katolikus egyházköztség. = Hír, 1938. febr. 4. 3. p.
- ¹⁹ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3704/1938. A polgármester 943/2/1938. sz. levele.
- ²⁰ VaML SZV Pg. Közig. ir. 943/1938.
- ²¹ (R. R.): Újabb gyűlés a Szent Márton ügyében. = Vvm., 1938. febr. 15. 8. p.
- ²² Uo.
- ²³ VaML SZDR Cronica, 1938. február.
- ²⁴ VaML SZV Pg. Közig. ir. 943/1938.
- ²⁵ Uo.

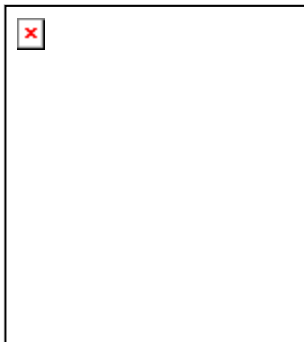
- ²⁶ Végleg Rajki István kapott megbízást a Szent Márton szobor elkészítésére. November 11-re kell készen lennie. = Vvm., 1938. márc. 4. 4. p.
- ²⁷ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938. Pintér Lajos levele a polgármesterhez, 1938. március 4.
- ²⁸ VaML SZV Pg. Közig. ir. 943/1938.
- ²⁹ VaML SZV Pg. Közig. ir. 943/1938.
- ³⁰ VaML Vas vármegye alispánjának iratai (továbbiakban: Alisp.) Közig. ir. 4502/1938.
- ³¹ VaML SZV Pg. Közig. ir. 4743/1938.
- ³² VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938. A szerződés száma: 943/11/1938. (Az iratot nem találtuk!)
- ³³ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938. Gépírásos másolat, 1938. január 23.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak. 1938. január 31.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak. 1938. február 3.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak. 1938. február 14.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Keltezetlen levél Tóth Jánosnak, 1938.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levelezőlap Tóth Jánosnak, 1938. február 25.
- ⁵¹ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levelezőlap Tóth Jánosnak, 1938. március 4.
- ⁵² VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levelezőlap Tóth Jánosnak, 1938. március 31.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak, 1938. április 20.
- ⁵⁶ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Második levél, 1938. április 20.
- ⁵⁷ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak, 1938. május 5.
- ⁵⁸ VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levelezőlap, 1938. május 18.
- ⁵⁹ P. S. A.: Mi van Szent Márton kútjával? = SZKT, 1938. 5. sz. 5. p.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ Uo.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ VaML SZV Pg. Közig. ir. 3407/1938. Levél Ujváry Ede polgármesternek, 1938. június 8.
- ⁶⁴ *Pintér László*: Látogatás Rajky István szobrászművész műtermében. = Hír, 1938. jún. 2. 2. p.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ Uo.
- ⁶⁷ Uo.
- ⁶⁸ Megkezdték a Szent Márton szobor talapzatának építését. = Vvm. 1938. júl. 13. 5. p.

- 69 VaML SZDR Cronica, 1938. július 9.
- 70 VaML SZV Pg. Közig. ir. 4743/1938.
- 71 Uo.
- 72 VaML SZV Pg. Közig. ir. 8230/1938. 1938. szeptember 3.
- 73 Az eredeti levél Ruzsa Lászlóné tulajdonában
- 74 VaML SZV Pg. Közig. ir. 8230/1938.
- 75 Zarándokhelyé nyilvánítják... = Vvm., 1938. szept. 3. 4. p.
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 *Sütő Albert*: Ünnepek Szentmártonban. = SZKT, 1938. 7. sz. 3. p.
- 79 Uo.
- 80 VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levél Tóth Jánosnak, 1938. szeptember 4.
- 81 Uo.
- 82 Levél Ujváry Ede polgármesternek, 1938. szeptember 9. Az eredeti levél Ruzsa Lászlóné tulajdonában
- 83 Uo.
- 84 Uo.
- 85 Uo.
- 86 *Szendy László*: Szombathely ünnepét til. = Vvm., 1938. okt. 2. (továbbiakban: Szendy, 1938.) 1. p.
- 87 VaML Rajki Gyula-hagyaték. Levelezőlap Tóth Jánosnak, 1938. szeptember 23.
- 88 Uo.
- 89 Uo.
- 90 Szombathelyen állítják fel... = Nemzeti Újság, 1938. szept. 18. 5. p.
- 91 VaML Alisp. Közig. ir. 10600/1938. Az érkezés dátuma: 1938. szeptember 30.
- 92 Uo.
- 93 Vasárnap ünnepélyes keretek között... = Vvm., 1938. szept. 29. 5. p.
- 94 A Szent Márton szobor avató ünnepsége. = Vvm., 1938. okt. 2. 12. p.
- 95 Idézi: A háromszázéves szombathelyi zárdánk. Összeáll. Bőle Kornél. Bp., 1938. (továbbiakban: Bőle, 1938.) 63. p. (Szent Domonkos Virágoskertje; 7.)
- 96 Bőle, 1938. 62. p.
- 97 Uo.
- 98 Bőle, 1938. 13. p.
- 99 Szendy, 1938. 1. p.
- 100 Leleplezték Szent Márton püspök szobrát. = Nyugatmagyarország, 1938. okt. 3. 3. p.
- 101 Leleplezték Szent Márton szobrát. = Vvm., 1938. okt. 4. 4. p.
- 102 Bőle, 1938. 95. p.
- 103 Uo.
- 104 Bőle, 1938. 97. p.
- 105 Bőle, 1938. 98. p.
- 106 Leleplezték Szent Márton püspök szobrát. = Nyugatmagyarország, 1938. okt. 3. 3. p.
- 107 *Sütő Albert*: Áll már Szent Márton szobra. = SZKT, 1938. 8. sz. 2. p.
- 108 Uo.
- 109 Uo.
- 110 *Szendy László*: Szombathely szent éve. = SZKT, 1938. 10. sz. 2. p.

IN MEMORIAM

PIVAR TOMŠIČ ELLA (1948–2008)

A vidáman mosolygó Ellát 2008 májusában kaptam lencsevégre – Pártosfalván (ma: Prosenjakovci, Szlovénia) – a szombathelyi szlovének és a muraszombati magyarok baráti találkozásán. Akkor nem gondoltam, hogy a fotó kétszer is meg fog jelenni folyóiratunkban. Főleg nem az In memoriam rovatban. Éppen hogy nyugdíjas lett, tele volt tervekkel. Nekünk is leadta tanulmányát a szlovéniai reformátusokról, véglegesítettük a vele készített interjút. Augusztusban a muravidéki boszorkánypererekről váltottunk sűrűn elektronikus leveleket,

sikerült befejeznie tanulmányát a muraszombati múzeum évkönyve számára. Megjelenését, sajnos, már nem érhettem meg. Tudtuk, hogy gyengélkedik a szívével, s műtétre lesz szükség. Magyarországi gyógyfürdőkbe készült pihenni – és persze munkát is hozott volna magával. 40 év alatt sok adatot gyűjtött a muravidéki magyarok helytörténetével és néprajzával kapcsolatban, melyeket nyugdíjasként kívánt feldolgozni és publikálni. November 14-én reggel a kórházban meglátogatta férje, akivel sms-t íratott, gratulált a szombathelyi szlovén önkormányzat megalkulásának 10. évfordulója alkalmából. (Az előző napon megjelent újságban olvasta.) 2 órával később férjétől jött üzenet: „meghalt a feleségem, Ella. Pivar.”. Döbbenet. Könnyek. Telefon. Igaz?!

Életrajzi adatait az internetes Muravidéki életrajzi lexikonból idézzük. Tomšič Ella a legkisebb muravidéki magyar faluban, Kótba született 1948. január 21-én. A Muraszombat melletti Rakičanban lakott és az ottani kórházban halt meg 2008. november 14-én. Újságíró, szerkesztő és helytörténeti kutató volt. Az elemi iskola első három osztályát magyar nyelven végezte Kapcán, a többi osztályt Gyertyánosban és Lendván szlovén nyelven fejezte be 1964-ben. A muraszombati gimnáziumban 1968-ban érettségizett, majd a maribori Pedagógiai Akadémia biológia és kémia szakán folytatta tanulmányait. 1970 szeptemberétől 1973 közepéig a domonkosfai kétnyelvű iskolában tanított. Azt követően a muraszombati Sajtó és Rádióintézet magyar szerkesztőségében dolgozott újságíróként. Közben a kranji főiskolán befejezte a tájékoztatási-szervezői szakot. 1991–1993 között a Néptűság felelős szerkesztője. 1994-től 2007-ig a Szlovén RTV-hez tartozó Muravidéki Magyar Rádió munkatársa és szerkesztője Lendván, majd nyugdíjba vonult. Magyar nyelvű néprajzi gyűjtése szülőfalujáról 1960-ban jelent meg először a Népűságban. Később riportjait és írásait folyamatosan közölte a mura-

szombati Vestnik című szlovén nyelvű hetilap és több magyarországi folyóirat. A Hidak–Mostovi című tévéműsor több mint 30 dokumentum- és kisfilmjét sugározta. A Lakodalom lesz a mi utcánkban c. játék- és dokumentumfilmje 2007 tavaszán került bemutatásra. Több évig volt elnöke a kóti magyar művelődési egyesületnek, az utóbbi években pedig a muraszombati Baráti Kör Magyar Művelődési Egyesületet vezette. A Baráti Kör és a szombathelyi Szlovén Egyesület, a két énekkar együttműködését 2005-ben kezdeményezte és haláláig szervezte.

Pivar Ella a hagyományörzésben végzett kimagasló munkájáért 2002-ben kulturális nivódíjban részesült. Méltatásában kiemelték: *„A hagyományörzést, a népi szokásokat felelevenítő és megőrkítő tevékenysége révén jelentős mértékben hozzájárult a mai magyar–szlovén határmentén magyar vonatkozású néprajzi és helytörténeti értékeinek a megőrzéséhez. Az egykori paraszti munka precíz elemzésétől a különböző szokásokig és hiedelemvilágig, a búcsújárástól a murai halászatig számos értékes mozzanatot, életmód stílust tárt fel és valamennyi, már szinte feledésbe merült hagyományt kimagasló illusztrációs készségével tárta az érdeklődő közönség elé. Személyében a Mura mentén élő magyarság gazdag népi kultúrájának megmentőjét, őrzőjét és közvetítőjét tisztelhetjük.”*

2007 augusztusában az újságírás, a könyvkiadás és a hagyományörzés terén kifejtett tevékenységéért Lendva község (járás) plakettjével tüntették ki *„a tájékoztatás és a film területén itthon és külföldön végzett munkásságáért, a község (járás) és az itt élő emberek tekintélyének növelésében tett szolgálataért”*.

Pivar Ella közösen írt könyvet Varga Sándorral (Dobronak, Göntérháza és Kót helytörténete. Lendva, 1979. 160 p.), majd Varga Sándorral és Pozsonc Máriával (Hosszúfalu, Hodos és Lendvahegy múltja, jelene. Lendva, 1982. 180 p.) Közel 40 szakcikkének bibliográfiáját megtaláljuk az internetes Muravidéki életrajzi lexikonban. Elsőként és utoljára gyűjtött egybe írásokat a Moravske Toplice község (járás) területén élő magyar és szlovén szerzőktől a 2008-ban megjelent Évkönyvbe. *„Itt nem arról van szó, hogy valakinek megmutatjuk, hogy mi is csináltunk valamit, hanem magunknak megmutattuk, hogy tudunk valamit csinálni.”* – nyilatkozta a Muravidéki Magyar Rádióknak adott utolsó interjújában.

Pivar Ella szakcikkeiben is lírai hangnemet ütött meg sokszor, publicisztikáira ez még inkább jellemző. Halottak napjára írt, 2005. évi jegyzetéből a halálhoz való viszonya is kisugárzik. Saját szavaival búcsúzunk Tőle: barátai, kollégái, ismerősei és ismeretlenek, akik ezután már csak írásai révén ismerhetik meg személyiségét: *„... mi a halál és mi az élet, hol a kezdet és hol a vég... a halál gondolata is az élet részét képezi ... ha még életünkben hozzátesszünk valamit elődeink örökségéhez, az életünk nem volt hiábavaló... érdemes volt élni...”*

M. KOZÁR MÁRIA

MOHOS MÁRIA: A RÁBÁTÓL A MURÁIG. A MAGYAR–SZLOVÉN HATÁRTÉRSÉG TÖRTÉNETI–FÖLDRAJZI VIZSGÁLATA

Szombathely, 2008. 141 p. (Bibliotheca Slavica Savariensis; 10.)

A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Szláv Filológiai Intézete kiadványát jelen ismertetés írója mutatta be Szombathelyen, a 2008. december 4-5-én tartott V. Településföldrajzi Konferencia keretében.

A címválasztás nem szerencsés, mivel ugyanezzel a címmel, bár más alcímmel – Nemzetiségek egy határ két oldalán –, jelent meg már egy könyv 1992-ben. Mohos Mária ismeri, de az irodalomjegyzékben nem hivatkozik rá. Székely András Bertalan hasonló című munkájában a helytörténeti, honismereti kutatásokat, a kisebbségpolitikai törekvéseket mutatja be az 1980-as években. Mohos Mária statisztikai adatokat elemez. Táblázatokot, ábrákat, tematikus térképeket készített, amelyek a térségben kialakult jelenségek és folyamatok bemutatását szolgálják. Nehéz feladatra vállalkozott. Nehézségeiről a bevezetőben szól is, amikor a kutatási módszerekről, forrásokról ír. Elsődleges forrása – magyar oldalon – a Központi Statisztikai Hivatal hat népszámlálási kötete (1910, 1920, 1930, 1941, 1990, 2001), valamint Vas és Zala megye statisztikai évkönyvei, helységnévtárak és tematikus statisztikák. Másodlagos forrásai Kovacsics József, Kovács Attila és Varga Sándor levéltári kutatásokon alapuló publikációi.

Szlovén oldalon főként az 1991. és 2002. évi népszámlálásra támaszkodott. A szerző a bevezetőben panaszkodik, hogy „a vizsgált szlovén falvakról nem állnak rendelkezésre részletes adatok”, s ezért nem végezhetők el olyan részletes elemzések, mint a magyar oldalon. A szlovéniai adatbázis kibővítésére kérdőíves felmérést végzett (amihez miskolci kérdőívet használt). A kérdőív kitöltésénél akadályokba ütközött. A polgármesterek nem tudtak részletes települési adatokat szolgáltatni, s nyelvi nehézségei is voltak: „a magyarok lakta falvakban gyakran szlovén a település vezetője, illetve a szakapparátus tagjai még a nemzetiségileg vegyesen lakott területen sem beszélnek a magyar nyelvet”. A magyarországi szlovén falvakban is ez a helyzet, de a lakosságnak nem okoz gondot, mivel kétnyelvűek. Mohos Mária a kérdőíves felmérésben és a nyelvi akadályok leküzdésében segítséget kérhetett volna a muravidéki magyar kutatóktól, akikkel vannak szakmai kapcsolatai a pécsi egyetem docensének. Bár lehet, hogy nem olyan mértékben, mint nekünk,

akik itt élünk és dolgozunk a szlovén–magyar határ két oldalán. Már az uniós tagság és a rendszerváltás előtt is együttműködtünk, sőt Pável Ágoston már a 20. század elején „kettős identitású”-ként írt a magyar–szlovén kulturális kapcsolatokról tanulmányokat. Igaz, ő kétnyelvű is volt. De említhetnénk egy mai példát a határmenti tudományos együttműködésről. A „Források a Muravidék történetéhez” című, magyar–szlovén nyelvű könyv, hét intézmény 23 szlovéniai és magyarországi munkatársának közreműködésével jött létre.

Mohos Mária Magyarország legrövidebb – 102 kilométer hosszú – határszakaszának két oldalán a 20. században jellemző folyamatokat, jelenségeket vizsgálta 43 – 22 szlovéniai, 21 magyarországi – faluban, valamint három városban (Lendva, Lenti, Szentgotthárd). A statisztikai adatok részletes elemzésével, vizuális megjelenítésével, táblázatokkal, ábrákkal és tematikai térképekkel „olvasmányossá” tette könyvét. Ez nagyon sok munkájába került, de megérte a fáradságot. Ezért a kötetet nemcsak a szakembereknek, kollégáknak ajánlom, hanem azoknak a politikusoknak, kisebbségi politikai és társadalmi szervezeteknek is, akik tehetnek valamit a térségben élők körülményeinek javításáért.

M. KOZÁR MÁRIA

CZIRÓK ZOLTÁN: „VÉGIGDÜBÖRÖGTEK FELETTÜNK A HALÁL FUVAROSAI”

Légi események a celldömölki és sárvári járás légtérében, 1944–1945. Szombathely, 2008, 239 p.

Kíváncsi várakozással vettem kezembe a fiatal történész, Czirók Zoltán friss könyvét. A szerző nem ismeretlen a történész-szakma képviselői előtt, hiszen pár éve megjelent első könyvében imponáló alapossággal tárta fel a szombathelyi katonai és polgári repülés kezdeteit. Most ismét repülésről írt, s az egykori sárvári és celldömölki járásban lezajlott második világháborús légi eseményeknek, illetve azok szomorú következményeinek járt utána. Időt és fáradságot nem kímélve dolgozta fel a vonatkozó magyar és külföldi szakirodalmat, levéltárba járt, egykori szemtanúkat interjúvolt meg, s kontrolladatokkal vetette egybe visszaemlékezéseiket. Nagy gyűjteménnyel rendelkező szakírókat keresett meg, átolvasta a korabeli helyi sajtót, parókiákon és közgyűjteményekben számtalan halotti anyakönyvi kivonatot rendszerezett. Sárvári születésűként ismerősen mozgott a környéken, hiszen munkáját szűkebb pátriája iránt érzett szeretete is motiválta.

A könyv szerkezete a témához kapcsolódó hasonló munkák felépítését követi. Czirók Zoltán az első részben azokat a történelmi folyamatokat elemzi, amelyek az ellenséges légi erők magyarországi megjelenéséhez vezettek, bemutatja

az angolszász, valamint a német és magyar légierő szervezeti felépítését, az általuk hadrendbe állított repülőgépek műszaki adatait, háromnézeti rajzait, kitér a légvédelmi tüzérség helyzetére és a helyi léggoltalom működési körülményeire. Legbővebben, természetesen, a két járás területén lezajlott légi eseményekről olvashatunk. Felidézi a történeteket azok szemével, akik lent a támadások szenvedő alanyai voltak – és azok nézőpontjából, akik egymás ellen küzdöttek a levegőben. Külön foglalkozik a szovjet légierőnek a háború utolsó hónapjaiban betöltött szerepével, hiszen számottevő támogatást nyújtott azoknak a földi csapatoknak, amelyeknek a Dunántúl elfoglalása lett a feladata. Czirók Zoltán ismerteti a Kenyeriben lévő repülőteret, illetve a környéken lévő néhány kisebb tábori repülőteret is – mindez újdonságánál fogva könyvének figyelemre méltó érdeme. Végül felsorolja a két járás területén lezuhant amerikai repülőgépek és személyzetük adatait; s hasonlóképpen, emléket állítva, összesíti a háború civil áldozatainak névsorát is.

Czirók Zoltán munkája dicséretre méltó, mindenkinek szól, akit hazánk történelmének ezen, eddig feltáratlan fejezete érdekel. Bizonyára a fiatalabb generáció számára is tanulságos volna, ha megismerkednének szüleik és nagyszüleik félelemben telt háborús éveivel. A szép kiállítású könyvet sok jó minőségű, korabeli fénykép teszi szemléletessé.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

ESEMÉNYEK, HÍREK

KRÓNIKA

2008.

OKTÓBER

3. Szombathelyen, a Vitalitás Galériában, Salamon Nándor művészettörténész, a Szombathelyi Képtár nyugalmazott igazgatója ajánló szavaival megnyílt a Heckenast János Ybl-díjas építész munkáit bemutató fotókiállítás.

3–5. Háromnapos eseménysorozattal emlékeztek a Rákóczi-szabadságharc csatájára Győrvarán, ahol a kuruc hadak 1706. november 6-7-én, Béri Balogh Ádám vezetésével kivívták a győzelmet Heister Hannibál horvát bán labancai felett. A fesztivált a kuruc emlékműnél rendezett ünnepi műsor keretében Pinyóke István, Győrvar polgármestere nyitotta meg, majd V. Németh Zsolt országgyűlési képviselő és dr. Kondorosi Ferenc kormánybiztos mondott beszédet.

4. „Radványi 100. Valahol Európában 60.” címmel rendezett programot az Agora Savaria Filmszínház. A filmvetítéssel egybekötött eseményen Gál Ferusz József szombathelyi népművelő, Radványi Géza asszisztense idézte fel élményeit a rendezőről és a filmforgatásról.

6. Batthyány-emléknapot rendezett Ikervár Község Önkormányzata és az Ikervári Általános Művelődési Központ. Az ország első, egészalakos Batthyány-emlékművénél tartott koszorúzási ünnepségen Varga László mérnök, dandártábornok, a 12. Légvédelmi Rakétadandár parancsnoka mondott ünnepi köszöntőt, az ÁMK-beli, „Párhuzamok – gazdaságfejlődés a 19., illetve a 21. századi Magyarországon” című kerekasztal-beszélgetésen dr. Vasa László egyetemi docens (Gödöllői Szent István Egyetem) tartott vitaindító előadást.

8. A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Történettudományi Intézete meghívására Péter Katalin, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főtanácsadója, a CEU professzora „Házasság a régi Magyarországon – 16–17. század” címmel tartott előadást a felsőoktatási intézmény Nagytanári Tanácskozójában.

10–11. Öregdiák találkozót és közművelődési szakmai konferenciát tartottak a NymE Savaria Egyetemi Központ dísztermében. A prof. dr. Gadányi Károly elnök-rektorhelyettes köszöntőjével megnyitott találkozó keretében került sor Szále László „Iskola a láthatáron (A szombathelyi Tanítóképzőtől a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskoláig – az első negyedszázad)” című könyvének nyilvános bemutatójára és Nagy Gáspár (1949–2007) költő, a felsőoktatási intézmény egykori diákja tiszteletére a Magyar utcai kollégium falán elhelyezett, Kő Pál szobrászművész által készített emléktábla leleplezésére.

11. Felavatásának 100. évfordulóját ünnepelte a Savaria Múzeum. Az egykori kultúrpalota dísztermében Szommer Ildikó megyei múzeumigazgató

helyettes bevezetője után Kovács Ferenc, Vas Megye közgyűlésének elnöke köszöntötte az egybegyűlteket, majd dr. Nagy Zoltán megyei múzeumigazgató foglalta össze az intézmény történetét. A „100 év, 100 tárgy” című, négyrészes jubileumi kiállítás sorozat első, „A Vasvármegyei Múzeum születése és útja a századelőn” címet viselő fejezetét dr. Horváth Lóránt Ödön apát, csornai prépost-prelátus nyitotta meg.

17. Weöres Sándor és Károlyi Amy házasságkötése alkalmából emléknapot rendeztek a környék iskolásainak Csöngén, a Weöres Sándor Emlékházban.

18. Pedagógusok, szülők közreműködésével létrehozott iskolatörténeti kiállítás nyílt Óriszentpéteren, a művelődési házban a helyi alsó tagozatos tanintézmény 70 éves fennállása alkalmából. A régi tankönyvekből, tanszerekből és dokumentumokból összeállított gyűjteményt Fekete Lászlóné igazgatóhelyettes ajánlotta a közönség figyelmébe.

22. Kőszegen, az 1956-os forradalom és szabadságharc 52., a Magyar Köztársaság kikiáltásának 20. évfordulója alkalmából megrendezett programok keretében, Básthly Tamás országgyűlési képviselő ünnepi beszédével felavatták Tornay Endre András '56-os emléksobrát a 87. számú főút és a Keszthelyi utca kereszteződésében.

24. Bajánsenye Község Önkormányzata a Milleniumi Parkban emlékművet készíttetett a hortobágyi kényszermunkatáborokba kitelepítettek és meghurcoltak tiszteletére. Az avatóünnepségen Györke Gyula polgármester és V. Németh Zsolt országgyűlési képviselő mondott ünnepi beszédet. A művelődési házban az ötvenes évekből származó tárgyi emlékeket, fényképeket, írásos dokumentumokat állítottak ki, a helyi színjátszók az egyik család kitelepítés előtti utolsó estélyét vitték színre.

25. Megalapításának 40. évfordulóját ünnepelte a körmendi Béri Balogh Ádám Táncgyűttes a Batthyány-kastély színháztermében.

28. Megemlékezést rendeztek Körmenden a város alapításának 764. és dr. Batthyány-Strattmann László születésének 138. évfordulója alkalmából. A Batthyány-kastély udvarán Németh Zoltán esperes, a kórház udvarán dr. Bárány Győző orvos-igazgató tisztelgett a szegények orvosa emléke előtt, IV. Béla király szobránál Szabó Ferenc alpolgármester mondott ünnepi beszédet.

29. Szombathelyen, a NymÉ SEK előtti parkban, prof. dr. Gadányi Károly elnök-rektorhelyettes és dr. Ipkovich György polgármester beszédével felavatták Veres Gábor szobrászművész „Alma mater” című szobrát.

30. A Kőszeg–Szombathely vasútvonal 125., valamint a Sopron–Felsőpulya–Kőszeg vasútvonal forgalomba helyezésének 100. évfordulóját ünnepelték a szombathelyi és a kőszegi MÁV pályaudvaron. A megyeszékhely vasútállomásának épületében egybegyűlteket Danka Lajos, a MÁV Zrt. Szombathelyi területi képviselőjének vezetője köszöntötte, dr. Ipkovich György polgármester mondott ünnepi beszédet, a két vasútvonal történetét Csekk Károly, a MÁV Pályavasút Infrastruktúra igazgatója foglalta össze. Szombathelyen és Kőszegen az évforduló alkalmából emléktáblát is avattak.

31. Az 1956-os helyi eseményekre emlékezve a kőszegi Jurisich Miklós Gimnázium tanárai és diákjai történelmi emlékséta keretében átvonultak az államhatár túloldalán lévő Rőtfalvára (Rattersdorf), ahol Anton Kolic helyi plébános vezetésével megkoszorúzták a templom előtti téren található háborús emlékművet.

NOVEMBER

3. A Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület „Közéleti gondolkodó” sorozatának vendégeként dr. Skribanek Anna főiskolai tanár (NymE Természettudományi és Műszaki Kar, Biológiai Intézet, Növényteni Tanszék) tartott előadást a természettudományos képzés és kutatás témakörben. Az est házigazdája dr. Bangha Lajos, a Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület elnöke volt.

4. Emlékülést rendezett a Berzsényi Dániel Könyvtár Récsei Viktor (1858–1908) biográfus, archeológus születésének 150., halálának 100. évfordulója alkalmából. Pallósiné dr. Toldi Márta könyvtárigazgató köszöntötte az egybegyűlteket, Ferenczy Zsuzsanna nyugalmazott főiskolai adjunktus „A bibliográfia műfaja”; dr. Köbölkúti Katalin könyvtáros, tudományos munkatárs (Berzsényi Dániel Könyvtár) „Récsei Viktor pályaképe – a »Vas megyei írók. Bio- és bibliographiai gyűjtemény«”; Bánhegyi Miksa OSB, igazgató (Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma) „Récsei Viktor könyvtárosi és levéltárosi tevékenysége”; Csóka Gáspár OSB, igazgató (Főapátsági Levéltár, Pannonhalma) „Récsei Viktor régészeti munkássága” címmel tartottak előadást. Az emlékülés levezető elnöke Baráthné Molnár Mónika könyvtáros (Berzsényi Dániel Könyvtár) volt.

5. A Magyar Tudomány Napja alkalmából dombormű felavatásával és előadásokkal emlékezett a Szombathelyi Tudományos Társaság és Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata boldogházi Kiss Zoltán (1867–1924) pályafutására. A kiváló fotográfus, fotográfiai szakíró, könyvkiadó, lapszerkesztő, banktisztviselő, tanár munkásságát Feiszt György kulturális tanácsnok bevezető szavai után Orbán Róbert helytörténész és Kincses Károly fotó-történész idézte fel az Agora Szalonban. A Rákóczi Ferenc utca 14. számú ház homlokzatán elhelyezett emléktábla alkotója Molnár Mercédesz, a Művészeti Szakközépiskola növendéke.

Könyvpremierre került sor az Agora Szalonban, Szombathelyen: Jósza Judit és Kukor Ferenc „Vas megye” című útikönyvét Kovács Ferenc, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke ismertette, méltatta.

6. „Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei” címmel kiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. Majthényi László, Vas Megye Közgyűlésének alelnöke és dr. Ipkovich György, Szombathely MJV polgármestere mondott köszöntőt, a tárlatot dr. Veres András megyéspüspök nyitotta meg. Az Éhen Gyula Kör megalapításának évfordulójára emlékeztek az alapító tagok Szombathelyen, a TIT székházban. Kozma Gábor, a Kör elnöke idézte fel a szervezet létrehozásának két évtizeddel ezelőtti körülményeit.

Kőszeg szabad királyi várossá válásának 360., és a Jurisich Miklós Gimnázium épülete fennállásának 100. évfordulóját ünnepelték az 1998 óta hagyományos „Királyi városnap” eseménysorozatában. A nagy múltú oktatási intézmény udvarán, Keszei Balázs igazgatóhelyettes beszédével felavatták az egykori iskolaépületet díszítő szobrokból létesített emlékhelyet, a díszteremben tartott ünnepi képviselő-testületi ülésen a diákok dokumentumjátékot adtak elő a megye legrégebbi, 331 éves gimnáziumáról, és Gy. Lovassy Klára, a Magyar Építőipari Múzeum igazgatója tartott előadást Alpár Ignác-ról, a kőszegi iskola neves építészéről.

6–7. Tanácskozást rendezett a Vas Megyei Közgyűlés Tudományos Tanácsadó Testülete és a NymE SEK Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete a Magyar Tudomány Napja alkalmából „Nyugattal a helyzet...” címmel a SEK Forrásközpont konferenciatermében. A programjában 21 előadást szerepeltető konferencia résztvevőit prof. dr. Gadányi Károly elnök-rektorhelyettes és dr. Czetter Ibolya, a Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet igazgatója, az első tanácskozási nap elnöke köszöntötte. A második napon Sturm László irodalomtörténész elnökölt.

7. Szombathelyi sétát vezetett Orbán Róbert helytörténész (Szent Márton Látogatóközpont) „Szent Márton nyomában” címmel, az Agora Kulturális és Turisztikai Központ szervezésében a Fő tér – Kossuth Lajos utca – Szent Quirinus emlékmű – Várköz – egykori papi szeminárium – székesegyház – Fő tér útvonalon.

7–8. „Itt kezdődött a reformkor” címmel nemzetközi tudományos konferenciát rendezett a NymE SEK Bölcsészettudományi Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete gróf Széchenyi István szombathelyi vizsgáinak 200. évfordulója alkalmából a Megyeháza dísztermében. A 19 tudományos előadásból álló programot további társrendezvények tették színesebbé: a Berzsenyi Dániel Könyvtárban „Széchenyi és Vas megye” címmel, Krizmanics Réka tanuló (Bolyai Gimnázium) ajánló szavaival nyílt kiállítás, a tanácskozás helyszínén tartott ünnepi program keretében levetítették Horváth Zoltán „Döblingtől Szombathelyig – 48 órás felolvasás” című rövidfilmjét és bemutatták a Weöres Sándor Színház „Széchenyi – 9700” című műsorát.

9–10. 13. alkalommal rendezte meg a Szent Márton napi országos nagyvadászt a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága a Vasi Múzeumfaluban.

10. Szombathelyen, az Agora Savaria Filmszínházban bemutatták a Szombathelyi Televízió „Vita Martini. Szent Márton élete” című filmjét.

12. A fennállásának 125. évfordulóját ünnepelő szombathelyi Puskás Tivadar Szakképző Iskolában két kiállítás is nyílt az ünnep alkalmából. A „Művészportrék Vas megyéből” című, Garas Kálmán fotóművész alkotásait felsorakoztató fotótárlathoz dr. Fűzfa Balázs egyetemi docens, „A céhektől az ipartestületekig” című oktatástörténeti kollekciónhoz dr. Simon Endre nyugalmazott tanár mondott ajánló szavakat.

14. A Szombathelyi Képtár és a Szent Márton Látogatóközpont ez utóbbi intézményben rendezte meg a Szent Márton települések találkozóját és a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal településeinek nemzetközi szimpó-

ziumát. Az egybegyűlteket Kaczmarski János, Szombathely Megyei Jogú Város jegyzője köszöntötte, Feiszt György levéltáros, tanácsnok a Via Sancti Martini projekt jelentőségéről, Orbán Róbert, a Látogatóközpont munkatársa a konkrét útvonalról szolt, a szimpóziumnak otthont adó helyszínt Aigner Géza plébános mutatta be a vendégeknek.

17. Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület „Közéleti gondolkodó” sorozatának eseményén – amelynek ezúttal is dr. Bangha Lajos volt a házigazdája – dr. Németh István c. egyetemi docens, a Büki Gyógyfürdő ZRT elnök-vezérigazgatója „Magyarország fürdő-nagyhatalom” címmel tartott előadást.

19. A Szombathelyi Tudományos Társaság és az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete felolvasóülésén, a Markusovszky Kórház Könyvtárában dr. Puskás Tamás PhD osztályvezető főorvos (Vas Megyei Markusovszky Kórház Radiológiai Osztály) „A perkután szövetmintavétel” című előadása hangzott el.

20. Időszaki kiállítás nyílt a sárvári Nádasy Ferenc Múzeumban „Vasi reneszánsz” címmel. Kovács Ferenc, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke mondott megnyitót, a megjelentek Dabóczi Dénes művészettörténész (Nádasy Ferenc Múzeum) szakvezetésével tekinthették meg a tárlatot.

Bemutatták a Vas Megyei Levéltár és a Zala Megyei Levéltár közös kiadványát, a „Források a Muravidék történetéhez” című szöveggyűjteményt. A kötetbemutatón Pintér László, a Zala Megyei Közgyűlés alelnöke, Kovács Ferenc, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke és prof. dr. Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója méltatták a magyar és szlovén nyelvű kétkötetes munkát.

21. A reneszánsz év zárásaként, neves előadók részvételével, „Realitás és ideál, Mátyás király és a magyarországi reneszánsz” címmel konferenciát rendezett a Csaba József Honismereti Egyesület, a Faludi Ferenc Könyvtár, a Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum és a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Vas Megyei Szervezete Kőrmenden, a polgármesteri hivatal nagytermében.

Koszorúzási ünnepséggel emlékeztek meg Éhen Gyula születésének 155. évfordulójáról Szombathelyen, az egykori polgármester mellszobránál, az Alkotás utcai parkban. Az eseményen dr. Ipkovich György polgármester és Kozma Gábor, az Éhen Gyula Kör elnöke mondott beszédet.

24. A NymE SEK Forrásközpontjának konferenciatermében ünnepélyesen bemutatták dr. Varsányi Péter István nyugalmazott főiskolai tanár „Fejezetek a soproni evangélikus és állami tanítóképző történetéből (1921–1975)” című könyvét. Prof. dr. Gadányi Károly elnök-rektorhelyettes köszöntötte a megjelenteket, a kötetet Katona Attila, a SEK Történettudományi Intézet oktatója ajánlotta a közönség figyelmébe.

26. Berzsényi Dániel Könyvtárban, Tóth Csaba festőművész bevezető szavaival megnyílt a „Bibliai alakok az irodalomban és a képzőművészetben” című kiállítás.

25–27. A Savaria Múzeum adott otthont a programjában 36 előadást felvontató, ezúttal harmadik alkalommal megrendezett Fialat Római Koros Régészek Konferenciájának, amelyet Majthényi László, a Vas Megyei Közgyűlés alelnöke köszöntője után dr. Nagy Zoltán megyei múzeumigazgató nyitott meg.

DECEMBER

1. A Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület „Közéleti gondolkodó” sorozatában dr. Martos Levente Balázs római katolikus pap, főiskolai docens tartott előadást „Megíratott – értünk.» Bibliai gondolatok magányról és közösségről” címmel.

4. A Szombathelyi Tudományos Társaság és az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete felolvasóülésén, a NymE SEK Könyvtár előadótermében dr. Skribanek Anna PhD tanszékvezető (NymE SEK Növénytani Tanszék) „Klorofillbioszintézis vizsgálatok. Protoklorofill(id)-klorofill(id) átalakulás spektrális és ultrastrukturális jelenségei” címmel.

8. Első alkalommal, de hagyományteremtő szándékkal rendezett helytörténeti vetélkedőt a Dési Huber Általános Iskola az intézmény fiatalon elhunyt tanára, Kacsics Kristóf (1959–2007) emlékére.

11. A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum dísztermében, Alexa Károly, az Életünk igazgató-főszerkesztője ajánlásával bemutatták az olvasóközönségnek a Kovács Ferenc által közreadott „Sárvári szakácskönyv” című kiadványt.

15. A Vasi Szemle és a Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesülete létrehozásának 75. évfordulóját ünnepelték a Savaria Múzeum dísztermében. Az egybegyűlteket dr. Nagy Zoltán megyei múzeumigazgató és Majthényi László, a Vas Megyei Közgyűlés alelnöke köszöntötte, a folyóirat-alapítás időszakát dr. Gyurácz Ferenc főszerkesztő, történetének jeles pillanatait Lőcsei Péter tanár idézte fel, a jubileumi számot Békés Márton ismertette. Az ünnepség keretében Majthényi László átadta a Vasi Szemle 2007–2008. évi nívódíját Salamon Nándor művészettörténésznek és Gál József helytörténész tanárnak, a folyóirat nyugalmazott főszerkesztőjének.

16. „125 éve született Kós Károly” címmel rendezett kiállítást a Berzsenyi Dániel Könyvtár és a Rumi Rajki Műpártoló Kör Szombathelyen, a házigazda intézmény földszinti előadótermében. A tárlatot Balogh Péter építész, a Kör elnöke nyitotta meg.

17. Felavatták dr. Kapossy János (1894–1952) művészettörténész, levéltáros síremlékét Szombathelyen, a Szent Márton utcai temetőben. A Rumi Rajki Műpártoló Kör, a Vas Megyei Levéltár és a Vas Megyei Honismereti Egyesület által szervezett eseményen dr. Geccsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója mondott emlékbeszédet.

18. A Janus Műtárgyklinika adott otthont a Kíváncsi Gondolkodók Spontán Társasága (KGST) rendezvényének, amelyen dr. Tóth Endre régész (Magyar Nemzeti Múzeum) tartott előadást a Szent Korona történetével kapcsolatos kutatásairól.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Gecsényi Lajos dr. levéltáros, főigazgató, Magyar Országos Levéltár, Budapest

Illés Péter kulturális antropológus, osztályvezető, Savaria Múzeum, Szombathely

Kelbert Krisztina régésztechnikus, történész, Savaria Múzeum, Szombathely

Kosztolánczy Tibor villamosmérnök, nyugdíjas, Szombathely

M. Kozár Mária néprajzkutató, Savaria Múzeum, Szombathely

Merényi-Metzger Gábor történész, Corvin János Múzeum, Gyula

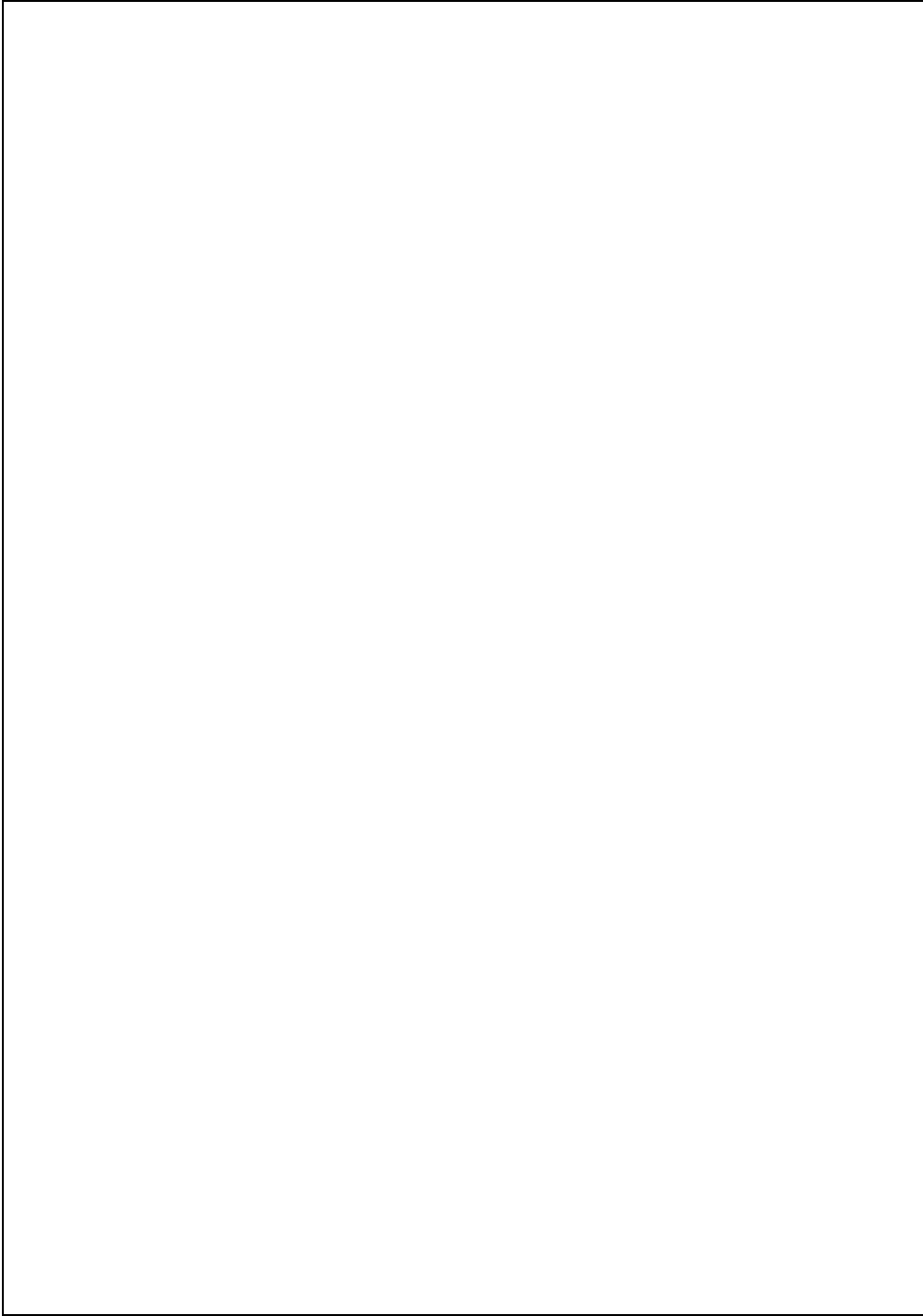
Mórotz Eszter újságíró, Szombathely

Salamon Nándor művészeti író, nyugdíjas Szombathely

Sill Ferenc dr. lelkész, nyugdíjas, Szombathely

Tóth Kálmán, múzeumpedagógus, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely

Ára: 100 Ft